

Práce z dějin Akademie věd

číslo 2
ročník 7/2015

Vydavatel: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i.

Redakce

Vedoucí redaktorka: Marie Bahenská (MÚA AV ČR)

Výkonná redaktorka: Adéla Jůnová Macková (MÚA AV ČR)

Redakční rada: Daniela Brádlерová (MÚA AV ČR), Marek Ďurčanský (ÚDUK – AUK), Martin Franc (MÚA AV ČR), Jan Chodějovský (MÚA AV ČR), Milena Josefovičová (MÚA AV ČR), Hana Kábová (MÚA AV ČR), Jan Kahuda (NA), Karel Koucký (SOA Praha), Miroslav Kunštát (MÚA AV ČR), Robert Luft (Collegium Carolinum, Mnichov), Rita Majkowska (Archiwum Nauki PAN i PAU, Krakov), Eva Morovicsová (LF UK a UJN, Bratislava), Jiří Němec (HiÚ FF MU, Brno), Jana Gubášová Baherníková (ÚA SAV, Bratislava), Tomáš W. Pavlíček (MÚA AV ČR), Magdaléna Pokorná (HiÚ AV ČR), Marie Ryantová (FF JU, České Budějovice), Martin Šámal (NM-NpM), Emilie Těšínská (ÚSD AV ČR),

Příprava obrazového materiálu z fondů A AV: Vlasta Mádlová, Petra Tomsová
Technická redakce: Ondřej Huleš

Adresa redakce: Gabčíkova 2362/10, 182 00 Praha 8

e-mail: mackovija@volny.cz; <http://www.mua.cas.cz/>

Graick á úprava a sazba: Dušan Růžička, Nová tiskárna Pelhřimov, spol. s r. o.

Tisk: Akcent, tiskárna Vimperk, s. r. o.

Distribuce pro předplatitele: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i., Úsek vydavatelský a distribuční, Na Florenci 3, 110 00 Praha 1; příjem objednávek a reklamací: tel. 234 612 211

e-mail: dedeciusova@mua.cas.cz

Registrace ev. č.: MK ČR E 18928

Vychází dvakrát ročně v Praze

Náklad 300 ks

Redakční uzávěrka tohoto čísla: 30. 6. 2015

Na obálce je využit motiv medaile Královské české společnosti nauk z r. 1784.

Centralizace vědy – státní společenskovědní ústavy a vznik ČSAV. Osudy Slovanského a Orientálního ústavu v letech 1945–1953¹

ADÉLA JŮNOVÁ MACKOVÁ

Centralization of science – state social sciences institutes and the establishment of CSAS. The fortunes of the Slavonic and Oriental Institutes, 1945–1953

Abstract: This study deals with the issue of the causes and consequences of organizational changes in the administration of the Oriental and Slavonic Institutes during their development from the end of the Second World War to their incorporation in the Czechoslovak Academy of Sciences.

Keywords: Oriental Institute; Slavonic Institute; Czechoslovak Academy of Sciences; centralization of science

Slovanský a Orientální ústav prošly od svého vzniku do roku 1953 mnohými obměnami, a to jak ve smyslu organizačním, tak z pohledu hlavního směřování badatelských záměrů, násilnou obměnou členské základny i změnami ve financování. V této studii bych se chtěla především věnovat otázce příčin a důsledků organizačních změn vedení obou ústavů v průběhu jejich vývoje od skončení druhé světové války po začlenění do Československé akademie věd. Studie má za úkol představit problematiku vybraných jevů – jak se tyto změny promítly například v nahlížení na samotné začlenění obou ústavů do Akademie věd, jak a kdy probíhala změna těchto zpočátku spíše „prestížních“ ústavů v ústavy vědecké a co ústavům toto začlenění v širší vědecké organizaci dalo či naopak vzalo.

Vývoj Orientálního a Slovanského ústavu do roku 1938

V rámci organizace vědeckých institucí v meziválečném období byly ministerstvem školství a národní osvěty zřizovány tzv. státní ústavy, které vznikly na základě zákona. Jako první byl hned v roce 1919 zřízen Archeologický ústav a v roce 1922 byl vydán zákon o vzniku Orientálního a Slovanského ústavu (oba vznikly na základě stejného zákona č. 27, ze dne 25. 1. 1922 o zřízení ústavů Slovanského a Orientálního).

1 Studie vznikla v rámci dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace RVO:67985921.

První dochované zmínky týkající se vzniku ústavů pocházejí z jednání, jež se konalo v listopadu 1919 na prezidiu ministerstva zahraničních věcí.² Hlavním diskutovaným tématem byl vznik Balkánského či Slovanského ústavu, který by se zabýval výzkumem Slovanů v co nejširším záběru. Vzhledem k tomu, že se schůzky účastnili též orientalisté Rudolf Dvořák a Bedřich Hrozný, došlo k rozšíření záběru bádání i na země orientální. Původní myšlenka se nakonec transformovala v návrhy dvou ústavů, jež se měly zabývat vědeckým výzkumem slovanských a orientálních zemí. První návrhy vyšly z podnětu prezidenta Tomáše G. Masaryka, teologa, orientalisty a arabisty Aloise Musila³ a ředitele Úřadu pro zahraniční obchod Rudolfa Hotowetze⁴ již počátkem dvacátých let, ale od vydání zákona do počátku oficiálního fungování obou ústavů uplynulo téměř osm let.⁵ Oba ústavy se potýkaly s nedořešenou otázkou stanov, členské základny, vyřešení umístění pracoven a přednáškových místností a samozřejmě s problematikou financování velmi ambiciózních projektů.

Slovanský a Orientální ústav měly určeno velmi podobné zaměření, jejich hlavním úkolem bylo zkoumat kulturní a hospodářské styky se slovanskými a orientálními zeměmi, tedy otázky kulturní, etnografické a jazykové, stejně jako reálie a společenské zvyky daných zemí, problematiku hospodářskou a možnosti československého exportu.⁶ Právě myšlenka zapojit vědecké ústavy do československého hospodářského pronikání i do států, které byly méně známé, vzdálené a často bez přímého kontaktu s československými exportéry, kteří do té doby využívali zprostředkování rakouských či němec-

- 2 Archiv kanceláře prezidenta republiky (dále: AKPR), fond Kancelář prezidenta republiky (dále: KPR), k. 129, i. č. 1015, D 8620, Orientální a Slovanský ústav 1920–1937, zápis o důvěrném poradě o Masarykově Slovanském institutu v Praze dne 29. 11. 1919.
- 3 Alois Musil (1868–1944) – významný rakousko-uherský a československý orientalista, biblista a cestovatel, strávil na přelomu 19. a 20. století několik let na Blízkém východě. Počátkem 20. let 20. století se významně podílel na vzniku Orientálního ústavu, i když po jeho založení již stál stranou hlavního dění.
- 4 Rudolf Hotowetz (1865–1945) – právník, národohospodář, působil na Českém místodržitelství v Praze a od roku 1891 v Pražské obchodní komoře. Po první světové válce se stal předsedou Československé dovozní a vývozní komise, od května 1920 do září 1921 byl jmenován ministrem pověřeným řízením Úřadu pro zahraniční obchod a od září 1920 do září 1921 též ministrem průmyslu, obchodu a živnosti a financí. Od roku 1928 se stal předsedou Orientálního ústavu a vedl i jeho hospodářský odbor od roku 1929.
- 5 K počátkům Orientálního ústavu a orientalistiky v českých zemích a v Československu viz NAVRÁTILOVÁ, Hana, MÍŠEK, Roman. Alois Musil and rise of Czech Oriental studies. *Archív Orientální*, 2002, roč. 70, č. 4, s. 558–564. ŽĎARSKÝ, Pavel. Alois Musil jako zakladatel československé orientalistiky – ve službách republiky. *Nový Orient*, 2014, roč. 69, č. 1, s. 54–60. LEMMEN, Sarah. „Unsere Aufgaben in der Orientalistik und im Orient“ – Die Gründung und die erste Dekade des Prager Orientalischen Instituts in der Zwischenkriegszeit. In BORN, Robert, LEMMEN, Sarah (eds.). *Orientalismen in Ostmitteleuropa. Diskurse, Akteure und Disziplinen vom 19. Jahrhundert bis zum Zweiten Weltkrieg*. Bielefeld: Transcript Verlag, 2014, s. 119–143.
- 6 JÜNOVÁ MACKOVÁ, Adéla. Orientální ústav a československé pronikání do Orientu 1928–1938. Stipendia hospodářského odboru. *Časopis Národního muzea*, 2014, roč. 183, č. 1–2, s. 19–24.

kých exportérů pro vývoz svého zboží, pomohla získat finanční podporu pro obě nové instituce.⁷

V roce 1927 jmenoval prezident T. G. Masaryk první řádné členy, kteří pak na valném shromáždění zvolili předsedu ústavu, prezidium, výbor a kuratorium. Po jejich schválení vládou a prezidentem v roce 1928 měly oba ústavy konečně možnost oficiálně rozhodovat o vědeckém směřování své činnosti a zároveň i o financích postupně jim přidělovaným od roku 1920.

Slovanský ústav se od počátku dělil na I. a II. odbor, tedy kulturní a hospodářský odbor. Orientální ústav velmi záhy po svém založení odhlasoval změnu původních stanov a byl taktéž rozdělen na dvě části, hospodářskou a kulturní.⁸ Ústavy se až do roku 1938 neprofilovaly jako vědecké instituce v pozdějším významu, tedy s vlastními stálými vědeckými zaměstnanci a úkoly. Byly postaveny na odlišném konceptu – hlavním úkolem obou ústavů bylo podporovat vědu a československé pronikání do zahraničí, do slovanských a orientálních zemí. Z dotací ministerstva školství a úroků ze základního jmění podporovaly vzdělávání – jazykové kurzy, vědecké i populární přednášky, vydávání vědeckých monografií a časopisů, přispívaly svým členům na jejich vědeckou práci, na cesty do zahraničních knihoven a archivů, na studijní pobyty na zahraničních univerzitách či na cesty za účelem etnografického zkoumání určité oblasti atd., stejně tak jako podporovaly budování československých obchodních komor a exportní infrastruktury v zahraničí. Zatímco Slovanský ústav dostal na starost Slovanskou knihovnu ministerstva zahraničních věcí, Orientální ústav svou knihovnu buď od základů.⁹

Slovanský a Orientální ústav za 2. světové války a obnova po roce 1945

Nacistická okupace Československa významně poznamenala i činnost vědeckých institucí. Zatímco Slovanský ústav byl téměř zlikvidován, Orientální ústav přežil válku jako samostatná instituce. Osudy Slovanského ústavu se naplňovaly hned od počátku

7 Orientální ústav získal již v roce 1920 od Úřadu pro zahraniční obchod 4 mil. Kč, později ještě další finance na kulturně-hospodářské průzkumné cesty a na vytvoření knihovny. Viz např. AKPR, fond Národní fond Masarykův, oddíl účetní knihy a deníky. Účetní deník Orientálního ústavu. Účetní deník Slovanského ústavu.

8 Dne 27. 5. 1929 byla odhlasována změna stanov a ústav byl rozdělen na dva odbory, kulturní a hospodářský (schválenou nótou Předsednictva ministerské rady ze dne 11. 10. 1930). V roce 1931 pak proběhly nové volby, předsedou ústavu zůstal Rudolf Hotowetz, který byl zároveň i předsedou hospodářské sekce. Jejím jednatelem se stal Zdeněk Fafl. Předsedou kulturního odboru byl zvolen Bedřich Hrozný a jednatelem František Lexa. Tento stav zůstal beze změny do roku 1938.

9 K vědecké práci Orientálního ústavu viz např. Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha, Archiv AV ČR (dále: AAV ČR), fond Orientální ústav, k. 11, i. č. 33, výroční zprávy Orientálního ústavu 1928–1938. A dále Věstník Orientálního ústavu v Praze za desetiletí 1928–1938, Praha: Orientální ústav, 1938. K vývoji Slovanského ústavu viz např. Ročenka Slovanského ústavu. Praha: Slovanský ústav, 1929–1948.

druhé světové války. V roce 1940 byl dán pod německý dohled, zastoupený rektorem německé Karlovy univerzity prof. W. Saurem¹⁰, zvláštním pověřencem pro slavistické vědecké instituce v Praze,¹¹ a v roce 1941 bylo rozhodnuto o dosazení přímého německého vedení – předseda Slovanského ústavu Matija Murko¹² „odevzdal správu“ Gerhardu Gesemannovi¹³ (byl jmenován komisařským vedoucím ústavu). Následně byl ústav v roce 1943 včleněn do Nadace Reinharda Heydricha¹⁴ (tzn. včetně svého jmění, které v té době činilo přibližně 9 mil. K).¹⁵

Orientální ústav působil i nadále jako vědecká instituce, i když jen ve velmi omezené míře. Hlavní náplní práce ústavu se staly kurzy orientálních jazyků, pokračovaly též práce na monografiích a byly pořádány česky i německy proslovené přednášky. V čele ústavu stál jako předseda Bedřich Hrozný (zvolen 1938), do prezidia však byli dosazeni tři němečtí zástupci předsedy a místopředsedů obou odborů (vybraní ze členů Orientálního ústavu), Gerolf Coudenhove-Kalergi¹⁶, Theodor Hopfner¹⁷ a Franz Hum-

10 W. Saure (1899–1951) – právník a politik, v roce 1940 se stal řádným profesorem na Německé univerzitě v Praze a v letech 1940–1942 byl jejím rektorem.

11 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 2, i. č. 18, korespondence ministerstva školství a národní osvěty ze dne 6. 11. 1940. „Podle sdělení předsednictva ministerské rady ze dne 30. 10. 1940, č. j. 40.861/40 m.r., ustanovil pan říšský protektor v Čechách a na Moravě zvláštním pověřencem pro slavistické vědecké instituce v Praze, k nimž náleží také Slovanský ústav, rektora německé Karlovy univerzity v Praze Dra Saure-ho za tím účelem, aby bylo zaručeno, že činnost těchto institucí se bude nadále vyvíjet způsobem odpovídajícím dnešním státoprávním poměrům.“ Ke Slovanskému ústavu za druhé světové války viz BEČKA, Jiří. Slovanský ústav v dobách nacistické okupace. In *Věda v českých zemích za druhé světové války*. Sborník z konference Praha, 18.–19. listopadu 1997, Práce z dějin Akademie věd, série C. Praha: Archiv akademie věd České republiky, 1998, s. 87–101; Týž. Slovanský ústav v letech 1922–1963. *Slavia časopis pro slovanskou filologii*, 1999, roč. 68, č. 3–4, s. 401–420.

12 Matija Murko (1861–1952) – literární historik, etnolog, původem ze Slovinska. V roce 1897 se stal prvním docentem slovanské filologie na univerzitě ve Vídni, v roce 1902 pak řádným profesorem slovanské filologie na univerzitě v Grazu. Poté působil v Lipsku a od roku 1920 v Praze. Stal se prvním profesorem jihoslovanských jazyků a literatury na české filozofické fakultě. Patřil mezi zakládající členy Slovanského ústavu a stal se jeho druhým předsedou.

13 Gerhard Gesemann (1888–1948) – od roku 1923 řádný profesor filozofické fakulty Německé univerzity v Praze, řádný člen Slovanského ústavu od roku 1927.

14 K činnosti Nadace Reinharda Heydricha viz např. WIEDEMANN, Andreas. Nadace Reinharda Heydricha v Praze 1942–1945. Praha: Pražská edice, 2004.

15 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 2, i. č. 18, dokumenty k dějinám Slovanského ústavu 1940–1941.

16 Gerolf Josef Benedikt Coudenhove-Kalergi (1896–1978) – pochází ze šlechtického rodu Coudenhove-Kalergi, narodil se v Poběžovicích ve smíšeném manželství česko-japonském, působil jako právník, osobní tajemník japonského vyslanectví v Praze do roku 1941, učitel japonštiny, činný člen Orientálního ústavu od roku 1932.

17 Theodor Hopfner (1886–1946) – klasický filolog a religionista, egyptolog, od roku 1928 řádný profesor klasické filologie na filozofické fakultě Univerzity Karlovy, člen ČAVU, od roku 1934 řádný člen Orientálního ústavu.

melberger¹⁸. V roce 1943 se předsedou stal Adolf Grohmann¹⁹ a ústav byl volně přiřčen k Nadaci Reinharda Heydricha – mohl si však i nadále určovat svou pracovní náplň a spravovat své jmění.²⁰ Až do roku 1944 vydával ústav vědecký časopis Archiv Orientální²¹ (jméno časopisu však bylo změněno na Archivum Orientale Pragense) a také teprve v tomto roce byl odsunut z Lobkovického paláce do místností soukromého bytu.

Během války, hned v roce 1940, došlo k výrazné změně ve struktuře Orientálního ústavu, schválené ve stanovách z roku 1930. Byl zrušen hospodářský odbor s odůvodněním, že nezapadá do struktury řízení nacistického hospodářství.²² Stejně jako se změnilo vedení obou ústavů, které bylo, opět proti stanovám, dosazeno shora, a ne volbou jednotlivých orgánů podléhajících následně schválení valným shromážděním, tak se radikálně proměnila i členská základna. Členství bylo zrušeno všem členům židovského původu a všem občanům států nepřátelských Říši. Stejně tak přišel o členství každý, kdo odešel z Protektorátu, jako např. egyptolog Jaroslav Černý²³, který se nevrátil z Egypta, kde pracoval pro francouzský egyptologický ústav. Na uvolněná místa pak byli kooptováni noví členové německé národnosti, aby se vyrovnal počet řádných členů českých a německých. Členové ze Slovenska se mohli stát pouze členy dopisujícími.

Orientální ústav po roce 1945

První poválečná schůze Orientálního ústavu se konala hned 22. května 1945,²⁴ kdy již byl ústav přestěhován do nových místností v Lázeňské ulici na Praze III. Nově usta-

-
- 18 Franz Hummelberger (1883–1967) – technik, obchodník, od roku 1911 v Poldi Kladno, generální ředitel Poldi Kladno (1932–1945), řádný člen Orientálního ústavu od roku 1936.
 - 19 Adolf Grohmann (1887–1972) – od r. 1923 až do konce války řádný profesor semitské filologie a kulturních dějin Předního východu na filozofické fakultě Německé univerzity v Praze.
 - 20 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 10, i. č. 31, rozbor vývoje ústavu. Přehledová práva o činnosti ústavu ze dne 18. 8. 1953. A dále AAV ČR, fond Orientální ústav, k. 4, i. č. 14, schůze prezidia 28. 6. 1944. Ústav se teprve v červnu 1944 přestěhoval do Humboldtovy ulice č. 6, Praha XII. Udržení Lobkovického paláce i volné přiřčení k Nadaci R. Heydricha bylo dosaženo díky politice prof. Grohmannova: „*Jménem prezidia tlumočí prof. Rypka prof. Grohmannovi díky za jeho účinné kroky pro zachování ústavu a udržení jeho činnosti jakož i za zákroky, aby byly překonány obtíže spojené s přisedlením ústavu.*“
 - 21 Viz např. A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 4, i. č. 14, schůze prezidia Orientálního ústavu dne 11. 11. 1944.
 - 22 Viz A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 4, i. č. 14, schůze prezidia Orientálního ústavu dne 1. 10. 1940.
 - 23 Jaroslav Černý (1898–1970) – český egyptolog, přední znalec tzv. hieratického egyptského písma, působil jako soukromý docent na FF UK, v roce 1946 odešel do Londýna a posléze do Oxfordu. Podrobněji viz například RŮŽOVÁ, Jiřina. Jaroslav Černý. Písař Místa pravdy, Praha: Libri, 2010 nebo JŮNOVÁ MACKOVÁ, Adéla, ONDERKA, Pavel (eds.). Crossroads of Egyptology. The Worlds of Jaroslav Černý, Praha: Národní muzeum, 2010.
 - 24 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 5, i. č. 14, schůze Orientálního ústavu dne 22. 5. 1945.

vený ústav měl v čele ředitele, tím byl zvolen Vincenc Lesný²⁵. Hlavním námětem byla reorganizace ústavu a tato problematika se stala pádným důvodem ke schůzi následující. Dne 28. května 1945 se sešel tzv. přípravný výbor, složený z vědeckých pracovníků a lektorů a studentů orientálních jazyků (tedy bez ohledu na typ členství, na rozdíl od valného shromáždění, které se skládalo jen z členů řádných). Přípravný výbor se od prvního setkání snažil prosadit reorganizaci ústavu na ústav jednoznačně vědecký, kde by se všichni členové podíleli na vědecké práci spojené s oblastí Orientu a zároveň by se věnovali co nejširší vzdělávací činnosti (výuka jazyků, populární a vědecké přednášky).²⁶ Schůze se měla zabývat především „základními směrnicemi reorganizace našeho ústavu, aby se z něho stal skutečný vědecký ústav, který by byl přiřazen k jiným podobným ústavům, jejichž organizace se připravuje.“²⁷ V tomto kontextu pak vynikne i marné úsilí jednatele původního hospodářského odboru o obnovení samostatné hospodářské sekce. Ta byla hned od počátku zamítnuta s nabídkou vytvoření nespécifikovaného hospodářského oddělení v rámci jednotného Orientálního ústavu. Velká změna nastala v sestavě členů ústavu, ze kterého byli vyňati členové německé národnosti, opět se stali členy občané Československa, kteří se hlásili k židovské národnosti.

Správou ústavu byl jako ředitel pověřen Vincenc Lesný, předsedou zůstal Bedřich Hrozný. Přípravný výbor zvolil pracovní výbor (užší výbor sestával ze 6 osob, zvoleni byli – za vědce Jan Rypka a Otakar Pertold, za učitele Jaroslav Průšek, za zaměstnance Václav Čihař a za posluchače Alois Pultr a L. Hynar), který měl dohlížet na práci ústavu. V roce 1945 začal vycházet populární časopis Nový Orient, byl zřízen Klub orientálních jazyků (z příznivců jazykových kurzů), Společnost pro kulturní a hospodářské styky s Orientem a Československo-čínská společnost,²⁸ v roce 1946 vznikla Škola orientálních jazyků – ŠOJ, knihovna byla obohacena o knihovní fondy vědců Německé

25 Vincenc Lesný (1882–1953) – profesor indologie, překládal z bengálštiny, sanskrtu atd. (mimo jiné dílo R. Thákura), patřil mezi zakládající členy Orientálního ústavu a od roku 1945 byl jeho ředitelem.

26 J. Průšek to v roce 1952 komentoval následovně: „Při první porevoluční schůzi všech pracovníků v orientalistice bylo rozhodnuto zrušit hospodářskou sekci a zbavit ústav dvojkolejnosti. Tehdy byly vytýčeny nové úkoly ústavu: 1) vydávat přístupně psané populárně vědecký časopis 2) pořádat vědecké přednášky, které by byly uveřejňovány v Archivu orientálním 3) pořádat populární přednášky.“ A AV ČR, fond Vládní komise pro vybudování ČSAV, k. 8, i. č. 11b, příprava převzetí a vybudování vědeckých pracovišť ČSAV, složka týkající se Orientálního ústavu, datace 1952, zpráva o Orientálním ústavě a návrh na jeho začlenění do Čs. akademie věd.

27 Viz A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 6, i. č. 15, přiřazeno k oddílu schůze zaměstnanců. Schůze vědeckých pracovníků, zaměstnanců a posluchačů Orientálního ústavu 28. 5. 1945. A dále k této problematice viz A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 10, i. č. 31, rozbor vývoje ústavu, výzva Ministerstva školství, věd a umění k dodání informací o významných vědeckých ústavech ze dne 13. 4. 1951, č. j. 92.295/51-IV/5. K ní je přiložena zpráva Orientálního ústavu, která je velmi obsažná obzvláště pro období 1945–1952. Přípravný výbor je zde nazýván revolučním správním výborem, ve studii jsem zvolila terminologii prvních schůzí.

28 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 2, i. č. 8, návrhy na reorganizaci Orientálního ústavu a jeho začlenění do ČSAV 1951–1952, zpráva Jaroslava Průška ze dne 3. 3. 1952.

univerzity (Adolf Grohmann, Theodor Hopfner) a o části knihoven především ze zámků Kynžvart a Poběžovice.²⁹

Pracovní výbor se snažil prosadit nové stanovy, které by umožnily vědecké zaměření ústavu a výměnu řádných členů – členy se měli stát vědci a příznivci věnující se orientální problematice a pracující pro Orientální ústav. Tato změna by eliminovala vliv členů bývalého hospodářského odboru, kteří se snažili o návrat k předválečnému uspořádání, tedy chtěli znovu získat právo o rozhodování a směřování ústavu. Stanovy ale nebyly do roku 1952 schváleny, ústav se řídil nejprve usnesením správního sboru a v roce 1946 se na necelé dva roky opět postavilo do čela prezidium a výbor.

V roce 1946 dochází k prvnímu velkému střetu mezi starší a mladší generací orientalistů. Po uklidnění poměrů v Československu se starší generace domnívala, že nastal čas svolat valné shromáždění členů a opět řádně zvolit prezidium a výbor Orientálního ústavu. Tím by skončilo dosavadní přechodné období. Vzhledem k tomu, že původní hospodářská sekce měla ve valném shromáždění zaručenou většinu hlasů, byla tato varianta mladšími kolegy – vědci a učiteli orientálních jazyků – odmítnuta. Mnozí z nich se do práce v ústavu zapojili za války v rámci jazykových kurzů, nebyli členy ústavu, ale po roce 1945 se začali podílet na budování orientalistiky v rámci přípravného výboru, který na rozdíl od valného shromáždění nesdružoval pouze členy, ale též příznivce orientalistiky. „K tomu Dr. Průšek uvádí, že se tu rýsují zřetelně dvě nesmířitelná hlediska. Jedno počítá se starými stanovami a se starými členy, ať už v ústavě pracují čili nic, a tím i se starým stavem, a pak by bylo nutno vyvoditi důsledky, druhé stanovisko nastíněné v návrhu nových stanov počítá se členstvím pracovním, event. [uálně] časově omezeným. Kdo nebude v ústavu po delší dobu pracovat, přestane být jeho členem.“³⁰

Valné shromáždění se nakonec sešlo v červenci 1946 a Orientální ústav opět dostal vedení dané platnými stanovami (předseda Bedřich Hrozný, ředitel Vincenc Lesný a místopředseda Zdeněk Fafl³¹). Zároveň však byly schváleny nově navrhované stanovy a vzápětí byly předloženy k dalšímu schvalovacímu řízení na jednotlivá ministerstva (pokud by byly uvedeny v život, znamenaly by obrovský zásah do členské základny. Členem se mohl stát jen odborník pracující pro Orientální ústav a zároveň měli mít všichni řádní a mimořádní členové vliv na řízení odborné a propagační práce Orientál-

29 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 10, i. č. 31, rozbor vývoje ústavu. Výzva Ministerstva školství, věd a umění k dodání informací o významných vědeckých ústavech ze dne 13. 4. 1951, č. j. 92.295/51-IV/5. K ní je přiložena zpráva Orientálního ústavu, která je velmi obsažná obzvláště pro období 1945–1952.

30 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 5, i. č. 15, schůze pracovního výboru dne 4. 6. 1946.

31 Zdeněk Fafl (1881–1961) – právník, od roku 1907 působil v obchodní komoře, po první světové válce pak na postu předsedy exportní kanceláře Pražské obchodní a živnostenské komory, později byl zaměstnán na ministerstvu obchodu a v dalších československých i mezinárodních institucích, ve 30. letech byl ředitelem Exportního ústavu československého a od roku 1932 se stal generálním tajemníkem Pražské obchodní a živnostenské komory; specializoval se na zahraniční obchodní (především celní) politiku, byl jednatelem hospodářského odboru Orientálního ústavu a později též Slovanského ústavu.

ního ústavu).³² František Lexa³³ a Zdeněk Fafl se snažili smířit obě skupiny návrhem, že nejprve vznikne jakýsi rozšířený výbor – pracovní komise, do které budou zvoleni i „nečleni“ ústavu³⁴, již se tak budou moci ihned (tedy před schválením navržených stanov) podílet ve stejné míře na rozhodování o chodu ústavu. „*Dr. Průšek připomíná práci mladých lidí pro ústav za okupace i po ní. Ti by měli mít i v nových poměrech možnost spolupráce a také spolurozhodování. Neboť kdo pracuje, ten rozhoduje.*“³⁵

Obě strany se nedokázaly dohodnout, mladší skupina doufala ve změnu situace po schválení nových stanov a vyčkávala, aniž by se účastnila vedení ústavu. Rok 1947 nepřinesl žádnou další změnu, ale poprvé v tomto roce byla v Orientálním ústavu projednávána otázka jeho začlenění do širší vědecké organizace. Již v meziválečné době a poté opět po skončení druhé světové války se objevily plány na reorganizaci vědy. Vládní program z července 1946 obsahoval jako jeden z úkolů vybudovat Československou akademii věd jako ústřední státní vědeckou instituci. Ministerstvo školství vypracovalo a v listopadu 1946 předložilo plán nazvaný „Rozbor teoretických možností, jež se naskýtají pro řešení otázky zřízení Československé Akademie věd“.³⁶

Výsledek jednání o možném začlenění Orientálního ústavu do velké vědecké organizace zaznamenaný v zápisu ze schůze z března 1947 pak plně naznačuje postoj starších vědců a především osobností z hospodářských kruhů Orientálního ústavu k této otázce: „*Potom referuje dr. Fafl o otázce organizace České akademie věd a umění, do níž má být zapojen také Orientální ústav. Ze čtyř návrhů, předložených ministerstvem školství, by vyhovoval nejlépe návrh třetí. Ale není tu vyjasněn poměr Slovenska k Čechám ... Projekt, jak jej předkládá ministerstvo, byl by těžkopádný, mamutí povahy, nehledě ani ke ztrátě času a peněz a k nedostatku odborníků. Téměř všechny instituce a univer-*

32 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 3, i. č. 13, schůze Valného shromáždění ze dne 9. 7. 1946.

33 František Lexa (1876–1960), zakladatel české egyptologie, od roku 1927 řádný profesor egyptologie na FF UK. Od roku 1925 vedl egyptologický seminář (od roku 1958 byl ředitelem Československého egyptologického ústavu). Stal jedním ze zakládajících členů Orientálního ústavu, tajemník kulturního odboru. V letech 1934–1935 zastával úřad děkana filozofické fakulty.

34 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 5, i. č. 15, schůze výboru dne 18. 9. 1946. Těmito členy byli navrženi: J. Průšek, F. Bous, J. Čermák (V. Hilská, V. Pořízka, A. Pultr).

35 AAV ČR, fond Orientální ústav, k. 5, i. č. 15, schůze výboru dne 18. 9. 1946. Dále k této problematice viz Schůze výboru 23. 10. 1946.

36 V dokumentu je nastíněn rozklad čtyř možných návrhů pro zřízení velké výzkumné organizace, zmíněná třetí možnost navrhovala sloučit již existující velké vědecké společnosti a přičlenit k nim ostatní vědecké ústavy. Blíže k této problematice viz MÍŠKOVÁ, Alena. Prvky kontinuity a diskontinuity při zakládání a v prvních letech existence ČSAV. In: *Reflexe počátků vědecké instituce. První všední dny ČSAV a jejich ústavů v paměti současníků*. Sborník ze setkání pamětníků v Praze 25. a 26. 11. 2002, Praha: Archiv Akademie věd ČR, 2003, s. 27–35; POKORNÁ, Magdaléna. Sjednocením proti jednotě. Spor o budoucí podobu Akademie věd. In: ZYLINSKÁ, Blanka, SVOBODNÝ, Petr (eds.). *Věda v Československu 1945–1953. Sborník z konference. (Praha 18. – 19. 11. 1998)*. Praha: Karolinum, 1999, s. 105–120; POKORNÁ, Magdaléna. Tři pokusy o reorganizaci vědeckých institucí v letech 1945–1948. *Práce z dějin Československé akademie věd*, serie A, sv. 4, Praha 1992, s. 84–104.

sity se vyjádřily k návrhu ministerstva školství zamítavě. *Orientální ústav je instituce tak zvláštní, že by bylo těžko koordinovat jeho činnost s jinými ústavu a nelze jej zařadit do proponované nadstavby. Proto výbor zaujal stanovisko negativní a podá své vyjádření později.*³⁷

Slovanský ústav po roce 1945

Slovanský ústav začal v roce 1945 fungovat na stejných základech a zásadách, jaké v ústavu panovaly v roce 1938. Vzhledem k tomu, že za války téměř zanikl, nezpochybňoval po osvobození nikdo původní vedení ani organizační strukturu. První schůze prezidia obnoveného Slovanského ústavu se konala v květnu 1945.³⁸ Prezidium (v původním složení z roku 1938) mělo připravit nové návrhy pro doplnění všech rozhodujících orgánů Slovanského ústavu a připravit svolání valného shromáždění. Hlavními projednávanými tématy se stala otázka umístění ústavu a návrat jeho jmění z Nadace Reinharda Heydricha včetně subvencí ministerstva školství, které tato nadace dostávala (ale nevyužila) pro Slovanský ústav. Jednalo se o 1 620 000 Kč a v případě, že by ústav nedostal zpět své místnosti v Lobkovickém paláci, požadovali ještě 1 500 000 Kč jako svůj podíl z nákupu této budovy.³⁹

Již od počátku bylo jasné, že ústav bude muset provést reorganizaci svého pracovního zaměření. Na schůzi výboru, který se sešel v červnu 1945, byla schválena komise⁴⁰ sestavená ze členů I. a II. odboru, jejíž hlavní náplní se stala příprava reorganizace ústavu. Na schůzích výboru se otázka reorganizace objevuje po celý rok 1945. Výbor došel k názoru, že není třeba měnit zákon či dělat razantní proměny stanov. *„Reorganizace se má týkat hlavně programu činnosti, který má být vytičen podle získaných zkušeností a dle změněných poměrů.“* A dále navazuje: *„Vědecký ráz ústavu má být zachován. Otázkou jen je, zda-li má být činnost více než dosud rozšířena také směrem praktickým,*

37 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 5, i. č. 15, schůze výboru dne 3. 3. 1947. Vyjádření k dopisu ministerstva školství ze dne 29. 11. 1946, ke kterému je přiložen dokument *Rozbor teoretických možností, jež se naskytují pro řešení otázky zřízení Československé akademie věd*. Výbor Orientálního ústavu odpověděl dne 1. 4. 1947, k návrhu se stavěl dosti skepticky (text dopisu se částečně shoduje s výše citovaným textem), upozorňoval rovněž na závazky státu vyplývající z použití financí Orientálního ústavu na koupi Lobkovického paláce atd.

38 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 4, i. č. 24, schůze prezidia Slovanského ústavu dne 25. 5. 1945.

39 Orientální a Slovanský ústav obdržely v roce 1921 částku 3 mil. Kč na koupi budovy od Úřadu pro zahraniční obchod. Vzhledem k tomu, že v té době ještě ani jeden z ústavů oficiálně neexistoval, byla částka uložena v Zemské bance a nakonec byla použita ke koupi Lobkovického paláce. Oba ústavy pak mohly část paláce používat. K této problematice více viz AKPR, fond KPR, Orientální ústav 1920–1937, k. 129.

40 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 5, i. č. 25, schůze výboru Slovanského ústavu dne 1. 6. 1945. Reorganizační komise pracovala ve složení: A. Boháč, K. Domin, Z. Fafl, J. Horák, K. Chotek, J. Macek, A. Pimper, T. Saturník, J. Slavík.

tj. k využití vědecké práce pro praktický život a zpopularizování.⁴⁴¹ V rámci udaných změn též výbor zdůrazňoval rozdíl mezi stávajícím Slovanským ústavem, který má ráz učené společnosti, a mezi ryze vědeckým ústavem.

V říjnu 1945 se Slovanský ústav mohl vrátit do Lobkovického paláce, ovšem jen na přechodnou dobu, než bude upravena budova České spořitelny, do které se stěhovala i ČAVU⁴². Jednání o reorganizaci bylo odloženo, neboť byl založen Slovanský výbor, který převzal úkoly původně v Košickém vládním programu plánované pro Slovanský ústav.⁴³ Dalším důvodem pro snahu zachovat stávající podmínky činnosti ústavu bylo jeho plánované začlenění do ČAVU, ke kterému výbor zaujal negativní stanovisko. „Ústav má, podle nynějších dispozic, zůstatí ústavem vědeckým a má býti uveden do užšího vztahu k České akademii věd a umění. K tomu členové výboru připomínají, že by bylo nutno měniti zákon o zřízení Slovanského ústavu, kdyby měl pozbyti své úplné samostatnosti, které výbor chce hájiti.“⁴⁴

Členská základna Slovanského ústavu se neměnila tak rychle a důkladně jako u ústavu Orientálního. Vyloučení byli členové německé a maďarské národnosti, ale ostatní teprve po poradách na jednotlivých ministerstvech, především o zahraničních členech mělo rozhodnout ministerstvo zahraničních věcí. Členská základna byla navržena k doplnění pro schůzi valného shromáždění v prosinci 1945, které mělo na pořadu jednání též schválení předsedy, prezidia a dalších orgánů ústavu navržených na schůzi výboru v listopadu 1945⁴⁵ (předseda Albert Pražák⁴⁶, do prezidia za I. odbor A. Boháč, Z. Fafl, B. Havránek a za II. odbor M. Horna, A. Pimper, T. Saturník). Valné shromáždění všech návrhy výboru schválilo a jmenovalo vedení i nové členy.⁴⁷

41 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 5, i. č. 25, schůze výboru Slovanského ústavu dne 29. 8. 1945. K vývoji vědecké činnosti jednotlivých vědců a vědeckých oborů viz BEČKA, Jiří. Slovanský ústav jako organizace ČSAV – mýtus nebo skutečnost? In *Reflexe počátků vědecké instituce. První všední dny ČSAV a jejich ústavů v paměti současníků*. Sborník ze setkání pamětníků v Praze 25. a 26. 11. 2002. Praha: Archiv Akademie věd ČR, 2003, s. 144–154.

42 ČAVU – Česká akademie věd a umění, podle rozličných návrhů na podobu a vznik Akademie věd hrála i různé role ČAVU, od jednotící instituce po jednu z hlavních institucí zastřešenou Akademií věd. K této problematice viz POKORNÁ, Magdaléna. Sjednocením proti jednotě. Spor o budoucí podobu Akademie věd. In: ZYLINSKÁ, Blanka, SVOBODNÝ, Petr (eds.). *Věda v Československu 1945–1953*. Sborník z konference 18. – 19. 11. 1998. Praha: Karolinum, 1998; BAČKOVSKÝ, Jindřich. Snahy o organizaci československého výzkumu před založením ČSAV. *Práce z dějin přírodních věd*, 1973, roč. 4, s. 165–174.

43 Zde je narážka na „slovanskou linii zahraniční politiky“, která je zdůrazněna ve IV. odd. Košického vládního programu z 5. 4. (resp. 29. 3.) 1945 a na odd. XV: „Nejen obnoven, ale i přebudován bude Slovanský institut v živý politickokulturní útvar, s těsnými styky s kulturními institucemi druhých slovanských národů a států.“

44 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 5, i. č. 25, schůze výboru Slovanského ústavu dne 3. 10. 1945.

45 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 5, i. č. 25, schůze výboru Slovanského ústavu dne 8. 11. 1945.

46 Albert Pražák (1880–1956) – český literární historik, od roku 1933 řádný profesor dějin české literatury na FF UK, od roku 1924 člen ČAVU, předseda Slovanského ústavu.

47 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 3, i. č. 21, schůze valného shromáždění Slovanského ústavu dne 19. 12. 1945.

Na rozdíl od Orientálního ústavu probíhal rok 1946 ve Slovanském ústavu bez nějakých větších změn. Zvláštní komise provedla částečnou revizi české členské základny. I nadále zůstalo rozdělení práce na I. a II. odbor a postupně byly jmenovány různé komise pro určitý speciální okruh vědecké práce (historická, archeologická, národohospodářská, balkánská, literárně-vědná komise). V první řadě se totiž měla vyvíjet badatelská činnost a měly se navazovat styky se zahraničím. Nově zřízený pracovní sbor⁴⁸ vypracovával návrhy na vědeckou práci – vydávání časopisů, vědeckých monografií, konání přednášek, výstav atd. Po vzoru Orientálního ústavu byla založena Škola slovanských jazyků při Obchodní akademii hl. m. Prahy na Smíchově, ale náklady na její činnost nesla tato akademie a ministerstvo školství. V tomto roce se též poprvé do zápisu schůze dostala poznámka o přičlenění k Československé akademii věd: „Podle mínění vyslance Maxy není dosud možno jednati o reorganizaci Slovanského ústavu, pokud se neví, bude-li ústavem samostatným, či zda-li bude přičleněn k České akademii věd a umění.“⁴⁹

Návrhy na koordinaci vědeckých společností v rámci plánované centralizace obdržel Slovanský ústav na konci roku 1946, v roce 1947 je tato problematika zmíněna na jednáních výboru, ale odpověď z března 1947 se v archivním fondu Slovanského ústavu nedochovala. Předpokládané volnější spojení s Akademií však dokládá hned první zapsané jednání týkající se tohoto návrhu: „Návrh ministerstva školství a osvěty na řešení otázky Československé akademie věd, o kterých má Slovanský ústav podati ministerstvu vyjádření do konce února 1947, budou dány na pořad příští schůze výboru v první polovině února. Jest třeba vyčkati vyjádření prof. Engliše a návrhů prezidia České akademie věd a umění. Vztah Slovanského ústavu k Československé akademii věd bude snad možno řešiti podle stanov Národohospodářského ústavu ČAVU, které si Slovanský ústav vyžádá.“⁵⁰ Veškeré důležité otázky reorganizační byly odloženy až do doby, kdy bude rozhodnuto o zařazení Slovanského ústavu do plánovaných vědeckých struktur.

Orientální a Slovanský ústav v letech 1948–1952

Orientální ústav

Únor 1948 přinesl velké změny ve struktuře Orientálního ústavu, dosavadní vedení ústavu a stanovy přestaly být respektovány, rozhodování bylo přeneseno na akční výbor⁵¹ (ve složení J. Průšek, J. Rypka, V. Lesný, J. Čermák, V. Hilská, A. Pultr, A. Palát). Činnost akčního výboru skončila na schůzi 31. března 1948 a byl ustanoven správní

48 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 5, i. č. 25, schůze výboru Slovanského ústavu dne 21. 6. 1946.

49 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 5, i. č. 25, schůze výboru Slovanského ústavu dne 8. 2. 1946.

50 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 5, i. č. 25, schůze výboru Slovanského ústavu dne 14. 1. 1947.

51 „V únoru 1948 akční výbor Orient. ústavu provedl očistu od reakčních živlů. Byl tehdy ustaven správní sbor, který svou moc odvozuje ze zákona, kterým byla legalizována moc ústředních výborů.“ Viz A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 2, i. č. 8, návrhy na reorganizaci Orientálního ústavu a jeho začlenění do ČSAV 1951–1952. Zpráva Jaroslava Průška ze dne 3. 3. 1952.

výbor, postupně rozšiřovaný kooptacemi.⁵² Předsedou správního výboru byl jmenován Bedřich Hrozný, místopředsedou Jaroslav Průšek, ředitelem Orientálního ústavu zůstal Vincenc Lesný.⁵³ K rozhodování se s konečnou platností dostala skupina mladších orientalistů a učitelů ŠOJ, ke kterým se aktivně přidali někteří původní zakladatelé Orientálního ústavu. Z účasti na vedení ústavu byli vyloučeni členové původního hospodářského odboru⁵⁴ a členství bylo rušeno zahraničním dopisovatelem. „*Akční výbor vyčistil vedení ústavu od reakčních živlů a vyloučil z něho poslední zbytky kapitalistických elementů*“.⁵⁵

Z předválečného hospodářského odboru zbylo malé torzo ve formě Národohospodářského sboru, který měl vydávat hospodářský bulletin, a pouze jeden člen byl kooptován do správního výboru. Zahajovací schůze Národohospodářského sboru se konala 10. června 1948. Ten se nakonec stal jakýmsi volným sdružením při Orientálním ústavu.⁵⁶

-
- 52 A AV ČR, fond Vládní komise pro vybudování ČSAV, k. 8, i. č. 11b, příprava převzetí a vybudování vědeckých pracovišť ČSAV. Složka týkající se Orientálního ústavu, datace 1952. Zpráva o Orientálním ústavě a návrh na jeho začlenění do Čs. akademie věd. Dále viz k. 5, jednotlivé schůze pracovního výboru, akčního výboru a správního výboru 1945–1948 a k. 2, i. č. 8, návrhy na reorganizaci Orientálního ústavu a jeho začlenění do ČSAV 1951–1952. Zpráva Jaroslava Průška ze dne 3. 3. 1952 a k. 10, i. č. 31, rozbor vývoje ústavu. Výzva Ministerstva školství, věd a umění k dodání informací o významných vědeckých ústavech ze dne 13. 4. 1951, č. j. 92.295/51-IV/5. K ní je přiložena zpráva Orientálního ústavu, která je velmi obsažná obzvláště pro období 1945–1952.
- 53 Členy správního výboru se stali: B. Hrozný, J. Průšek, J. Rypka, V. Lesný, O. Pertold, F. Tauer, F. Lexa, F. Peroutka, J. Čermák, F. Bous, V. Hilská, A. Pultr, A. Palát, V. Čihař, L. Matouš, O. Friš, A. Janáček, P. Poucha, M. C. Vejborný, J. Poch, E. Herold, J. Bartůšek, A. Janáček, L. Matouš.
- 54 Činnost hospodářského odboru, resp. celého Orientálního ústavu byla podle J. Průška udávána R. Hotowetzem. „*Ten chápal spolu s jinými tehdy vedoucími osobnostmi úkol ústavu hlavně v šíření našeho obchodu do Orientu, jak o tom svědčí vybírání členů ústavu, kteří [byli] voleni zejména z řad průmyslových kapitánů. Výsledek byl ten, že hospodářská sekce celkem nic nedělala, ačkoli dostávala ½ finančních prostředků, posílala občas zájemce studovat obchodní poměry do Orientu, ale výsledek nebyl nikdy patrný. Kulturní sekce dostávala druhou polovinu a nemohla se pro nedostatek prostředků řádně rozvinout. Hospodářský odbor však fakticky rozhodoval o finančních otázkách ústavu.*“ Viz A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 2, i. č. 8, návrhy na reorganizaci Orientálního ústavu a jeho začlenění do ČSAV 1951–1952. Zpráva Průška ze dne 3. 3. 1952. A dále k této problematice vývoje ústavu viz A AV ČR, fond Vládní komise pro vybudování ČSAV, k. 8, i. č. 11b, příprava převzetí a vybudování vědeckých pracovišť ČSAV. Složka týkající se Orientálního ústavu, datace 1952. Zpráva o Orientálním ústavě a návrh na jeho začlenění do Čs. akademie věd.
- 55 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 10, i. č. 31, rozbor vývoje ústavu. Přehledová práva o činnosti ústavu ze dne 18. 8. 1953.
- 56 K problematice proměny hospodářského odboru viz A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 2, i. č. 11, memorandum členů hospodářského odboru ze dne 8. 7. 1948. Podepsán Fr. Peroutka, J. Deyl, Z. Fafl, B. Živanský. A dále dodatek ze dne 3. 11. 1948 k memorandu členů hospodářského odboru ze dne 8. 7. 1948. Podepsán Fr. Peroutka, J. Deyl, Z. Fafl, B. Živanský.

Od roku 1948 byl ústav, podle původního plánu pracovního výboru z roku 1945, přetvářen v ústav „pracovně vědecký“,⁵⁷ což se projevilo nejen značnou změnou ve členské základně, ale též, oproti původnímu kulturnímu a hospodářskému směřování, zúženým zaměřením na vědecké orientalistické bádání, populární – osvětovou činnost a jazykovou výuku na půdě ŠOJ. V rámci rušení či seskupování vědeckých společností se součástí Orientálního ústavu staly v roce 1952 Společnost pro kulturní a hospodářské styky s Orientem a Československo-čínská společnost, jejich členové se stali „příznivci Orientálního ústavu“.⁵⁸

V roce 1952 charakterizoval toto období J. Průšek: „*Hlavní překážkou rozvoje Orientálního ústavu bylo jeho rozdělení na sekci kulturní a sekci hospodářskou. To proto, že hospodářská sekce byla v rukou velkopřumyslníků a finančníků a svou finanční politikou a přesilou rozhodovala, o činnosti ústavu. Toto rozdělení bylo odstraněno v revolučním roce 1945, ale teprve po únoru 1948 počal se Orientální ústav postupně proměňovat ve skutečný ústav badatelský.*“⁵⁹

Ústav však stále podporoval vědeckou činnost svých členů, působících převážně na Univerzitě Karlově, formou podpor určených na vědeckou práci, na vydání vědeckých monografií a na pobyt či pracovní cestu do Orientu. Teprve v prosinci 1950 byli jmenováni první vědeckí pracovníci. K prvním pěti vědcům přibyli během roku 1951 další tři a do září 1952 měl Orientální ústav dvanáct vědeckých a třináct pomocných vědeckých pracovníků (převážně zaměstnanců knihovny, která se díky konfiskátům a darům značně rozrostla).⁶⁰

Můžeme konstatovat, že do konce roku 1952 došlo k obrovské proměně Orientálního ústavu. Hospodářský odbor a jeho členové byli jednou provždy zbaveni svého vlivu

57 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 2, i. č. 8, návrhy na reorganizaci Orientálního ústavu a jeho začlenění do ČSAV 1951–1952. Zpráva Jaroslava Průška ze dne 3. 3. 1952 a k. 10, i. č. 31, rozbor vývoje ústavu. Výzva Ministerstva školství, věd a umění k dodání informací o významných vědeckých ústavech ze dne 13. 4. 1951, č. j. 92.295/51-IV/5. K ní je přiložená zpráva Orientálního ústavu, která je velmi obsažná obzvláště pro období 1945–1952.

58 A AV ČR, fond Vládní komise pro vybudování ČSAV, k. 8, i. č. 11b, příprava převzetí a vybudování vědeckých pracovišť ČSA, složka týkající se Orientálního ústavu, datace 1952. Zpráva o Orientálním ústavě a návrh na jeho začlenění do Čs. akademie věd.

59 A AV ČR, fond Vládní komise pro vybudování ČSAV, k. 2, i. č. 5a/5, materiál o práci vládní komise pro vybudování Československé akademie věd. Část týkající se VIII. sekce. Dále A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 5, i. č. 14, schůze správního výboru ze dne 30. 5. 1951. „*Orientální ústav přechází z administrativního typu na basi vědeckou.*“

60 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 7, i. č. 20, oddíl Seznamy zaměstnanců 1943 a 1948–1952. Zejména viz Seznam zaměstnanců a přidělených profesorů při Orientálním ústavu 1. 12. 1950, dále Seznam zaměstnanců Orientálního ústavu k 1. 2. 1951; Seznam zaměstnanců Orientálního ústavu k 1. 9. 1952 a Rozbor a zdůvodnění plánovaných úkolů Orientálního ústavu na rok 1952. Počátkem roku 1952 měl Orientální ústav celkem 28 zaměstnanců, z toho bylo 8 vědců, 13 pomocných vědeckých pracovníků a 7 administrativních pracovníků, v září 1952 již bylo ze 34 zaměstnanců 12 vědeckých pracovníků.

na činnost ústavu. Ten se tak stal ryze vědeckým ústavem, který postupně vytvářel místa pro vědecké pracovníky, kteří se zabývali studiem orientálních zemí.

Slovanský ústav

Akční výbor⁶¹ vznikl v roce 1948 i ve Slovanském ústavu pod vedením Franka Wollmana⁶², ale tento výbor i nadále uznával (alespoň formálně) autoritu dosavadních vědeckých orgánů, pravidelně se konaly schůze výboru a jednou ročně se scházelo valné shromáždění (v čele s předsedou Albertem Pražákem, ten byl v roce 1948 zvolen znovu na další tříleté období)⁶³, se kterými spolupracoval. V průběhu tohoto roku se akční výbor přetvořil v reorganizační komisi, jejímž hlavním cílem bylo přetvořit Slovanský ústav v čistě badatelskou instituci. „*Předseda Slovanského ústavu prof. Pražák a předseda akčního výboru Slovanského ústavu prof. Wollman podali zprávu o slyšení u pana ministra Nejedlého; bylo dosaženo zásadního souhlasu pana ministra s plánem reorganizace Slovanského ústavu, jak byl navržen reorganizační komisí ve smyslu přebudování v ústav badatelský. Nevyjasněna zůstává otázka přičlenění Slovanského ústavu k reorganizované České akademii věd a umění.*“⁶⁴

Reorganizační komise se poprvé sešla v červenci 1948. Reorganizace ústavu se netýkala pouze vědecké práce, ale též pokusu o nové rozdělení ústavu. Místo dvou odborů měly vzniknout tři: filologický, historický a státovědecko-národohospodářský. Komise připravovala rovněž změnu stanov, které měly být natolik pružné, aby umožnily koordinaci ústavu s dalšími institucemi a postupné přidávání dalších odborů dle náplně práce. V rámci návrhů na postátnění ústavů vypracovala komise též připomínky k návrhu zákona na postátnění Slovanského ústavu. Podstatné v tomto návrhu bylo, že zůstaly zachovány původní orgány, přičleněno bylo ředitelství a řádní členové měli být přijati automaticky do nové instituce. Dosavadní jmění mělo zůstat pod správou ústavu, respektive jeho výboru, ale zaměstnanci by již byli státními úředníky.⁶⁵

Ústav nakonec postátněn nebyl, v roce 1949 byli do ústavu přijati noví vědečtí pracovníci, nejprve jako zaměstnanci ústavu, který dostal zvýšenou subvenci od ministerstva školství.⁶⁶ Reorganizační komise byla rozšířena a vznikl Přípravný výbor pro

61 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 9, i. č. 45, akční výbor 1948.

62 Frank Wollman (1888–1969) – český literární vědec, historik, slavista, publicista, univerzitní profesor, od roku 1948 vedl společně s A. Pražákem a J. Mukařovským Ústav pro českou literaturu, významný člen Slovanského ústavu a člen korespondent ČSAV.

63 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 3, i. č. 21, schůze valného shromáždění dne 9. 12. 1948.

64 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 5, i. č. 25, schůze výboru Slovanského ústavu dne 10. 6. 1948.

65 Viz A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 6, i. č. 30, schůze reorganizační komise dne 2. 7. 1948 a 15. 10. 1948.

66 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 5, i. č. 25, schůze výboru Slovanského ústavu dne 11. 10. 1949 a násl. schůze 27. 1. 1950. Od září 1949 do ledna 1950 byli přijati Sl. Wollman, P. Tučný, J. Jiša, O. Maleček, M. Kirschnerová-Kašparová, Svobodová-Štědrá.

reorganizaci Slovanského ústavu⁶⁷, který měl za úkol vypracovat podrobný plán na reorganizaci vědecké práce. V listopadu 1949 předložil své plány: „*Ve smyslu dřívějšího jednání akčního výboru a reorganizační komise je třeba přebudovati slovanský ústav v ústav skutečně badatelský, je třeba zrušit dosavadní dělení na dva odbory a provést dělení podle vědních oborů... Vedle činnosti badatelské má být i v programu činnost organizační, tj. koordinace práce badatelské, která se rozvíjí i v jiných institucích a činnost propagační... Bude třeba nově vytvořit výbor, sestavit komise podle pracovních oborů a doplnit členstvo slovanského ústavu.*“⁶⁸

Pokusy o změnu zákona či stanov Slovanského ústavu postupně utichly a od roku 1950 již nalzáme v zápisech schůzí různé komentáře k celkové proměně organizace vědy v Československu: „*Sekční šéf prof. Vaněček⁶⁹ oznámil, že se připravuje celková všeobecná reorganizace vědecké činnosti u nás. Nebude však hotova před koncem roku 1950, a proto doporučil, aby Slovanský ústav pracoval prozatím v dosavadní organizační formě, ale aby naplnil svůj pracovní program novým dosahem, novými úkoly, a aby si přibral nové síly.*“⁷⁰

Členové ústavu se rozdělili do pracovních komisí (knihovní, transliterační, jazykovědné, literárněvědné, bibliografické, historické, slovanské archeologie, slovanského národopisu a antropologie, pro výtvarné umění, pro studium slovanské hudby, národohospodářské, státovědní, publikační, byzantologické atd.)⁷¹, které obsáhly ve své šíři bádání o slovanských zemích.

V letech 1948–1952 byl Slovanský ústav přetvořen ve vědeckou instituci, která formou téměř dvou desítek komisí obsáhla vědecké bádání o dějinách, literatuře, jazycích, archeologii atd. slovanských zemí. Ústav vydával časopisy *Slavia* a *Byzantinoslavica*, podporoval vydávání vědeckých monografií, pořádal výstavy a přednášky, včetně především aktuálních témat národohospodářských. Do ústavu byli postupně začleňováni vědečtí zaměstnanci, od září 1951 pracovalo ve Slovanském ústavu 28 osob (včetně pracovníků knihovního a bibliografického oddělení), jejich zásluhou vznikla Škola slovan-

67 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 6, i. č. 30, schůze reorganizační a personální komise Slovanského ústavu dne 22. 11. 1949. Členy Přípravného výboru pro reorganizaci Slovanského ústavu se stali: V. Čejchan, J. Dolanský, L. Dvořák, Z. Fafl, J. Filip, A. Grund, B. Havránek, K. Horálek, V. Hromádka, Z. Konečný, K. Krejčí, J. Macek, J. Macůrek, B. Mathesius, P. Maxa, A. Pražák, V. Procházka, O. Říha, L. Svoboda, F. Trávníček, V. Vaněček, F. Wollman.

68 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 6, i. č. 30, schůze reorganizační a personální komise Slovanského ústavu dne 22. 11. 1949.

69 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 6, i. č. 30, schůze Přípravného výboru pro reorganizaci Slovanského ústavu dne 27. 1. 1950. Přípravný výbor pro zvolil své předsednictvo: předseda F. Wollman, místopředseda V. Vaněček, jednatel V. Čejchan.

70 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 6, i. č. 31, přípravného výboru pro reorganizaci Slovanského ústavu dne 27. 1. 1950.

71 První přehled komisí, které pak byly dále doplňovány, viz A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 6, i. č. 31, schůze přípravného výboru pro reorganizaci Slovanského ústavu dne 11. 10. 1949

ských jazyků i pobočka v Brně. Ústav, který měl být zařazen do Akademie věd, byl však plánován úplně bez národohospodářských ambicí.⁷²

Začlenění Slovanského a Orientálního ústavu do Akademie věd

Úkol připravit podklady pro vybudování Akademie věd byl zpočátku svěřen Politické komisi, později byl přenesen na Vládní komisi.⁷³ Ta byla ustanovena dne 15. ledna 1952. Cílem práce komise bylo vypracovat přehled vědeckých institucí a ústavů a připravit návrh zákona a organizace Akademie věd.⁷⁴ Práce Vládní komise byla odůvodněna takto: „*Při zjišťování stavu v jednotlivých vědních oborech spolupracovali zástupci sekcí se všemi významnějšími vědeckými institucemi a všemi významnými a badatelskými ústavy, diskutovali s vědeckými pracovníky a dospěli k jednoznačnému názoru, že dosavadní stav organizace naší vědy je neuspokojivý, že vědeckí pracovníci jsou roztržštěni do řady institucí, jejichž činnost je duplicitní, a že je proto bezpodmínečně nutné přikročit k vybudování jednotné vrcholné vědecké instituce, pracující plánovitě a organizovaně v teoretických a užitých vědách.*“⁷⁵

Akademie věd se měla stát, na rozdíl od učených společností a vědeckých ústavů fungujících spíše na bázi reprezentační, vědeckou institucí, nejvyšším řídicím a pracovním orgánem vědy. Členové Akademie věd se měli podílet na vypracování plánů vědecké práce a aktivně se na těchto úkolech podílet jako placení zaměstnanci Akademie věd. „*Podobně jako vláda ukládá Akademii její úkoly a schvaluje její plán, tak také schvaluje volbu členů Akademie i volbu členů prezidia. Tím je zaručeno, že práce Akademie v rámci rozvoje státu dodrží linii danou vládou.*“⁷⁶

K otázce vzniku velké, jednotné Akademie věd, řízené shora, nepřistupovali oslovení vědci ani instituce jednotně. Z dokumentů popisujících práci Vládní komise je zřejmé, že teprve postupně v průběhu roku 1952 se velmi složitě a pomalu prosadila myšlenka

72 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 6, i. č. 25, schůze výboru Slovanského ústavu dne 12. 5. 1952. V plánech na přeměnu ústavu po jeho začlenění do Akademie věd již národohospodářská sekce zmíněna nebyla. „*Dr. Fafl upozornil na usnesení národohospodářské komise, aby bylo doporučeno zachování národohospodářského úseku aspoň ve formě komise, neboť jinak by byla obava, že by v budoucí organizaci nebyl žádný ústav, který by se zabýval speciálně hospodářskými problémy slovanských národů a hospodářskými styky.*“

73 Viz A AV ČR, fond Vládní komise pro vybudování ČSAV. K oběma komisím viz např. BERAN, Jiří. Komise pro zřízení Československé akademie věd utvořená při ÚV KSČ roku 1951. *Dějiny věd a techniky*, 2004, roč. 37, č. 4, s. 219–245; ŠTOLL, Ladislav. K historii Vládní komise pro zřízení ČSAV. *Práce z dějin přírodních věd*, 1973, roč. 4, s. 175–183.

74 A AV ČR, fond Vládní komise pro vybudování ČSAV, k. 2, i. č. 5a/4, návrh vládního usnesení o opatřeních v organizaci vědecké práce před zřízením Československé akademie věd.

75 A AV ČR, fond Vládní komise pro vybudování ČSAV, k. 9, i. č. 13/4, Vládní komise ČSAV. Tiskové zprávy. Budujeme Československou akademii věd. Zpráva o Materiálu o činnosti vládní komise pro vybudování Československé akademie věd ze dne 24. 4. 1952.

76 A AV ČR, fond Vládní komise pro vybudování ČSAV, k. 2, i. č. 5a/5, materiál o práci vládní komise pro vybudování Československé akademie věd.

vzniku Akademie věd, a to především v důsledku nesouhlasu velkých vědeckých institucí a jen malého nadšení ze strany státních ústavů: „Při průzkumu prováděném sekce-
mi a na vědeckých konferencích se ukázalo, že zdrcující většina vědeckých pracovníků
ve výzkumných ústavech i na vysokých školách nejen že se kladně postavila k vybudová-
ní Československé akademie věd, ale také sama iniciativně pomáhá vládní komisi při
všech jejích pracích. Jen někteří členové dosavadních vrcholných vědeckých institu-
cí propagují myšlenku, aby Československá akademie věd byla federací dosavadních
společností s celým jejich aparátem, a otevřeně očekávají, že k uskutečnění jednotné
Československé akademie věd ve smyslu návrhů vládní komise v dohledné době nedo-
jde a že dosavadní společnosti se svým zastaralým způsobem práce budou nadále trvat
a naši vědu reprezentovat.“⁷⁷

Vládní komise pro vybudování Akademie věd vytvořila pracovní sekce, nejprve čty-
ři, později jich vzniklo osm. Tyto sekce a jejich zástupci pak na pravidelných jednáních
připravovali jednak otázku začlenění jednotlivých ústavů do Akademie věd a jednak vě-
decké obsazení těchto pracovišť – výběr vhodných osob. Společenské vědy patřily do
IV. sekce, jejímiž členy byli od samého počátku též zástupci Orientálního a Slovanské-
ho ústavu – Jan Rypka a B. Havránek, ten se stal též členem užšího výboru této sekce
a od poloviny roku 1952 předsedou subsektce filologie a literatury, která se vyčlenila ze
IV. sekce (označována jako IVc). V březnu 1952 vystřídal Jana Rypku Jaroslav Průšek,
který tak dostal rovněž možnost aktivně se podílet na budování Akademie věd. Od srp-
na 1952 stál v čele (zvolen bylo ovšem jen jako prozatímní předseda) subsektce literatu-
ry a jazyka, do které spadaly Slovanský i Orientální ústav.⁷⁸

Tyto ústavy patřily od počátku jednání mezi společnostmi, které jak Politická, tak Vlád-
ní komise vybraly k začlenění do ČSAV. V následující části studie bych se chtěla věno-
vat otázce projednávání „dobrovolného“ začlenění Orientálního a Slovanského ústavu
do ČSAV a rovněž podmínkám, které musely ústavy splnit, aby si toto začlenění „za-
sloužily“.

Orientální ústav

Rok 1948 znamenal změnu ve vedení i v členské základně Orientálního ústavu.
Správní výbor si kladl za cíl vybudovat vědecký ústav, který se bude zabývat kulturní-
mi vztahy Československa a Orientu a nebránil se možnosti postátnění a vstupu do širší
vědecké organizace. Ve fondu Orientálního ústavu se bohužel nedochovaly dokumen-
ty k jednání členů Orientálního ústavu a Vládní komise k otázce začlenění ústavu do
Akademie věd. Schůze správního výboru však jednoznačně naznačují, pokud ne nad-

77 AAV ČR, fond Vládní komise pro vybudování ČSAV, k. 2, i. č. 5a/5, materiál o práci vládní komise
pro vybudování Československé akademie věd.

78 K problematice jednání Vládní komise a jejich jednotlivých sekcí viz AAV ČR, fond Vládní komise
pro vybudování ČSAV, k. 1, i. č. 2 a 3, zápisy ze schůzí Vládní komise pro vybudování Akademie
věd a jejího užšího výboru 1952. A dále k. 6, i. č. 10/1, zápisy ze schůzí sekce společenských věd
1952.

šení, tedy alespoň naprostý souhlas vedení (což samozřejmě souvisí též se změnami ve vedení Orientálního ústavu a s jeho propojením s prací Vládní komise pro vybudování Akademie věd) se začleněním Orientálního ústavu do vědecké instituce a ochotu k reorganizaci ústavu dle připomínek Vládní komise. Svou roli zde pravděpodobně sehrál i fakt, že Akademie věd nabízela rozvoj ústavu a vědecké pracovní pozice, které byly pro mladší generaci orientalistů mnohem důležitější než pro generaci, která si již vydobyla své místo na Karlově univerzitě.

Ve schůzích správního výboru nalézáme náznaky chystaných změn od roku 1950: „Prof. Lesný podal zprávu o chystaném postátnění Orientálního ústavu počínajíc 1. lednem 1951 ... Prof. Lesný na MŠVU žádal, aby o nás nebylo jednáno bez nás.“⁷⁹ Když se v roce 1951 dělaly plány na počty vědeckých pracovníků a učitelů ŠOJ a jejich hlavní zaměření, konstatoval dr. Friš, „že ta otázka souvisí s reorganizací Orientálního ústavu jako ústavu Akademie.“⁸⁰

Vládní komise na svých zasedáních od února 1952 postupně projednávala začleňování ústavů, kabinetů, laboratoří a komisí do jednotlivých sekcí. Z března roku 1952, kdy jednotlivé sekce dostaly za úkol připravit podklady pro převzetí vytipovaných ústavů, se dochovaly zprávy, které shodně obsahovaly přehled dějin ústavu, jeho pracovní náplň a významné vědecké počiny a ve druhé polovině pak návrh na reorganizaci ústavu, aby odpovídal požadavkům na vědecké pracoviště nové Akademie.⁸¹

V březnu 1952 pak jednal Orientální ústav o přičlenění k Akademii. To bylo přijato mlčky bez jakékoli diskuze či vyjádření k této problematice ze strany správního výboru, tedy vedení Orientálního ústavu (popřípadě nebylo zaznamenáno, ale většinou téma diskuzí bylo vždy alespoň uvedeno): „Pak podal prof. Lesný zprávu o jednání o založení nové Akademie a o přičlenění Orientálního ústavu k ní. Přípravy jsou v proudě. Byly podány návrhy nových členů, jichž má být patero druhů: řádní, mimořádní, dopisující, čestní a zasloužilí. Zákon o nové Akademii se čeká kolem 9. května t. r. Úkoly bude Akademikům ukládat stát a vláda.“⁸²

Předpoklady proměny a rozvoje Orientálního ústavu vypracoval pro Vládní komisi v březnu 1952 Jaroslav Průšek. V přehledové části k dějinám ústavu popsal jeho vznik a činnost od počátků do roku 1952. Jasně vymezil negativní postoj kulturního odboru ke členům i vlastní práci odboru hospodářského, který dle jeho hodnocení nedělal vůbec nic.⁸³ Vyzdvihl naopak činnost ústavu po roce 1945 a hlavně 1948, kdy se již ústav rozvíjel směrem k ryze vědeckému pracovišti, jehož hlavní úkoly vědecké, vydavatelské,

79 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 5, i. č. 14, schůze správního výboru ze dne 16. 10. 1950.

80 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 5, i. č. 14, schůze správního výboru ze dne 7. 2. 1951.

81 A AV ČR, fond Vládní komise pro vybudování ČSAV, k. 1, i. č. 2 a 3, zápisy ze schůzí Vládní komise pro vybudování Akademie věd a jejího užšího výboru 1952.

82 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 5, i. č. 14, schůze správního výboru ze dne 28. 3. 1952.

83 K činnosti hospodářského odboru v meziválečné době viz JÚNOVÁ MACKOVÁ, Adéla. Orientální ústav a československé pronikání do Orientu 1928–1938. Stipendia hospodářského odboru. *Časopis Národního muzea*, 2014, roč. 183, č. 1–2, s. 19–34.

osvětové a bibliograficko-katalogizační shrnul do několika přehledných oddílů. Uvažovalo se též o založení Muzea orientálního umění a přebudování Školy orientálních jazyků na samostatnou školu při Orientálním ústavu, kde by se nevyučovalo jen orientálními jazyky, ale i reáliím daných zemí (a to nejen v Praze, plánované pobočky měly být v Plzni, Hradci Králové, Českých Budějovicích, Ostravě, Brně, Gottwaldově a Bratislavě) Zaměstnanci ústavu se měli věnovat sedmi hlavním vědeckým zaměřením – děleným dle geografických oblastí Afriky, Asie (včetně neslovanských národů SSSR). Na všechny tyto úkoly předpokládal Jaroslav Průšek rozšíření vědeckých sil na 25 místo původních 8, celkem měl ústav zaměstnat 65 osob, včetně knihovníků a technického personálu, náklady na osoby by se zvýšily na 6,5 mil. a věcné náklady též na 6,5 mil., tedy 13 mil. Kč dohromady.⁸⁴

Vládní komise pak zpracovávala návrhy jednotlivých ústavů pro vstup do Akademie věd a hodnotila důležitost jejich zapojení do vědecké práce: „*Hlavním úkolem Orientálního ústavu je bádání v oblasti starého a nového Orientu, jeho jazyků, kultur, dějin a hospodářství starého a nového Východu. Badatelská práce Orientálního ústavu je u všech vědeckých pracovníků podložena svědomitým a důkladným, dlouhodobým studiem filologickým. Ústav sleduje politický a hospodářský život východních národů, jejich mírové snahy, studuje problémy koloniální, studuje i boj orientálních národů za svobodu. Soustřeďuje se tu materiál o studiu národů afrických a materiál o studiu indiánských jazyků. Orientální ústav má i svou školu Orientálních jazyků, jež je určena nejen vědcům, ale vůbec veřejnosti a má své odbočky i mimo Prahu. Je to učiliště, které má ohromný význam pro naši žurnalistiku, pro hospodářské pracovníky, pro techniky a zemědělce, i pro pracovníky veřejného života. Ústav má 12 vědeckých a 6 odborných zaměstnanců. Je veden Prof. dr. Průškem, laureátem Státní ceny.*“⁸⁵ Rozhodnutí o začlenění Orientálního ústavu do Akademie věd padlo na čtvrté schůzi Vládní komise v Liblicích v dubnu 1952. Verdikt komise zněl: „*Přijmout do Akademie po reorganizaci.*“⁸⁶

84 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 2, i. č. 8, návrhy na reorganizaci Orientálního ústavu a jeho začlenění do ČSAV 1951–1952. Zpráva Průška ze dne 3. 3. 1952. Tento návrh byl v stylisticky upravené podobě včleněn do složky Orientální ústav v rámci dokumentace práce Vládní komise pro vybudování ČSAV, viz A AV ČR, Vládní komise pro vybudování ČSAV, k. 8, i. č. 11b, zpráva o Orientálním ústavu a návrh na jeho začlenění do Československé akademie věd.

85 A AV ČR, fond Vládní komise pro vybudování ČSAV, k. 2, i. č. 5a/5, materiál o práci vládní komise pro vybudování Československé akademie věd. Část týkající se VIII. sekce.

86 A AV ČR, fond Vládní komise pro vybudování ČSAV, k. 7, i. č. 11a/2, příprava převzetí a vybudování vědeckých pracovišť ČSAV. Dále k. 1, i. č. 2/4, čtvrtá schůze Vládní komise v Liblicích 28. a 29. 4. 1952. A v neposlední řadě též k. 6, i. č. 10/1, zápisy ze schůzi sekce společenských věd 1952. Sedmá schůze 17. 4. 1952: „*S. Průšek předkládá sekci návrh na převedení Orientálního ústavu do Československé akademie věd. Sekce s návrhem souhlasí, je však třeba do zprávy doplnit rozpočet za r. 1952 a výčet plánovaných vědeckých sil na příští léta.*“ A dále vyjádření deváté schůze 24. 4. 1952: „*Na pořadu schůze bylo schvalování posledních návrhů zřizovaných kabinetů a ústavů v rámci nové Akademie. Jako dodatek ke zprávě s. Průška o Orientálním ústavu schválili přítomní zprávu rozpočtovou za rok 1952 a plán ideálního stavu ústavu.*“

Slovanský ústav

Akční výbor, později změněný v reorganizační komisi, se od roku 1948 snažil o reorganizaci Slovanského ústavu, aby byl připraven na vstup do širší vědecké organizace. V roce 1950 vznikl ještě širší přípravný výbor pro reorganizaci, který rozdělil pracovníky do specializovaných komisí. V souvislosti s činností komisí v roce 1950 se v zápisech schůzí poprvé objevuje zmínka o reorganizaci vědy v rámci Akademie. „*Úhrnem poznamenal jednatel prof. Dolanský, že některé komise pracují intenzivně, jinde činnost vázne. Tyto závady budou odstraněny, až bude hotová reorganizace Akademie a vědeckých ústavů.*“⁸⁷

Od počátku roku 1952, kdy začala jednání s Vládní komisí pro vybudování Akademie věd, pak výbor používal zmínky o začlenění Slovanského ústavu do Akademie věd jako o daném, neměnném faktu. V rámci zápisů z jednotlivých schůzí neexistuje téměř žádná debata o otázce vstupu Slovanského ústavu do Akademie věd. Jediné negativní stanovisko vyslovil národohospodářský odbor, který byl z dalších plánů vyřazen.⁸⁸ „*Na závěr [jednání výboru – pozn. AJM] podal jednatel prof. Dolanský vysvětlení o chystané reorganizaci vědeckého života a včlenění Slovanského ústavu do budoucí Československé akademie věd. Slovanský ústav má mít tři pracovní oddělení: pro historii, jazykovědu a literární vědu, má mít pracovní základnu též v Brně.*“⁸⁹ Na valném shromáždění konaném v květnu 1952, které bylo posledním valným shromážděním všech členů Slovanského ústavu, k tomu pak Július Dolanský ještě poznamenal, že: „*Slovanský ústav bude jako ostatní vědecké ústavy včleněn do rámce budoucí Československé akademie věd a že má nejkrásnější vyhlídky na skutečný rozvoj a prohloubení své činnosti.*“⁹⁰

Zprávu o Slovanském ústavu a jeho návrh na reorganizaci, aby odpovídal svou strukturou ústavům Akademie věd, sepsal Václav Husa pro Vládní komisi v roce 1952. Vylíčil velmi stručně dějiny a vědeckou práci kulturní i hospodářské sekce ústavu v meziválečné době. Pro období po roce 1945 vyzdvihl přípravy slovníků a vznik bibliografické sekce pro soupis slavik v české literatuře. V roce 1950 vzniklo též v rámci ústavu plánovací středisko, které koordinovalo slavistické práce v Čechách. Různorodé komise, které se též v tomto roce vytvořily, nevyvíjejí podle V. Husy žádnou větší činnost, a to i přesto, že ústav měl v roce 1952 celkem 26 zaměstnanců, z toho 23 vědeckých.

Ve druhé části této zprávy pak její autor předkládá návrh změn, které mají být provedeny podle vzoru sovětského akademického slovanského institutu (Institut Slavjanovedenije Akademie věd SSSR). Ústav se měl rozdělit do tří částí, na oddělení jazykovědné,

87 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 5, i. č. 25, schůze výboru Slovanského ústavu dne 4. 5. 1951.

88 K otázce národohospodářského odboru viz pozn. 72.

89 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 6, i. č. 25, schůze výboru Slovanského ústavu dne 12. 5. 1952.

90 A AV ČR, fond Slovanský ústav, k. 3, i. č. 21, schůze valného shromáždění Slovanského ústavu dne 16. 2. 1952.

historické a literárněvědné. Pro takovouto reorganizaci navrhol asi 60 zaměstnanců, z toho 50 vědeckých.⁹¹

Hodnocení Vládní komise a její rozhodnutí o převzetí Slovanského ústavu do Akademie věd, které proběhlo stejně jako v případě Orientálního ústavu na čtvrté schůzi Vládní komise v dubnu 1952, bylo zdůvodněno: „*Ústav pokračuje na přípravě slovníků všech slovanských jazyků zejména velkého slovníku rusko-českého. Vydán bude i slovník jazyka slovenského a staroslověnského a bibliografický soupis slavie v české literatuře. Ústav bude vydávat tyto vědecké časopisy Slavia a Byzantinoslavica. Ústav bude soustavně připravovat vědecké publikace o jazycích, literaturách a historii svého oboru a plánovat slavistickou práci.*“⁹² Verdikt komise zněl: *Přijmout do Akademie po důkladné reorganizaci.*⁹³

ČSAV a majetek Orientálního a Slovanského ústavu

Finanční vypořádání Orientálního a Slovanského ústavu před vstupem do ČSAV je stručně zaznamenáno v dokumentech Likvidační komise a v dokumentech obou ústavů.⁹⁴ Převod hotovosti a vkladů by proveden na účet Likvidační komise a té byly též předány účetní podklady včetně vyúčtování subvence ministerstva školství za rok 1952.

Dne 16. října 1953 požadovala Likvidační komise po Orientálním ústavu, aby dokončil převod svého majetku v souvislosti se vstupem do ČSAV. Podle účetní uzávěrky z roku 1951 vlastnil Orientální ústav cenné papíry v hodnotě 6 247 000 Kčs a s penězi na běžných účtech, v hotovosti a s odhadem ceny knih určených k prodeji (celkem 2 632 000 Kčs) se jeho majetek pohyboval okolo 9 mil. Kčs. Vzhledem k tomu, že příjmy a výdaje za rok 1952, kdy ústav dostal podporu od ministerstva školství v hodnotě 3 mil. Kčs, byly v rovnováze, můžeme předpokládat podobnou sumu i na konci roku 1952.⁹⁵ Dále byl vypracován podrobný inventární seznam náradí a přístrojů, nábytku, sbírek (starověkých, novověkých etnografických i moderních čínských obrazů atd.) a dalšího vnitřního zařízení vyčísleného na téměř 1,5 mil. Kčs.⁹⁶

91 A AV ČR, Vládní komise pro vybudování ČSAV, k. 8, i. č. 11b, Slovanský ústav, zpráva o Slovanském ústavu a návrh na jeho reorganizaci a začlenění do Čs. akademie věd. Návrh sepsal V. Husa, bez data, 1952.

92 A AV ČR, fond Vládní komise pro vybudování ČSAV, k. 2, i. č. 5a/5, materiál o práci Vládní komise pro vybudování Československé akademie věd. Část týkající se VIII. sekce.

93 A AV ČR, fond Vládní komise pro vybudování ČSAV, k. 7, i. č. 11a/2, příprava převzetí a vybudování vědeckých pracovišť ČSAV. Dále k. 1, i. č. 2/4, čtvrtá schůze Vládní komise v Liblicích 28. a 29. 4 1952.

94 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 8, i. č. 22, převod majetku do ČSAV 1952–1953. Několik dokumentů Likvidační komise. A AV ČR, fond Likvidační komise, k. 3, i. č. 87–91 a i. č. 82–86, oddíl Orientální ústav. Oddíl Slovanský ústav.

95 A AV ČR, fond Likvidační komise, k. 3, i. č. 89, účetní uzávěrka 1952.

96 A AV ČR, fond Likvidační komise, k. 3, i. č. 88, inventář Orientálního ústavu k 31. 12. 1952. Seznam obsahuje jednotlivé položky včetně nacenění a je rozdělen do čtyř oddílů – náradí a přístroje (152 000 Kč, z toho za 130 000 Kč nakoupeno v roce 1952), nábytek (604 000 Kč a z toho

Stejně jako majetek Orientálního ústavu přecházel též majetek ústavu Slovanského do Československé akademie věd. Seznam inventáře⁹⁷ je velmi stručný a obsahuje pouze 23 položek, většinou se jedná o běžný nábytek, ale některé položky, jako 12 obrazů či 12 kobereců (promítací přístroj, 8 psacích strojů atd.), jakkoli finančně nespecifikované, naznačují vyšší hodnotu.⁹⁸ Účetní uzávěrka předložená valnému shromáždění v roce 1952 vyčíslila majetek Slovanského ústavu na 12 mil. Kčs, z čehož 800 000 Kčs tvořilo zařízení ústavu a 900 Kčs knihy na skladě a drobné a krátkodobé předměty).⁹⁹

Akademie věd by tak převzetím Slovanského a Orientálního ústavu získala přibližně 12 mil. Kčs, resp. 10,5 mil. Kčs a cennou orientální knihovnu o 60 000 svazcích. V důsledku měnové reformy z července 1953 však ze jmění uloženého v cenných papírech a na dlouhodobých účtech nezbylo téměř nic.¹⁰⁰ Všechny archiválie byly převedeny do Archivu ČSAV.¹⁰¹ Na druhou stranu je třeba podotknout, že roční náklady na chod obou ústavů se vyšplhaly k 7 mil. Kčs.

Závěrem – Orientální a Slovanský ústav v Akademii věd

Zákon z roku 1952, na jehož základě vznikla Československá akademie věd, rušil zakládací zákony všech vědeckých společností a jejich součástí začlenil jako ústav, laboratoře atd. do sekcí Akademie věd. Tímto zákonem tedy zanikly i Slovanský a Orientální ústav. Dne 22. 7. 1952 se VIII. sekce literatury a jazyka oddělila od IV. sekce a vznikla tak nová sekce filologicko-literární. Zařazení Slovanského a Orientálního ústavu právě do této sekce bylo jasným vyústěním nově se profilujícího zaměření obou ústavů, především na studium kultury a jazyků slovanských a orientálních zemí po roce 1945. Ústavům byly zrušeny jejich speciální statuty, vznikl jednotný typ vědeckého ústavu, v jehož čele stál ředitel a vědecká rada.

za 320 000 Kč nakoupeno v roce 1952), sbírky (za 180 000 Kč) a další vnitřní zařízení (sem patří např. i psací stroje, 501 000 Kč a z toho asi za 300 000 Kč nakoupeno v roce 1952). Ústav nakoupil přístroje např. k zaznamenání zvuku atd., psací stroje, knihovny a stoly pro nové zaměstnance. Podle seznamu to byly částky značné a ústav se asi snažil řádně vybavit z obavy, jak bude vypadat nakládání s rozpočtem v rámci ČSAV.

97 A AV ČR, fond Likvidační komise, k. 3, i. č. 83 a 84, inventář Slovanského ústavu [1952].

98 Ke sbírkám Slovanského ústavu viz MÍŠKOVÁ, Alena. Slovanský ústav v ČSAV v letech 1952–1963 (od reorganizace k likvidaci). *Slavia: časopis pro slovanskou filologii*, 1993, roč. 62, č. 2, s. 157–164; BEČKA, Jiří. Slovanský ústav: od reorganizací k likvidaci (1953–1963). In *Věda v Československu v letech 1953–1963*. Sborník z konference. (Praha, 23. – 24. listopadu 1999). Praha: Arenga, 2000, s. 163–195.

99 AAV ČR, fond Slovanský ústav, k. 3, i. č. 21, schůze valného shromáždění dne 16. 5. 1952. Přílohy, finanční uzávěrka k 31. prosinci 1952.

100 Viz např. A AV ČR, fond Likvidační komise, k. 1, sign 21, závěrečná likvidační zpráva za rok 1953 a zpráva o likvidaci k 31. 3. 1953.

101 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 8, i. č. 22, převod majetku do ČSAV 1952–1953, oznámení Likvidační komise ze dne 16. října 1953. Věc: Dokončení likvidace Orientálního ústavu před 1. 1. 1953; konečný převod majetku.

Od 1. ledna 1953 se Orientální ústav stal součástí ČSAV, měl 40 zaměstnanců (18 vědeckých, 5 knihovníků, 5 pomocných vědeckých sil, 1 aspirantku, 4 administrativní síly a zřízení) placených ministerstvem školství a národní osvěty, řídil jej vědecký ředitel – sinolog, člen korespondent Jaroslav Průšek. Ústav byl pracovním ústavem vědeckým, vedle vlastní vědecké práce informoval o hospodářském a politickém dění v Orientu, podílel se na výuce Školy orientálních jazyků, fungoval též jako informační instituce pro úřady, nakladatelství a jednotlivce o zemích Orientu a Afriky, stal se normativním ústavem pro Názvoslovnou komisi při ministerstvu stavebního průmyslu pro geografické a historické názvosloví těchto oblastí.¹⁰²

Slovanský ústav se od 1. ledna 1953 zařadil rovněž mezi vědecká pracoviště ČSAV. Měl 26 pracovníků (23 vědeckých a 3 administrativní síly) placených ministerstvem školství a národní osvěty. Od roku 1952 stál v jeho čele literární historik Július Dolanský, který se stal jeho vědeckým ředitelem. Hlavními úkoly ústavu byla vědecká práce v okruhu jazyka, historie a literatury, zahrnovala práce na slovnících a bibliografiích, řešení otázek transkripčních a transliteračních, vzájemných vztahů slovanských zemí – jejich dějin, jazyků a literatury. Náplň práce zahrnovala též byzantologii a slovanskou archeologii.

Orientální a Slovanský ústav prošly od svého založení dalekosáhlými změnami. Ze státních ústavů, působících více méně v roli reprezentačních společností, se staly vědecké ústavy s placenými vědeckými pracovníky. Vznik Československé akademie věd znamenal pro oba ústavy obrovský rozvoj po stránce personální i pro zajištění finančního zabezpečení. Jejich další vývoj však byl pevně svázán s vědeckými plány a tématy výzkumu, které udávala Akademie věd.

PŘÍLOHA

Proměna vedení Orientálního ústavu a Slovanského ústavu v letech 1945–1952

1945

Orientální ústav

Ředitel: V. Lesný

Předseda: B. Hrozný

Přípravný výbor: (vědeckí pracovníci, lektori, studenti): V. Lesný, J. Průšek, V. Čihař, A. Panz, J. Slavík, A. Pultr, K. Pižl, S. Šotnerová, V. Hilská, B. Průšková

Užší vedení: J. Rypka a O. Pertold (zvoleni za vědecké pracovníky), J. Průšek (zvolen za učitele jazykových kurzů), V. Čihař (zvolen za zaměstnance), A. Pultr a Hy-nar (zvoleni za posluchače jazykových kurzů)

102 A AV ČR, fond Orientální ústav, k. 10, i. č. 31, rozbor vývoje ústavu. Přehledová práva o činnosti ústavu ze dne 18. 8. 1953 a fond Orientální ústav ČSAV, k. 6, i. č. 15, stručný přehled dějin Orientálního ústavu od roku 1922, ze dne 18. srpna 1953.

Slovanský ústav

Předseda: A. Pražák

Prezidium: A. Boháč, Z. Fafl, B. Havránek, M. Horna, A. Pimper, T. Saturník

Výbor: A. Boháč, Z. Fafl, B. Havránek, M. Horna, A. Pimper, T. Saturník, L. Dvořák, J. Emler, K. Chotek, J. Macek, P. Maxa, E. Mölzer, J. Slavík

Reorganizační komise: A. Boháč, K. Domin, Z. Fafl, J. Horák, K. Chotek, J. Macek, A. Pimper, T. Saturník, J. Slavík

1946

Orientální ústav

Předseda: B. Hrozný

Místopředseda: Z. Fafl

Ředitel: V. Lesný

Výbor: „z vědeckého odboru“ J. Rypka, F. Tauer, F. Lexa (náhradníci V. Hazuka, J. Bakoš, O. Pertold) „z hospodářského odboru“ F. Peroutka, R. Pilát, J. Deyl (náhradníci B. Živanský, J. Hartmann, R. Kalina)

Slovanský ústav

Předseda: A. Pražák

Prezidium: A. Boháč, Z. Fafl, B. Havránek, M. Horna, A. Pimper (1947 nahrazen F. Wollmanem), T. Saturník

Výbor: A. Boháč, Z. Fafl, B. Havránek, M. Horna, A. Pimper (1947 nahrazen F. Wollmanem), T. Saturník, L. Dvořák, J. Emler, K. Chotek, J. Macek, P. Maxa, E. Mölzer

Pracovní sbor

Předseda: F. Wollmann

Členové: A. Boháč, Z. Fafl, B. Havránek, M. Horna, K. Krejčí, J. Macůrek, St. Mágr, P. Maxa, A. Pražák, T. Saturník

Předsedové komisi: J. Eisner, J. Emler, V. Chaloupecký, K. Chotek, Zd. Nejedlý, Ant. Matějček, Ant. Salač, M. Szyjkowski, J. Vašica

1948–1949

Orientální ústav

Ředitel: V. Lesný

Akční výbor:

Členové: J. Průšek, J. Rypka, V. Lesný, J. Čermák, V. Hilská, A. Pultr, A. Palát

Správní výbor:

Předseda: B. Hrozný

Místopředseda: J. Průšek

Členové: J. Rypka, V. Lesný, O. Pertold, F. Tauer, F. Lexa, F. Peroutka, J. Čermák, F. Bous, V. Hilská, A. Pultr, A. Palát, V. Čihař, L. Matouš, O. Friš, A. Janáček, P. Poucha, M. C. Vejborný, J. Poch, E. Herold, J. Bartůšek, A. Janáček, L. Matouš

Slovanský ústav

Předseda: A. Pražák

Prezidium: A. Pražák, A. Boháč, Z. Fafl, M. Horna, A. Pimper, T. Saturník, F. Wollman

Výbor: F. L. Dvořák, J. Emler, B. Havránek, K. Chotek, K. Karásek, J. Macůrek, P. Maxa, E. Mölzer

Akční výbor:

Předseda: F. Wollman

Místopředseda: B. Mathesius

Jednatel: V. Čejchan

Členové: J. Dolanský, B. Havránek, J. Macůrek, P. Maxa, A. Pražák, V. Procházka, J. Svoboda

Přípravný výbor pro reorganizaci Slovanského ústavu (1949):

Členové: V. Čejchan, J. Dolanský, L. Dvořák, Z. Fafl, J. Filip, A. Grund, B. Havránek, K. Horálek, V. Hromádko, Z. Konečný, K. Krejčí, J. Macek, J. Macůrek, B. Mathesius, P. Maxa, A. Pražák, V. Procházka, O. Říha, L. Svoboda, F. Trávníček, V. Vaněček, F. Wollman

1952

Orientální ústav

Předseda: B. Hrozný

Ředitel: V. Lesný a J. Průšek

Správní výbor:

Členové: B. Hrozný, V. Lesný, J. Průšek, O. Pertold, J. Rypka, F. Tauer, F. Lexa, F. Peroutka, V. Hilská, F. Bous, A. Palát, V. Čihař, L. Matouš, O. Friš, A. Pultr, A. Janáček, P. Poucha, M. C. Vejborný, J. Poch, E. Herold, J. Bartůšek

Slovanský ústav

Předseda: A. Pražák

Výbor:

Členové: V. Čejchan, J. Dolanský, Z. Fafl, J. Macůrek, P. Maxa, V. Pražák, V. Vaněček, S. Wollmann, F. Wollmann, L. Haškovec, B. Havránek, Z. Konečný

Zdroj: *A AV ČR, fond Orientální ústav a fond Slovanský ústav. Výroční zprávy, zprávy z jednání vedení a z valných shromáždění Orientálního a Slovanského ústavu.*

Resumé

**Centralization of science – state social sciences institutes and the establishment of CSAS.
The fortunes of the Slavonic and Oriental Institutes, 1945–1953**

From their establishment until 1953 the Slavonic and Oriental Institutes underwent numerous changes in the organizational sense, as well as involving the primary direction of research objectives, the compulsory replacement of the membership base and funding. This study deals with the issues surrounding selected phenomena – how these changes were reflected e.g. taking into account the actual incorporation of both institutes in the Academy of Sciences, how and when these initially rather “prestigious” institutes turned into “scientific institutes” and what they won and lost from this incorporation within larger scientific organizations.

Translated by Melvyn Clarke

Vysoké školy proti centralizaci vědy? Vztah ČSAV a Přírodovědecké fakulty UK v Praze na pozadí chemického výzkumu v 50. a 60. letech 20. století¹

JIŘÍ ŠOUKAL

Higher education institutes against the centralization of science? Relations between CSAS and the Natural Sciences Faculty at Charles University in Prague in the context of chemicals research during the 1950s and 1960s

Abstract: This article deals with relations between the Czechoslovak Academy of Sciences and the Natural Sciences Faculty at Charles University in Prague in the field of chemicals research. The text briefly deals with the establishment and development of CSAS during the 1950s and 1960s, recalling the higher education reforms of 1950, which had an influence on the development of chemistry studies and scientific research at universities. Most space, however, is devoted to the question of relations between the Natural Sciences Faculty at Charles University in Prague and CSAS, which was transforming under Czechoslovak science policy during the 1950s and 1960s.

Keywords: Czechoslovak Academy of Sciences; Natural Sciences Faculty at Charles University in Prague; chemistry; Higher Education Act

V souvislosti s provozem vysokých škol se vždycky objevovala otázka, do jaké míry se mohou nebo mají věnovat vědeckému výzkumu a do jaké míry upřednostňovat pouze výuku. Obdobná otázka se řešila po obnově vysokých škol po roce 1945 a zvláště po nástupu komunistického režimu v roce 1948. Nový režim přinášel do provozu vysokých škol mnohé mechanismy, které měly umožnit ovládat dříve samosprávné instituce. Po zavedení kateder a po okleštění akademických práv bylo zřejmé, že budoucnost vysokých škol se bude odvíjet od rozhodnutí stranických orgánů. To samo o sobě však ještě neznamenalo zánik vědecké činnosti na vysokých školách. Souběžné zakládání výzkumných ústavů soustředěných od roku 1950 v Ústředí vědeckého výzkumu však naznačovalo, že se vědecký výzkum z vysokých škol pozvolna vytrácí. Tento proces byl však složitý, jinak situace vypadala v humanitních vědách, jejichž osud bývá často tématem soudobé historiografie,² jiným způsobem se musíme dívat na přírodní vědy, kte-

1 Tato studie vznikla s podporou GA ČR, projektu GA13-09541S Univerzita Karlova a Československá akademie věd. Institute vědy a vysokoškolské vzdělanosti v proměnách politiky a společnosti v letech 1945–1968.

2 SOMMER, Vítězslav. *Angažované dějepisectví. Stranická historiografie mezi stalinismem a reformním komunismem (1950–1970)*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, Filozofická fakulta uni-

ré ke zdárnému rozvoji často potřebovaly větší prostory, nové přístroje a pracovní kolektivy. Myšlenka centralizace vědy pod záštitou vznikající Československé akademie věd (ČSAV) na úkor výzkumu na vysokých školách se proto mohla zdát na počátku padesátých let velmi lákavá a produktivní. Zvláště v chemii bylo nesporné, že ke kvalitnímu výzkumu bude potřeba vybudovat nejmodernější laboratoře, jejichž provoz se ve vysokoskolských podmínkách zdál nereálný. To byl nepochybně jeden z důvodů, proč například špičkový a světově uznávaný odborník Jaroslav Heyrovský neváhal využít nabízené šance a počal budovat polarografický ústav. Podobné příležitosti se chopili i jiní a začali zřizovat nová pracoviště, budoucí ústavy ČSAV. Otázka, co s vědou na vysokých školách, však stále přetrvávala a v dalších letech se opakovaně vracela do diskuse. V následujícím příspěvku se podrobněji zaměřím na to, jak tato otázka ovlivňovala vztahy chemických pracovišť ČSAV a chemických kateder Univerzity Karlovy v Praze (UK), které spolu více či méně v průběhu padesátých a šedesátých let kooperovaly, jak vyplývá z dokumentů uložených v Archivu Akademie věd ČR a Archivu UK.³ Vztahy s Vysokou školou chemicko-technologickou v Praze budou připomenuty jen okrajově.

I. ČSAV

Velký význam pro chemické vědy mělo nejen obnovení vysokých škol po skončení druhé světové války, ale rovněž postupné znárodnění chemického průmyslu v druhé polovině čtyřicátých let. Výzkumné ústavy působící při soukromých podnicích se tehdy dostaly do státních rukou a postupně se z nich stávaly resortní ústavy. Pro budoucí organizaci vědy však klíčovou roli hrála příprava a posléze vznik Československé akademie věd, která na sebe vzala řešení a plánování hlavních vědeckých úkolů. Chemie měla dobré postavení již v Ústředí vědeckého výzkumu, které se skládalo ze sedmi vědeckých ústavů, z nichž hned dva lze řadit mezi ústavy chemické. Byly to Ústřední ústav chemický vedený Františkem Šormem a Ústřední ústav polarografický pod vedením Jaroslava Heyrovského. Obě tato badatelská pracoviště vznikla v roce 1950 a po vzniku ČSAV se staly její pevnou součástí. Zatímco do Šormova ústavu přecházeli nadějní pracovníci vesměs z Vysoké školy chemicko-technologického inženýrství při Českém vysokém učení technickém (VŠCHT při ČVUT), jejich skupina se však formovala kolem F. Šorma již za války ve Spolku pro chemickou a hutní výrobu v Praze, Jaroslav Heyrovský budoval polarografický ústav z lidí vystudovaných na Přírodovědecké fakultě UK (PřF UK). Rozvoj chemických pracovišť v ČSAV pokračoval i v následujících letech,

verzity Karlovy v Praze, 2011; KOSTLÁN, Antonín. Ke změnám v institucionálním zázemí historické vědy 1945–1953. In *Věda v Československu v letech 1945–1953*. Ed. Blanka ZYLINSKÁ, Petr SVOBODNÝ. Praha: Karolinum, 1999, s. 425–430.

3 Jedná se především o fondy: Masarykův ústav a Archiv Akademie věd České republiky, v. v. i., Praha, Archiv AV ČR (dále: A AV ČR), fond III. sekce ČSAV; A AV ČR, fond Vědecké kolegium fyzikální, anorganické a analytické chemie ČSAV; A AV ČR, fond Vědecké kolegium Organické chemie a biochemie, A AV ČR, fond Polarografický ústav ČSAV; A AV ČR, fond Ústav anorganické chemie ČSAV; Archiv Univerzity Karlovy (dále: AUK), fond Přírodovědecká fakulta UK v Praze.

v roce 1953 vznikla Laboratoř fyzikální chemie ČSAV (od 1955 Ústav fyzikální chemie ČSAV)⁴ a Laboratoř heterocyklických sloučenin ČSAV.⁵

Nová pracoviště základního výzkumu byla nesmírně atraktivní, protože slibovala do budoucna dostatek kvalitních přístrojů, laborantů a hlavně čas na nerušenou práci. Lákadlo pro mnohé odborníky představovala i týmová práce a nelze zapomínat ani na lepší finanční ohodnocení vědeckých pracovníků. I proto docházelo k postupným odchodům špičkových a talentovaných pracovníků do pracovišť Ústředí vědeckého výzkumu (později ČSAV) nebo do resortního výzkumu. To mělo jednoznačný klad v tom, že se u nás rozvinuly nové vědní obory, například hmotnostní spektroskopie nebo výzkum peptidů. Obecně se počítalo s tím, že věda se bude soustřeďovat do jednotlivých pracovišť v rámci ČSAV, které se pozvolna budou štěpit na specializovanější pracoviště, zatímco vysoké školy budou vychovávat vhodné kádry, které by do těchto ústavů nastoupily.⁶ V souvislosti s rozšiřováním specializace akademie byla v roce 1956 zřízena Laboratoř anorganické chemie ČSAV (od 1959 Ústav anorganické chemie ČSAV) a Laboratoř analytické chemie ČSAV. Snaha vytvořit pracoviště vysokomolekulární chemie se nejprve projevila v roce 1957 vznikem Laboratoře vysokomolekulární chemie ČSAV a vrcholila vytvořením Ústavu makromolekulární chemie ČSAV v roce 1959.⁷ Jako další projevy decentralizace lze vnímat rozdělení Chemického ústavu na Ústav organické chemie a biochemie ČSAV (ÚOCHB) a Ústav teoretických základů chemické techniky ČSAV (ÚTZCHT). Od ÚOCHB se pak ještě v roce 1963 oddělil Farmakologický ústav ČSAV.⁸

Reorganizace ČSAV na počátku šedesátých let vedla k zániku sekcí, místo kterých se vědecká pracoviště rozdělila do vědeckých kolegií. V oblasti chemických věd působila tři kolegia: Vědecké kolegium fyzikální, anorganické a analytické chemie ČSAV, Vědecké kolegium teorie chemické techniky ČSAV a Vědecké kolegium organické chemie a biochemie ČSAV.⁹

ČSAV hrála důležitou roli v představách o budování nové socialistické společnosti, jak vyplývalo ze zákona o Československé akademii z roku 1952.¹⁰ Rovněž novelizace zákona o ČSAV z roku 1957 upevňovala její pozici ve vědě. ČSAV měla být poradcem

4 PEŠKA, Jaroslav (ed.). *Československá akademie věd 1986. Informační příručka*. Praha: Academia, 1986, s. 167–169.

5 A AV ČR, fond III. sekce ČSAV, k. 1, i. č. 1, návrhy na ředitele a zástupce ředitele ústavů a laboratoří chemické sekce.

6 FRANC, Martin. *Ivan Málek a vědní politika 1952–1989 aneb Jediný opravdový komunista*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, 2010, s. 212.

7 PEŠKA, Jaroslav (ed.). *Československá akademie věd 1986. Informační příručka*. Praha: Academia, 1986, s. 175–176.

8 FRANC, Martin a kolektiv. *Dějiny ústavu organické chemie a biochemie AV ČR*. Praha: MÚA AV ČR, 2013, s. 60.

9 *Československá akademie věd 1962*. Informační příručka. Praha: Nakladatelství ČSAV, 1962, s. 100–101.

10 Sbíрка zákonů republiky Československé. Zákon č. 52/1952 o Československé akademii věd z 29. října 1952.

vlády ve všech vědeckých otázkách, zvláště v plánování vědy, a koordinovat základní výzkum v celé zemi.¹¹ Po určitých problémech v organizaci československé vědy na začátku šedesátých let posiloval zákon o ČSAV z roku 1963 pozici Akademie především v základním výzkumu.¹² ČSAV se v průběhu šedesátých let i nadále snažila upevňovat svoji pozici ve vědní politice a hodlala získat významnou pozici i ve společnosti. Jestliže tedy ve vnitřních záležitostech ČSAV docházelo k určité decentralizaci, navenek usilovala o centralizaci veškeré vědy pod svým vedením.

II. Vysoké školy

Vysoké školy prošly odlišným vývojem. Od počátku padesátých let přicházely o celou řadu akademických práv a výsad,¹³ což bylo mimo jiné spojeno s celkovou centralizací vědy v Československu. V chemických vědách je opouštěli mnozí čelní chemici, aby mohli budovat nová pracoviště a nerušeně se soustředit na základní výzkum, což jim vysokoškolský provoz neumožňoval v plné míře. Vztahy s představiteli chemických ústavů ČSAV se pozvolna rozvolňovaly, protože ti se soustředili na budování ústavů a vlastní vědeckou práci. Zároveň se měnil charakter univerzit. Přestože řada odborníků zaměřila do Akademie, univerzity se nyní měly podle sovětského vzoru zaměřit na výchovu nových vědeckých pracovníků, kteří v budoucnu zaujmou pozice v Akademii věd a na dalších odborných ústavech. Výuka budoucích pedagogů se přesunula na Vysokou školu pedagogickou a vrátila se až v roce 1957. Podstatná část padesátých let se tak nesla na vlně diskuzí o výuce budoucích vědeckých pracovníků na univerzitách a o jejich uplatnění v praxi.¹⁴

Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze (PřF UK) prošla stejně jako další fakulty v průběhu 50. let složitým vývojem. Snahy rozbít Univerzitu Karlovu v Praze vedly k rozdělení fakulty na tři samostatné fakulty. V letech 1953–1959 odděleně působily biologická fakulta, matematicko-fyzikální fakulta (MFF UK) a geologicko-geografická fakulta. Obor chemie byl součástí MFF UK a v letech 1952–1954 se jeho specializace rozdělila na pět kateder, Katedru anorganické chemie (vedl ji Stanislav Škramovský), Katedru fyzikální chemie (Mirko Kalousek) a Katedru analytické chemie (Jaroslav Zýka), Katedru organické chemie (Alois Vystrčil) a Katedru biochemie (Josef Košťil).¹⁵ Vývoj kateder byl rozdílný, zatímco některé navazovaly již na meziválečnou

11 Sběrka zákonů republiky Československé. Zákon č. 53/1957 Sb., kterým se mění zákon o Československé akademii věd z 12. listopadu 1957.

12 Sběrka zákonů Československé socialistické republiky. Zákon č. 54/1963 Sb. o Československé akademii věd z 9. července 1963.

13 URBÁŠEK, Pavel, PULEC, Jiří. *Vysokoškolský vzdělávací systém v letech 1945–1969*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci, 2012, s. 125–205.

14 CAJTHAML, Petr. Proměny role univerzit v systému vysokých škol v 50. letech 20. století. *Acta Universitatis Carolinae Pragensis – HUCP*, 2012, roč. 52, č. 1, s. 61–69.

15 NETUKA, Ivan – STIBOROVÁ, Milena (eds.). *Jubilejní almanach. Univerzita Karlova v Praze. Matematicko-fyzikální fakulta*. Praha: Matfyzpress, 2002, s. 25, 33, 34.

tradici, například Katedra fyzikální chemie na meziválečný Ústav fyzikální chemie UK vedený Jaroslavem Heyrovským nebo Katedra analytické chemie na Ústav pro chemii analytickou UK, jiné se formovaly zcela nově (Katedra biochemie). Ani Univerzita Karlova v Praze však nezůstávala stranou tehdejších trendů, byť její katedry neměly zdaleka takové možnosti zapojit se do výzkumu a soustředily se spíše na pedagogickou činnost. Nově se v našich podmínkách začala přednášet biochemie. Přednášky vedl pozdější vedoucí Katedry biochemie Josef Košťiř mající zkušenosti z Výzkumného a kontrolního ústavu SPOFA (Spojené farmaceutické závody).¹⁶ Sám Josef Košťiř se sice nevyhýbal spolupráci s ČSAV, zůstal však na univerzitě a vychoval celou řadu biochemiků.¹⁷

V závěru padesátých let došlo k přehodnocení předchozí koncepce založené na drobení univerzity a vytváření menších specializovaných škol. Ukázalo se naopak vhodnější rozdrobené školy opět spojit do širších celků. V rámci rozsáhlé reorganizace vysokých škol v srpnu 1959 se proto biologická a geologicko-geografická fakulta opět sloučily a znovuvytvořily Přírodovědeckou fakultu UK. Matematicko-fyzikální fakulta se osvědčila a zůstala samostatná, katedry zaměřené na chemii se však přesunuly na Přírodovědeckou fakultu UK. I proto bude další pozornost určena právě této fakultě, která se vnitřně rozdělila na tři sekce, biologickou, chemickou a geologicko-geografickou. Výraznou roli ve vedení zaujali obdobně jako na MFF představitelé chemické sekce, ve sledované době však nikdo z nich nedosáhl na pozici děkana, na které se vystřídal postupně geolog Jiří Konta (děkan v letech 1959–1961), botanik Zdeněk Černohorský (1961–1963), geofyzik Jan Gruntorád (1963–1966) a geograf Vlastislav Häufler (1966–1970). Na pozici proděkana celou dobu působil analytický chemik Jaroslav Čihalík z katedry analytické chemie, zároveň předseda chemické sekce v rámci fakulty.

III. Míra spolupráce PřF UK s ČSAV v 50. letech

Zpočátku nebyla spolupráce akademických a vysokoškolských pracovišť nijak častá a spíš záleželo na jednotlivých osobnostech. Na Univerzitě Karlově v Praze ještě stále přednášeli například Jaroslav Heyrovský, ředitel Polarografického ústavu ČSAV, nebo Rudolf Brdička, ředitel Ústavu fyzikální chemie,¹⁸ svoji hlavní pozornost však logicky věnovali především svým ústavům na Akademii a vědecké práci. Chemické ústavy na Akademii se soustředily především na definici vlastní pozice v rámci národního hospodářství a zdůrazňovaly význam základního výzkumu. V souvislosti s tím na konci roku

16 VODRÁŽKA, Zdeněk. Vývoj biochemie a její výuky v českých zemích. *Chemické listy*, 1987, roč. 81, č. 11, s. 1182–1189.

17 ZAHRADNÍČEK, Josef. 85 let univerzitního profesora RNDr. J. V. Košťiře. *Vesmír*, 1992, roč. 71, č. 6, s. 355.

18 *Seznam přednášek na matematicko-fyzikální fakultě ve studijním roce 1955–1956*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství 1955, s. 13–17; *Univerzita Karlova v Praze, nositel „Řádu republiky. Seznam přednášek na Přírodovědecké fakultě University Karlovy ve studijním roce 1960–1961*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství, 1960, s. 24–26, 33–35.

1953 navázala chemická sekce ČSAV kontakt s ministerstvem chemického průmyslu.¹⁹ Vysokoškolské katedry zůstávaly stranou, předzvěstí budoucí spolupráce byla snad jen konference organické chemie z roku 1955, kdy došlo i k prohlídce laboratoří na tehdejší Chemickém ústavu ČSAV, PřF UK a na VŠCHT.²⁰

Pracoviště ČSAV ve větší míře, byť jen okrajově, spolupracovaly s resortními ústavami, které v roce 1956 prošly prověrkou. Resortní chemické ústavy, kterých bylo 15,²¹ měly vzhledem k ostatním resortním ústavům poměrně dobré výsledky, přesto muselo dojít k určité proměně jejich fungování.²² Na to reagovaly i ústavy ČSAV a v druhé polovině padesátých let se proto mnoho prostoru věnovalo výzkumu surovinové základny. Vysoké školy byly ze spolupráce víceméně vyloučeny, přestože silil důraz na vědeckou práci vysokoškolských učitelů.²³ Spolupráci můžeme sledovat jen v případě několika významných osobností, např. Jaroslava Heyrovského a také při umisťování aspirantů.

Vysoké školy se tak dostaly do zvláštního postavení, počítalo se s jejich vědeckou činností, zároveň k tomu ale neměly dostatečné podmínky. Průzkum o stavu vědecko-výzkumné činnosti vysokých škol ukázal nerovnoměrnou úroveň vědecké práce na vysokých školách a ministerstvo školství proto 14. března 1954 vydalo oběžník Vzájemná pomoc vysokých škol ve vědecké a pedagogické práci, ve kterém vyzvalo školy k vnitřní diskusi o vlastní vědecko-výzkumné činnosti. Počítalo se s tím, že by došlo ke vzájemnému krátkodobému půjčování vědeckých pracovníků, kteří by na nových pracovištích rozvíjeli vědeckou činnost.²⁴ Zdá se, že v tu chvíli se ještě příliš nebrala v úvahu možnost spolupráce vysokých škol s ČSAV. Oběžník sice operoval s termínem „zkušební vědecký pracovník“, samotnou Akademií ale vůbec nezminil a spíše doufal ve vzájemné sblížení vysokých škol. V současné chvíli zůstává otázkou, jestli k takovým výměnám vůbec došlo ve větší míře a jestli měly nějaký vliv.

Stále výrazněji se ukazovalo, že otázka vědecké práce na vysokých školách a její směřování bude potřeba řešit. To se projevilo i vznikem usnesení ÚV KSČ z 16. dubna 1956 o zvýšení úrovně a dalším rozvoji vysokých škol. V usnesení se uvádělo, že zaostává vědecká činnost na vysokých školách přímo souvisí s nevyhovujícím řízením vědecké

19 A AV ČR, fond III. sekce ČSAV, k. 18, i. č. 65.

20 A AV ČR, fond III. sekce ČSAV, k. 18, i. č. 67.

21 V roce 1956 byly při ministerstvu chemického průmyslu prověřovány Výzkumný ústav anorganické chemie, Výzkumný ústav minerálů, Výzkumný ústav agrochemické technologie, Výzkumný ústav fotografické chemie, Výzkumný ústav radiologický, Výzkumný ústav průmyslové chemie, Výzkumný ústav makromolekulární chemie, Výzkumný ústav gumárenské a plastikářské technologie, Výzkumný ústav syntetických pryskyřic a laků, Výzkumný ústav umělých vláken. O ostatních ústavech nebo pracovištích se citovaný materiál nezmiňuje. A AV ČR, fond Ivan Málek, k. 147, i. č. 3190, zpráva o prověrcích resortních výzkumných ústavů (1956).

22 A AV ČR, fond Ivan Málek, k. 147, i. č. 3190, zpráva o prověrcích resortních výzkumných ústavů (1956).

23 CAJTHAML, Petr. Proměny role univerzit v systému vysokých škol v 50. letech 20. století. *Acta Universitatis Carolinae Pragensis – HUCP*, 2012, roč. 52, č. 1, s. 61–69.

24 Oběžníky ministerstva školství – 28 – Vzájemná pomoc vysokých škol ve vědecké a pedagogické práci. *Věstník ministerstva školství*, 1954, roč. 10, č. 9, s. 81.

činnosti, a proto měla do budoucna hlavní výzkumné práce určovat ČSAV. V usnesení se počítalo i s postupným zlepšováním vybavení vysokých škol.²⁵ Změny probíhaly, ale velmi pomalu. Například výstavba laboratoří pro katedru anorganické chemie v podstatě znemožňovalo nejen vědeckou práci na katedře, ale i výuku.²⁶

IV. Míra spolupráce PŘF UK s ČSAV v 60. letech

Větší rozvoj vědeckého bádání a spolupráci s vysokými školami lze spojovat až s vládním usnesením č. 929 z 12. října 1960 o kádrovém, finančním a materiálovém zabezpečení dalšího rozvoje vědecké a výzkumné činnosti vysokých škol.²⁷ V usnesení zazníval požadavek na zesílení spolupráce vysokých škol s pracovišti ČSAV a v reakci na to došlo v letech 1961–1962 ke vzniku nejruznějších smluv těchto pracovišť. Jestliže do 16. června 1961 existovalo mezi pracovišti ČSAV a vysokými školami pouhých deset smluv, na konci roku 1962 jich bylo již 61. Dohody byly zaměřeny převážně na pedagogické úkazy, přijímání pomocných vědeckých sil na pracovištích ČSAV, na vedení diplomových prací, na konzultace, na výběr absolventů pro ČSAV, na zapůjčování přístrojů a jiných pomůcek, na spolupráci na výzkumných úkolech státního plánu a na zřizování společných pracovišť. Největší nárůst počtu smluv lze sledovat v tehdy II. oddělení chemických a biologických věd ČSAV, ve kterých bylo od poloviny roku 1961 do konce roku 1962 uzavřeno 28 smluv, což bylo dáno největším počtem pracovišť v tomto oddělení.²⁸

Pro ústavy zaměřující se na chemii byly nejčastějšími partnery Přírodovědecká fakulta Univerzity Karlovy v Praze a Vysoká škola chemicko-technologická. Výjimku v tomto ohledu představovala jenom Laboratoř pro analýzu plynů ČSAV, která sídlila v Brně, a proto přirozeně spolupracovala s Přírodovědeckou a Lékařskou fakultou Univerzity J. E. Purkyně v Brně a se Slovenskou vysokou školou technickou v Bratislavě.²⁹

Vznik smluv s vysokými školami však ještě zdaleka neznamenal bezproblémovou spolupráci. V řadě případů se jednalo jen o jakési ukotvení již dřívější spolupráce, kdy někteří zaměstnanci ČSAV přednášeli na Přírodovědecké fakultě. To platilo především pro Ústav fyzikální chemie ČSAV a Polarografický ústav ČSAV, jejichž vědečtí pracovníci přednášeli na PŘF UK dlouhodobě už předtím. Spolupráci v tomto smyslu zahájil

25 Usnesení Ústředního výboru KSČ o zvýšení úrovně a dalším rozvoji vysokých škol ze dne 16. dubna 1956. Praha: Vydavatelství Ústředního výboru KSČ 1956.

26 AUK, fond Přírodovědecká fakulta UK v Praze, Vědecká rada 1960–1969. Zápis vědecké rady PŘF UK, 25. 5. 1961 (neuspořádáno).

27 A AV ČR, fond Vědecké kolegium fyzikální, anorganické a analytické chemie ČSAV, k. 14, i. č. 78, usnesení vlády Československé socialistické republiky ze dne 12. října 1960 č. 929 o kádrovém, finančním a materiálním zajištění dalšího rozvoje vědecké a výzkumné činnosti vysokých škol a o zlepšení jejího řízení a organizace (opis).

28 A AV ČR, fond Vědecké kolegium fyzikální, anorganické a analytické chemie ČSAV, k. 14, i. č. 78, informace o plnění vládního usnesení č. 929 z 12. 10. 1960 (k 31. 12. 1962).

29 A AV ČR, fond Vědecké kolegium fyzikální, anorganické a analytické chemie ČSAV, k. 14, i. č. 78, informace o plnění vládního usnesení č. 929 z 12. 10. 1960 (k 31. 12. 1962).

i mladší Ústav anorganické chemie ČSAV, naopak Ústav organické chemie a biochemie měl s PŘF UK značně ambivalentní vztahy.

Například v akademickém roce 1962/1963 přednášeli na PŘF UK tři vědečtí pracovníci z ÚOCHB, jejichž činnost však v podstatě nebyla legalizována, protože nepatřili mezi členy katedry. Kromě toho se zdálo, že PŘF UK nemá o odborníky zvnějšku zájem. ÚOCHB neměl v této době příliš dobré zkušenosti s výukou na vysokých školách a připisoval to především odporu samotných vysokých škol. Raději proto doporučoval, aby pracovníci ze škol podnikali kratší pobyty na ústavy ČSAV a seznámili se s tamní vědeckou prací, což by jim pak bylo užitečné i při výuce. Podle místopředsedkyně Vědeckého kolegia organické chemie a biochemie ČSAV Zory Šormové mohla spolupráce mezi ústavem ČSAV a vysokými školami fungovat i bez smluv, musela by ale být podložena zájmem ze strany škol a s tím se ÚOCHB údajně do té doby nesešel.³⁰

Odpověď na otázku, proč si ÚOCHB nerozuměl s Přírodovědeckou fakultou UK, je potřeba hledat již v dřívějším období, kdy se ústav formoval. Ústav sice již v roce 1961 nabídl Přírodovědecké fakultě své pracovníky, kteří by mohli přednášet, ale ta to odmítla s poukazem, že nebyli habilitováni na vysoké škole. ÚOCHB zaměstnával totiž velké množství vědeckých pracovníků, kteří nastoupili rovnou do Akademie a neměli příliš chuť a vzhledem k pracovnímu tempu vyžadovanému Františkem Šormem vlastně ani čas soustředit se na další vzdělání v rámci vysoké školy. Naopak v ostatních ústavech působily starší osobnosti, které učily již před vznikem ČSAV, a díky větší provázanosti s univerzitou se k přednášení dostávali i ti mladší. Roli v tom mohlo sehrát i sídlo ústavu přímo na fakultě nebo v její blízkosti, jak to bylo například v případě Ústavu fyzikální chemie ČSAV. Pro ÚOCHB mělo odmítání PŘF UK i ten neblahý efekt, že nemohl se studenty spolupracovat na úrovni diplomantů, čímž se lišil od jiných ústavů ČSAV.³¹ Reakci Přírodovědecké fakulty na nabídky ÚOCHB lze vnímat jako jeden z pokusů o získání určité převahy ve vzájemném vztahu.

Vztahy se však následujících letech ještě vyostřily, zvláště když bylo podle vládního usnesení č. 549 z 26. 6. 1963 jednotné posuzování vědecké kvalifikace pracovníků celostátně svěřeno ČSAV. Podle některých dokumentů to dokonce na vysokých školách vzbudilo neklid a vše ještě umocnil námět ČSAV pro ministerstvo školství a kultury (MŠK) o jmenování některých vedoucích vědeckých pracovníků ČSAV vysokoškolskými profesory.³² Konkrétně v oblasti chemie se jednalo o jmenování Bořivoje Keila profesorem na PŘF UK, ke kterému došlo 18. února 1964.

30 A AV ČR, fond Vědecké kolegium organické chemie a biochemie, k. 2, sign 031, příloha k II. zasedání Vědecké kolegium Organické chemie a biochemie z 28. 2. 1963.

31 A AV ČR, fond Vědecké kolegium fyzikální, anorganické a analytické chemie ČSAV, k. 14, i. č. 78, zhodnocení plnění dohod o spolupráci ČSAV a vysokých škol (29. 12. 1961).

32 A AV ČR, fond Vědecké kolegium fyzikální, anorganické a analytické chemie ČSAV, k. 14, i. č. 78, zpráva o průběhu porad představitelů Československé akademie věd a vysokých škol o stavu spolupráce, 9. 6. 1964.

Bořivoj Keil patřil mezi chemiky, kteří vystudovali u Šorma na VŠCHTI v druhé polovině čtyřicátých let a pak se rázem vrhli do budování nově vznikajících ústavů v ČSAV, aniž by měli nějaký vztah k univerzitě. Až na začátku šedesátých let začal na Přírodovědecké fakultě externě přednášet a jen šest dní před zmiňovaným vládním usnesením (tedy 20. 6. 1963) mu byl udělen titul docenta biochemie se zaměřením k proteinům, přičemž habilitační přednáška ani neproběhla, protože habilitační komise konstatovala, že je „*členem vědecké rady znám ze své externí přednáškové činnosti na fakultě a ze své úspěšné spolupráce s katedrami chemie zdejší fakulty.*“³³ To však členové vědecké rady netušili, že dříve než uplyne rok, bude Bořivoj Keil jmenován profesorem. Již dva dny po jeho jmenování se konalo zasedání vědecké rady Přírodovědecké fakulty a jeho členové kategoricky odmítli Směrnice o jednotném posuzování vědecké kvalifikace, díky kterým se B. Keil mohl tak rychle stát profesorem. V tuto chvíli jistě ani tak nešlo o B. Keila, o jehož odborných kvalitách ještě nedávno nikdo ve vědecké radě nepochyboval, ale spíše o princip do budoucna. Vědecká rada požadovala, aby se kandidátské práce, ale rovněž žádosti o vypsaní konkurzů na docenty a profesory schvalovaly pouze na fakultě. O udělení hodnosti, která byla vlastně pedagogickým titulem, měla podle nich rozhodovat pouze vysoká škola a pověřila děkana, aby v tomto smyslu jednal se Státním výborem pro vysoké školy.³⁴ Habilitace představovaly pro vysokou školu v tu chvíli největší páku, jak se vymezovat vůči pracovníkům ČSAV, a proto se tato otázka stávala hybnou silou dalšího jednání.

Otázka spolupráce vysokých škol a ČSAV a zároveň udílení vědeckých hodností byla tak zásadní, že k tomu společně člen korespondent Jaroslav Koutecký z ÚFCH ČSAV a Jiří Dvořák PŘF UK sepsali pojednání *K pedagogické spolupráci Československé akademie věd a vysokých škol*, ve kterém konstatovali: „*Je všeobecně známo, že na vysokých školách postupuje vědecká práce pomaleji než v Akademii věd. Protože ale pro získávání vědeckých hodností jsou rozhodujícím a pro získávání pedagogických titulů jedním z rozhodujících činitelů původní vědecké výsledky, postupuje na vysokých školách pomaleji i zvyšování kvalifikace pedagogických pracovníků. Otevřeně řečeno to může vést i k jisté osobní nevráživosti.*“³⁵ Je třeba dodat, že autoři textu působili v ústavech, které spolu dlouhodobě a bez problémů spolupracovaly.

Napjatost ve vztazích vysokých škol a ČSAV však měla nepochybně hlubší kořeny. V červnu 1964 zástupci UK mínili, že je potřeba především vyjasnit společenské poslání vysokých škol a ČSAV. Přitom se nebránili žádné další spolupráci, ba právě naopak, spatřovali v ní klíč ke zlepšení vztahů.³⁶ Zároveň ovšem ve zprávě o průběhu po-

33 AUK, fond Přírodovědecká fakulta UK v Praze, Vědecká rada 1960–1969, zápis vědecké rady PŘF UK, 20. 6. 1963 (neuspořádáno).

34 AUK, fond Přírodovědecká fakulta UK v Praze, Vědecká rada 1960–1969, zápis vědecké rady PŘF UK, 20. 2. 1964 (neuspořádáno).

35 A AV ČR, fond Vědecké kolegium fyzikální, anorganické a analytické chemie ČSAV, k. 14, i. č. 78, k pedagogické spolupráci Československé akademie věd a vysokých škol.

36 A AV ČR, fond Vědecké kolegium fyzikální, anorganické a analytické chemie ČSAV, k. 14, i. č. 78, zpráva o průběhu porad představitelů Československé akademie věd a vysokých škol o stavu spolupráce.

rad představitelů ČSAV a vysokých škol o stavu spolupráce zaznívalo, že „*existuje pocit diskriminace vysokých škol v porovnání s ČSAV.*“ Kromě toho zástupci Univerzity Karlovy v Praze nepovažovali podle zprávy za správné, aby ČSAV (byť jen v oblasti společnosti společenských věd) vytvářela komplexní plány vědeckovýzkumné práce. Je však třeba upozornit, že zástupci UK reprezentovali celou univerzitu s mnohdy protichůdnými zájmy všech fakult a nemuseli se ve všem shodovat s postojem Přírodovědecké fakulty, která v sobě navíc jednotila tři sekce (biologickou, chemickou a geologicko-geografickou).

Podzim roku 1964 se pak na Přírodovědecké fakultě nesl na vlně očekávání vznikajícího vysokoškolského zákona, se kterým bylo spojeno i jednání o statutu univerzity a potažmo fakult. Z ministerstva školství přitom přicházely signály, že nový zákon ponechá školám – fakultám „*zdravou volnost*“, což se přestavitelům PrF UK přirozeně zamlouvalo.³⁷ Již brzy se však seznámili s návrhem zákona a na konci ledna 1965 vypracovali celou řadu připomínek. Předně podle nich nebyl dostatečně podchycen rozdíl mezi univerzitami a technickými školami a jednotlivé vysoké školy případně fakulty nemohly samostatně řešit otázku habilitačních a jmenovacích řízení. Snaha dostat se na stejnou úroveň jako ČSAV je patrná z návrhu, aby vysoké školy řídil orgán podřízený přímo vládě, jako tomu je v případě ČSAV. Takovým orgánem se mohl stát například Státní výbor pro vysoké školy.³⁸ Nový vysokoškolský zákon tak byl pro chemické katedry PrF UK spíše zklamáním, protože sliboval lepší pozice ve vědě, ale nijak k tomu nepomáhal.

Na začátku šedesátých let lze tedy sledovat, že Přírodovědecká fakulta měla k ČSAV značně rozporuplný vztah. Na jednu stranu se neubránila nenávisným náladám vůči Akademii, na druhou stranu výrazně spolupracovala v oborech jako fyzikální nebo anorganická chemie, kde se vzájemná spolupráce dlouhodobě utužovala.

Dalším dopadem vládního usnesení z 12. října 1960 byl vznik společných pracovišť ČSAV a vysokých škol. ČSAV díky tomu získala větší možnost ovlivňovat vědecký výzkum na vysokých školách. Přírodovědecká fakulta se přes zřejmý vliv ČSAV ve vědeckém směřování snažila dokázat, že má co nabídnout. Kromě odmítání habilitací tu byl totiž ještě jeden faktor – prostor. Počátkem šedesátých let ještě pracoviště ČSAV na fakultě zabírala poměrně rozsáhlé prostory a fakulta zdůrazňovala, že by bylo záhodno, aby je co nejdříve opustila, protože jsou potřeba pro pedagogický provoz.³⁹ Od toho lze odvodit jistou snahu vystupovat s ČSAV jako rovnocenný partner. Navíc to vypadá, jako kdyby fakultě už docházela v některých ohledech trpělivost. Jenže pracoviště ČSAV (především Fyzikální ústav) blokovala prostory fakulty dál, protože fakulta ve skuteč-

37 AUK, fond Přírodovědecká fakulta UK v Praze, Vědecká rada 1960–1969, zápis vědecké rady PrF UK, 26. 11. 1964 (neuspořádáno).

38 AUK, fond Přírodovědecká fakulta UK v Praze, Vědecká rada 1960–1969, zápis vědecké rady PrF UK, 28. 1. 1965 (neuspořádáno).

39 AUK, fond Přírodovědecká fakulta UK v Praze, Vědecká rada 1960–1969, zápis vědecké rady PrF UK, 23. 11. 1961 (neuspořádáno).

nosti neměla žádnou možnost, jak ústav vystěhovat. Zůstávalo proto pouze u konstatování Vědecké rady PřF UK, že pracoviště ČSAV by se měla vystěhovat.

Naopak pokud se jednalo o využívání přístrojů z ČSAV, byla fakulta ke spolupráci jednoznačně nakloněna. Fakulta svůj rostoucí význam ve společnosti, který jako by se v průběhu padesátých let oslabil, dokládala tvrzením, že: „*Většina našich diplomových prací je správně zaměřena k potřebám praxe a v mnoha případech skutečným přínosem našemu hospodářství.*“⁴⁰ Na druhou stranu byla fakulta ve vědecké práci neustále limitována tlakem na výchovu pedagogických pracovníků (znovu od roku 1957) a nemohla se soustředit pouze na výchovu budoucích vědců. Vyčerpávalo ji také dálkové studium, do kterého společně s různými závody investovala množství prostředků. Tento typ studia se ale údajně příliš neosvědčil, vhodnější se zdál model sovětských večerních škol.

Velké naděje fakulta vkládala do uzavírání hospodářských smluv s jinými pracovišti, od kterých si slibovala zvýšení efektivity a ušetření prostředků, které zvláště v kontextu rostoucího zájmu o studium na vysokých školách velmi potřebovala. Pokud měl v budoucnu vést diplomovou práci někdo z pracovníků ČSAV, dopředu se uzavřela smlouva, podle které by všechny hospodářské záležitosti s prací spojené zajišťovala ČSAV a nikoli fakulta.⁴¹ Tím se rovněž počítalo s ušetřením financí.

Rostoucí spolupráce s vysokoškolskými studenty vedly představitele ČSAV k přesvědčení, že základní výzkum by se měl na vysokých školách udržovat, což ještě v polovině padesátých let nebylo zcela jasné. Díky spolupráci se zaměření některých kateder od počátku šedesátých let měnilo. V polovině roku 1965 proto stála otázka takto: Jak může ČSAV pomoci vysokým školám zkvalitnit výuku a výzkumnou činnost?⁴² Naproti tomu z vysokých škol spíše zaznívala nechuť k rostoucí moci ČSAV, kterou chtěla zmenšit. Porada vedoucích představitelů ČSAV, ministerstva školství a kultury a III. oddělení ÚV KSČ ostatně zdůrazňovala, že aktivnější roli ve vzájemném sblížení Akademie s vysokými školami by měli hrát členové ČSAV působící jako profesori a vysokoškolská funkcionáři.⁴³

Příkladem dobré spolupráce mezi vysokými školami a pracovišti ČSAV byly nepochybně vztahy Polarografického ústavu ČSAV s PřF UK. Obě instituce kooperovaly poměrně aktivně, na fakultě se objevili během akademického roku 1964/65 tři přednášející z ústavu, kde se zároveň školili tři aspiranti z téže fakulty a navíc zde vznikaly i tři diplomové práce. Trend vzájemné spolupráce pokračoval i v následujících letech zřejmě ku prospěchu fakulty, která si od PÚ zapůjčovala některé aparáty a společně s ústa-

40 AUK, fond Přírodovědecká fakulta UK v Praze, Vědecká rada 1960–1969, zápis vědecké rady PřF UK, 23. 11. 1961 (neuspořádáno).

41 AUK, fond Přírodovědecká fakulta UK v Praze, Vědecká rada 1960–1969, zápis vědecké rady PřF UK, 23. 11. 1961 (neuspořádáno).

42 A AV ČR, fond Vědecké kolegium Organické chemie a biochemie, k. 2, sign. 031, zápis ze schůze 28. 5. 1965.

43 A AV ČR, fond Vědecké kolegium fyzikální, anorganické a analytické chemie ČSAV, k. 14, i. č. 78, závěry z porady vedoucích funkcionářů Československé akademie věd s ministerstva školství a kultury, 12. 2. 1965.

vem se podílela na řešení několika úkolů.⁴⁴ Ústav anorganické chemie ČSAV zase spolupracoval s katedrou anorganické chemie PřF UK, jejíž někteří studenti zde vykonávali svou prázdninovou praxi.⁴⁵ Spolupráce mezi jednotlivými pracovišti během šedesátých let tak vedla ke zvýšení úrovně chemie na fakultě.

Pražské jaro proto Přírodovědecká fakulta interpretovala jako výsledek myšlenek pokroku a demokracie, které se na vysokých školách objevovaly již v první polovině šedesátých let. PřF UK hrdě prohlašovala, „že je nejkompexnější vědecko-výzkumné přírodovědné pracoviště ve státě“, a tvrdila, „že je třeba zrevidovat postavení ČSAV a zřídit nadresortní instituci pro řízení vědy, nejlépe při hospodářské radě vlády.“⁴⁶ Dosavadní stav, ve kterém byla ČSAV celostátním orgánem pro řízení vědy, nebyl podle PřF UK vhodný, protože Akademie byla současně objektem tohoto řízení. Navrhovala proto zrušit a přepracovat zákon o ČSAV z roku 1963, který podle ní podstatně podvázal samostatný rozvoj vědy na vysokých školách. Požadovala zřízení samostatného nadresortního orgánu, v kterém by byly zastoupeny vysoké školy, ČSAV, ministerstvo techniky⁴⁷ atd. Dále požadovala odstranit dosavadní disproporce, poškozující zejména základní výzkum na vysokých školách. Evidentní snaha o decentralizaci české vědy byla v chemii již podložena konkrétními výsledky, protože díky spolupráci s ČSAV docílily některé katedry zajímavých vědeckých výsledků. Kromě toho Přírodovědecká fakulta usilovala o to, aby měla možnost vlastní distribuce prostředků.⁴⁸

Závěr

Postoje k centralizaci vědy a k její úloze na vysokých školách se v průběhu let měnily a na těchto proměnách lze sledovat i odraz tehdejších trendů ve společnosti. Otázka centralizace nebo decentralizace se řešila v budovatelské éře, vracela se v obdobích relativního politického uvolnění, reagovala na hospodářské úspěchy nebo neúspěchy režimu a rezonovala i v době Pražského jara. Vysoké školy neměly po změnách v habilitačních

44 Témata společné práce byla: Mikroanalytické stanovení stopových prvků; Sírné sloučeniny v ropě, Mechanismus eliminace Mannichovýchází; Adice nukleofilních činidel na nenasycené ketony. A AV ČR, fond Polarografický ústav ČSAV, k. 3, i. č. 21, hodnocení spolupráce s vysokými školami 1965–1971.

45 A AV ČR, fond Ústav anorganické chemie ČSAV, k. 56, výroční zpráva za rok 1965, s. 4 (neuspořádáno).

46 AUK, fond Přírodovědecká fakulta UK v Praze, Vědecká rada 1960–1969. Přírodovědecká fakulta UK v Praze – předběžný návrh ve vědecké radě o všech složkách fakulty – 3. 6. 1968 (neuspořádáno).

47 Pravděpodobně myšlena Státní komise pro rozvoj a koordinaci vědy a techniky, kterou jako předseda řídil ministr.

48 „Třeba se také zamyslet nad tím, zda je správné členům korespondentům ČSAV a akademikům kromě jejich platu plynoucího z jejich pracovního zařazení vyplácet ještě zvláštní plat v dnešní formě, což vede k nespravedlnostem zejména při odchodu z aktivity.“ AUK, fond Přírodovědecká fakulta UK v Praze, Vědecká rada 1960–1969. Přírodovědecká fakulta UK v Praze – předběžný návrh ve vědecké radě o všech složkách fakulty – 3. 6. 1968 (neuspořádáno).

řizeních žádné možnosti, jak získat vliv a omezit ČSAV, a tím docílit určité decentralizace. V průběhu let se ukázalo, že nejvhodnější bude spolupracovat na nejrůznějších úkolech s pracovišti ČSAV, ve fyzikální chemii k tomu docházelo již v padesátých letech, a postupně si zvyšovat prestiž ve vědě. V roce 1968 se pak zdálo, že vysoké školy budou moci své postavení ve vědě změnit, ale rychlý konec Pražského jara tomu nepřál a příjezd okupačních vojsk nastolil pro mnohé vědce zcela jiné otázky.

Resumé

**Higher education institutes against the centralization of science?
Relations between CSAS and the Natural Sciences Faculty at Charles University
in Prague in the context of chemicals research during the 1950s and 1960s**

The first section of this article recalls the establishment and development of the Czechoslovak Academy of Sciences in the 1950s and 1960s in the field of chemicals research, while the second briefly describes the structural transformation of Charles University in Prague at the same time, as well as primarily focusing attention on chemicals research establishments. The third section deals with the collaboration and mutual rivalries between these establishments. Their relations were significantly affected by the centralization and decentralization trends at the time in science. It turns out that after some stagnation during the 1950s higher education establishments attempted to regain their influence in scientific research. However, the emergence of chemicals research at the Charles University Natural Sciences Faculty in Prague was not possible without the support of CSAS, which provided the individual departments the necessary instrumentation and co-funded some research. A considerable role was also played by personal relations among scientists from these institutes. Hence the 1960s rode a wave of mutual rivalry and at the same time increasing collaboration among chemicals research establishments.

Translated by Melvyn Clarke

Učitel archivářů

Jindřichu Schwippelovi
k osmdesátinám

Z AKTUÁLNÍ PRODUKCE:

Učitel archivářů. Jindřichu Schwippelovi k osmdesátinám.

K vydání připravily

Milena Josefovičová, Adéla Jůnová Macková.

Vydal Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., Praha 2015.

Intellectual Elites, Scientific and Cultural Institutions in Socialist Croatia and Yugoslavia from 1945 to 1960

MAGDALENA NAJBAR-AGIČIĆ

Intelektuální elity a akademické instituce v socialistickém Chorvatsku a Jugoslávii v letech 1945-1960

Abstrakt: Autorka se věnuje situaci vědy v Chorvatsku a v Jugoslávii po druhé světové válce. Krátce charakterizuje vývoj vědeckých institucí, přičemž se soustřeďuje na aspekty vládní politiky vůči intelektuálním elitám a významným vědeckým institucím, jako byla např. Záhřebská univerzita nebo Jugoslávská akademie věd a umění. Formy režimní politiky se ve sledovaném období měnily, avšak vždy sdílely některé charakteristické rysy s postupy jiných komunistických režimů střední a východní Evropy. Článek dále ukazuje institucionální i individuální vztahy v kontextu dvou studovaných institucí.

Klíčová slova: Chorvatsko; Socialistická Jugoslávie; intelektuální elity; univerzity; Akademie věd; komunistický režim

Abstract: In this paper the author presents the situation in Croatia and Yugoslavia after WWII in the field of the sciences. The development of scientific institutions is briefly presented, with the emphasis on the forms of government policies towards intellectual elites and the main institution of science that is the University of Zagreb and the Yugoslav Academy of Science and Arts. These forms of politics of the regime were changing during this period, but some characteristics common to the Communist regimes in Central and Eastern Europe were present all the time. In the context of the position of those two institutions, the relations of the institutions and individuals active in this period are shown, focusing on some examples.

Keywords: Croatia; Socialist Yugoslavia; intellectual elites; university; academy of science; Communist regime

In Croatia, as in the other countries of the former Yugoslavia, the dominant belief still exists: the belief in the special Yugoslav path to socialism. It is rarely subjected to any rethinking; the lack of a broader context and a comparative approach is a commonplace and frequent weakness of historiographic research. The belief in the uniqueness of the Yugoslav case in all the fields of human activity and development is also present on the other side, among researchers in Central and Eastern Europe, who sometimes show a tendency to idealize socialist Yugoslavia. This certainly shows the need for comparative research, exchange of experience as well as presentation of research results in international forums and publications. My studies of the policy of the communist authorities toward the intellectual elites in the field of culture and science relate primarily to Croatia, whereas I used the work of colleagues from Slovenia and Serbia to compare Croatia with

the other parts of Yugoslavia, primarily Ales Gabrič and Dragomir Bondžić.¹ To compare the situation of the universities in Yugoslavia to those in Central European countries the book by John Connolly *Captive University* was particularly useful.²

Until the beginning of the 1990s in Croatia and Yugoslavia, as in the Eastern bloc countries, there were no conditions for free research on the history of the socialist period. The period after the Second World War was the domain of so-called Communist Party historiography. From the beginnings of independent Croatia, interest in the history of the postwar period appeared. Unfortunately, this happened under circumstances unfavourable to scholarly work: the war, strong national feelings and emotions. Revision of previous research, conducted under the banner of “de-ideologisation” was often painted with new “national” and “nation-building” ideology. This resulted in exaggerating the problems related to the position of Croats in Yugoslavia, and consequently led to the emergence of a distorted image of the history of the postwar period. It primarily emphasized the “anti-Croatian” and not the non-democratic and brutal nature of the political system. Although in recent years a notable increase of interest in research into the history of the postwar socialist period of Croatian history is present, many issues still remain unexplored.

When it comes to the politics of the communist authorities in the countries of Central Europe toward science and culture, it clearly reflected general trends in these countries. There were a lot of similarities in the countries of Central and Eastern Europe, but there were also certain differences which were usually the result of inheritance of earlier periods in certain countries. Conditions that the Communists found were a result of historical development, including the consequences of the Second World War. Besides this, the policy also reflected differences in the speed and manner of the establishment of communist regimes in individual countries and their further development.

In Yugoslavia the situation was also to some extent different than in the other countries of Central and Eastern Europe. Most of these differences arose from the fact that the Yugoslav Communists, led by Josip Broz Tito, came to power almost without Soviet military help, and that they established absolute power almost immediately after the war. The reason for this was complex ethnic relations and the compromised position of the old political elites. On the other hand, a relatively strong pro-Russian mood was present in the country and connections with the USSR did not cause automatic negative connotations, as was the case, for example, in Poland. Skilfully using the situation

-
- 1 GABRIČ, Aleš. *Socialistična kulturna revolucija. Slovenska kulturna politika 1953–1962*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1995 (hereafter: GABRIČ, A. *Socialistična kulturna revolucija*); Idem. *Šolska reforma 1953–1963*. Ljubljana: Institut za novejšo zgodovino, 2006; BONDŽIĆ, Dragomir. *Beogradski univerzitet 1944–1952*. Beograd: ISI, 2004; Idem. *Misao bez pasoa. Međunarodna saradnja Beogradskog univerziteta 1945–1960*, Beograd: ISI, 2011.
 - 2 CONNELLY, John. *Captive University. The Sovietization of East German, Czech, and Polish Higher Education, 1945–1956*. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press, 2000.

caused by the bloody inter-ethnic conflict during World War II, the Yugoslav Communist Party managed to establish itself as the leading force of the resistance movement in Yugoslavia. What complicated the position of the Communists were the inter-ethnic relations in Yugoslavia, and consequently the federal government structure not only of the state but also the Party itself. However, significant similarities were present between Yugoslavia and the other communist countries – the most important was that the Communists gained a monopoly on culture and tried to use it for their own purposes: the transformation of society and strengthening of their own positions.

As elsewhere, the situation did not remain unchanged throughout the socialist period. Even the first fifteen years of the postwar history of Croatia, and the whole of Yugoslavia, which I particularly focused on in my research, was not a unique period. The changes were rapid and dramatic, especially in the first half of the period, and the conditions under which the cultural and scientific life of the country was developing, depended largely on political and ideological changes caused by the internal and international political situation.³

On the cultural plane, the period from 1945 to 1952 is often called an era of *agitprop culture*, since it was marked by the activity of the agitation-propaganda apparatus.⁴ The following period can be referred to as *post-agitprop*. Of course, even within such a periodization, the situation was not static. Two of the first post-war years, from 1945 until the beginning of 1947, were marked by the efforts of the Yugoslav Communist Party to establish full control over all spheres of political, economic and social life. Subsequently, intensification of these efforts, in conjunction with the launch of the Five Year Plan followed. It was often approached randomly, sometimes in a very brutal way, and in many areas – which is also true of culture and science – changes were reduced largely to attempting to introduce the Soviet model. The conflict with Stalin and the Cominform Resolution of 1948 in its initial stage only reinforced the degree of ideologisation of the society, policy brutality and rigidity of the system. The turning point in this regard was the 3rd Plenum of the Central Committee of the Communist Party held in December 1949. Ideological pressures were gradually weakening until the 6th Communist Party Congress in 1952, and a certain liberalization in many areas of life was present. The showdown with Milovan Đilas in 1954 showed the limits of liberalization, but the way in which the Communist Party exerted control over society took on a different form than in the peak of the first phase, i.e. in the late 1940s. The new way was formed under the so-called *društveno upravljanje* (*social self-management*), and it was somewhat less brutal, much more organized and more bureaucratic.

Immediately after World War II, the new communist authorities in Croatia and Yugoslavia started instituting changes in the field of science that can be described by the

3 In English: GOLDSTEIN, Ivo. *Croatia: A History*. London: Hurst & Company, 1999.

4 DIMIĆ, Ljubodrag. *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*. Beograd: Rad, 1988.

concept of Stalinization, i.e. the introduction of a Soviet model of society in its Stalinist form. Stalinization in the field of science meant the transformation of the old institutions and the establishment of alternative structures. A similar process took place in the other countries under communist rule. Traditionally, scholarly research centers were located at universities. The Communists, following the Soviet model of science, founded scientific institutes associated with the academies of sciences or subordinated directly to the state or party authorities. On the other hand, they sought to take control of the old structures, such as universities, academies of science and professional associations.⁵

Along with the Universities of Belgrade and Ljubljana, the University of Zagreb was, one of the most important institutions of higher education in Yugoslavia and the only real center of science and higher education in Croatia at that time. Unlike the situation at Belgrade University, teaching at the University of Zagreb in a formal sense was not interrupted during the war, although – as the war drew to an end – many difficulties ensued.

After the war, the autonomy of the University found itself challenged. It should be noted that the violation of university autonomy was present firstly under the Ustasha regime of the Independent State of Croatia. After the war, in theory, the position of the University was designated by the Constitution which formally “ensured the freedom of scientific research.” The reality was far from theory.

The Communists expected from the university authorities a quick adjustment to the new conditions, becoming “close to the people” and raising a “new intelligentsia”. The Soviet model was promoted by special brochures translated from Russian.⁶ The shift towards the Soviet model, indicating a reorganization of Belgrade University, took place in 1946 under the supervision of the Soviet specialist, Prof. Abramov. The implementation of the Soviet model at the University of Zagreb was simply delayed, and the break with the Soviet Union led to its end before it even started. The Soviet model of higher education and science was abandoned after the 3rd Plenum of the Central Committee of the Communist Party of Yugoslavia.

University professors after the war were a major problem for the new government. Authorities had an ambivalent attitude towards them which was caused, on the one hand, by the need to create new generations of experts in various disciplines and a great lack of university faculty, and on the other by a strong distrust of the Communist Party toward intellectuals. The Communist Party leadership looked at the University with the greatest suspicion and continually expressed dissatisfaction with their influence among

5 A more extensive treatment of the politics of Communists toward institution of culture and sciences in Croatia is available in: NAJBAR-AGIČIĆ, Magdalena. *Kultura, znanost, ideologija. Prilozi istraživanju politike komunističkih vlasti u Hrvatskoj od 1945. do 1960. na polju kulture i znanosti*. Zagreb: Matica hrvatska, 2013.

6 For example: KAFTANOV, Sergej V. *Više obrazovanje u SSSR*, Beograd, 1946; JEGOLIN, Alexander Michajlovič. *Procvat socijalističke kulture u SSSR*, Beograd: Društvo za kulturnu saradnju Jugoslavije sa SSSR, 1946.

the scientific elite in the country.⁷ They tried to remove their ideological opponents, control and recruit undecided faculty, conquer public spaces and establish new power and favourable relations within the intellectual elite.

Immediately after the end of the war, university professors were screened by various special bodies and institutions. One of them was the Court of Honor of the University of Zagreb. However, personnel changes were less severe than what is usually assumed. They were limited mainly to introducing new, suitable candidates, and the dismissal of old professors happened rarely (except for some people who were removed from the University based on the decision of AVNOJ of February 3, 1945, which canceled all new hiring from the time of the Independent State of Croatia).⁸

The Third Plenum of the Central Committee of the Communist Party, held from 29 to 30 December 1949, was an important milestone in terms of ideological orientation and marked a significant change in the direction of loosening the ideological pressure and relative liberalization. It was also at that time that a special Resolution of the Third Plenum of the Central Committee of the Communist Party was accepted devoted to the field of education, which is an important document for the development of education in Yugoslavia in the period ahead. Emphasis was placed on the revision of the earlier policy in the field of culture, especially education.⁹ As for universities, it stressed the need to bring young people, but also to remove “the faculty whose professional qualifications do not meet and do not follow the development of modern science.” However, at the same time it criticized the “sectarian attitude towards the old experts and old scientific and teaching frame”, which meant abandoning the previous practice and acceptance of scholars with a non-communist political orientation.¹⁰ In this way, the 3rd Plenum of the Communist Party revised its policy toward the university. However, it is necessary to stress that the appeal to “the difference of opinion” had its limits that were posed by the Party.

On 15 July 1954, the General Law on Universities introduced social self-management at all universities in Yugoslavia. This act introduced university and faculty councils. Faculties in many spheres became more independent (less dependent on central university authorities).¹¹ With a long delay, on July 13, 1957 the Croatian Parliament

7 *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta*. Ed. Branislava VOJNOVIĆ. Vol. 1. Zagreb: HDA, 2005–2006, pp. 78–79, 156–157, 160, 170–172 (hereafter: *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta*); *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta*. Vol. 2., Zagreb: HDA, 2005, p. 516.

8 NAJBAR-AGIČIĆ, Magdalena. Sud časti Sveučilišta u Zagrebu kao element politike vlasti prema intelektualcima nakon 1945. godine. In: *Desničini susreti 2009*. Zagreb: FF press, 2011, pp. 151–162.

9 ĐILAS, Milovan. Problemi školstva u borbi za socijalizam u našoj zemlji. *Komunist*, 1950, Vol. IV, No. 1, p. 32. See also: Rezolucija Trećeg plenuma CK KPJ o zadacima u školstvu. *Komunist*, 1950, Vol. IV, No. 1, pp. 3–4.

10 *Zapisnici Politbiroa Centralnog komiteta*. Vol. 2, pp. 909, 912.

11 ADAMČEK, Josip. Zagrebačko sveučilište 1954–1968. In: *Spomenica u povodu proslave 300-godišnjice Sveučilišta u Zagrebu*. Vol. 1. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu, 1969, pp. 241–242.

(Sabor) finally passed the Republic Law on Universities, which meant further elaboration of the principles of social self-management. It was claimed that the new law abolished the interference of state bodies in the work of faculties and universities. With regard to the mode of functioning of self-management it was – of course – an illusion. The organs of social self-management, in addition to the members elected to the faculty councils by their employees, consisted of student representatives and representatives of the People, who were selected by the local and central government authorities.¹² Councils as bodies of social self-management were designed so that its external members, who are appointed by the government, could overrule those elected among the employees.

However, during the second half of the 1950s the Party remained dissatisfied with its influence at the university. Contrary to its earlier expectations that the number of Party members among faculty would increase over time, the very opposite occurred. The need for educated faculty was still great and forced the authorities to employ teaching assistants who were not members of the League of Communists of Yugoslavia (the official name of the Yugoslav Communist Party after 1952).¹³

In addition to the universities, major institutions of scientific development were the academies of sciences. Before the Second World War separate academies of sciences existed in Belgrade (Serbian Academy of Sciences and Arts), Ljubljana (Slovenian Academy of Sciences and Arts) and Zagreb (Yugoslav Academy of Sciences and Arts). The latter was the oldest one, founded in 1866 as a kind of scientific association. Its financial performance was based, more or less, on private foundations.

The process of transformation of the academies and the establishment of control of the new “people’s authorities” over them took place across Yugoslavia and the other countries in which the Communists had come to power. In Croatia, even in the second half of 1944, the relevant institutions of the partisan movement (Department of National Education of ZAVNOH), prepared for taking control over the educational and cultural institutions in Zagreb, which also included the Croatian Academy of Sciences and Arts (the name the Academy in Zagreb from 1941).¹⁴ What did this look like? The Academy of Sciences in Croatia, was founded in the second half of the 19th century in Zagreb, and was then named the Yugoslav Academy of Sciences and Arts (JAZU), which due to the presence of the Yugoslav idea was supported greatly by Bishop Strossmayer, the founder of the Academy. During the Second World War in the Independent State of Croatia, the Academy was renamed the Croatian Academy (HAZU). It is clear that

12 GABRIČ, A. *Socialistična kulturna revolucija*, pp. 23, 25. See also: ŠOLJAN, Nikša Nikola. The Saga of Higher Education in Yugoslavia: Beyond the Myths of a Self-management Socialist Society. *Comparative Education Review*. Vol. 35, No. 1 („Special Issue on Education and Socialist (R) Evoution“, February 1991), pp. 131–153.

13 HR DAZG 685, Sveučilišni komitet Saveza komunista Hrvatske, Zagreb, 2.1.1, box 44. file. 3, folder 2, Zapisnik, 28. 5. 1958.

14 HR HDA 207, ZAVNOH, Odjel narodne prosvjete Komisiji pri predsjedništvu, 12. 9. 1944.

the new communist government sought to preserve the institution and subordinate it, as well as acted with other institutions, and initially they did not even consider abolishing the Academy.

The post-war archive of the Yugoslav Academy of Arts and Sciences is not public, which makes access difficult. Therefore, I have used the minutes of the annual meetings and reports on the work of JAZU published in the Annals of the Academy.¹⁵ For now, it cannot be unambiguously answered why the government decided to formally renew the JAZU, i.e. to create a new institution rather than to take over the existing institution and impose new leadership, but it was certainly an easier way. The Croatian Academy of Sciences and Arts was simply not recognized as existing from the beginning of 1946. The formal basis for a process aimed at the restoration of the pre-war Yugoslav Academy of Sciences and Arts was a decision by AVNOJ from 3 February 1945 to cancel all of the provisions of the occupation authorities.

Documents and articles published in the first post-war volume chronicles of the Academy tells us that the “people’s government” after “Liberation” entrusted the reconstruction of the Academy to its “six old members”. The fact that a few months after the war ended the Croatian Academy had acted with its old leadership was ignored and forgotten. These official, published documents contain only the official version of the procedure. A little more light on the circumstances of reconstruction of the Academy is shed by the report drawn up in the Agitprop of the Communist Party of Croatia for the Agitprop of CC Communist Party of Yugoslavia in February 1947, just a few days after the restored Yugoslav Academy of Arts and Sciences received a new form through the selection of new members. From the report we learn not only that the task of the reconstruction of the Academy was entrusted to six academics (A. Bazala, M. Kostrenčić, D. Boranić, Ž. Marković, F. Tucan and V. Vouk), but for example also that they were “all Free Masons”.¹⁶

Negotiations between the new government and academics were not going smoothly. From the Agitprop report we learn that they won a mandate to rebuild the Academy only after “several meetings and discussions”, after an agreement between the academics and the government as to “who would be confirmed as an old member, and who elected as a new one.” Principle agreement was reached in November 1946, but there was no consensus on all personnel issues. Vladimir Bakarić, the principal figure of the Communist Party of Croatia after World War II and the first person in Croatia at that time, was also included in the negotiations. Only after everything had been arranged, did the six academics finally get a mandate. Within the new Yugoslav Academy we could find some pre-war members and a lot of new faces, a large part close to the government, or at least

15 *Ljetopis Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti za godine 1946. –1948.* Vol. 54, Zagreb 1949.

16 HR HDA 1220, CK SKH, Serija Agitprop, kut. 10, Dopis: Agitpropa CK KPH Agitpropu CK KPJ, 17. 2. 1947; Izvještaj o Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, 13. 2. 1947.

of leftist orientation. The Academy, due to the major changes in its finances, became the public institution losing financial independence.

At the end of 1947 there was a celebration of the eightieth anniversary of the Academy. The official session was attended by the entire government of the People's Republic of Croatia and 200 guests. The highlight of the celebration was the election of Josip Broz Tito as an honorary member of the Academy. It was argued that the idea of bestowing Tito with an honorary membership was born "not only because of his merits, which he gained as a military and political leader of the National Liberation struggle", but also because "in a number of his works Tito proved that the results of science can be applied in politics, and that he was living proof that only scientific treatment of political problems can lead to permanent and successful results".¹⁷ The choice of Josip Broz as an honorary member of the Academy illustrates the position of the Academy in relation to the new government and their interrelation that was largely marked by mutual flattery. It can even be considered that the election of Josip Broz Tito an honorary member of the Academy was "a culmination of building" Tito's personality cult.¹⁸ Josip Broz became an honorary member of the Serbian Academy of Sciences the very next year, in 1948.¹⁹ Other party leaders in Yugoslavia were also elected to membership of the Academy. At the end of 1949, Edvard Kardelj was elected an honorary member of the Slovenian Academy of Sciences and Arts,²⁰ and Vladimir Bakarić was elected as a full member of the Yugoslav Academy in 1950.²¹

The Yugoslav Academy of Sciences and Arts was rebuilt as a major scientific institution in Croatia, and the entire procedure was carefully followed by the Communist Party's Politburo. At the meeting of the Politburo, mechanisms were drawn up through which the Party would manage the Academy. As pointed out, "to several of our comrades in the academy greater support should continue to be given, [they should be] provided with continuous and immediate assistance", and a direct link between the Politburo and the Academy should be established.²²

In accordance with the policy that was based on the transposition of the Soviet model, the development of science, research and scientific work would be concentrated in the institutes of academies of science. However, the implementation of this policy was relatively delayed throughout Yugoslavia because of the general difficulties related to rebuilding the country after the war, partly because of the problems related to the Party

17 Izvanredna skupština Jugoslavenske akademije (24. 3. 1948). *Ljetopis JAZU*, 1949, Vol. 54, pp. 78–79 (Zagreb).

18 NIKOLIĆ, Kosta. *Tito govori što narod misli. Kult Josipa Broza Tita 1944–1949*. Beograd: Institut za savremenu istoriju-Službeni list SCG, 2006, pp. 169–170.

19 Ibidem, p. 307; PETRANOVIĆ, Branko. *Istorija Jugoslavije 1918–1988*. Vol. 3. Beograd: Nolit, 1988, pp. 156–157.

20 GABRIĆ, Aleš. Slovenska agitpropovska kulturna politika 1945–1952. *Borec*, 1991, Vol. 43, p. 598 (Ljubljana).

21 *Ljetopis JAZU*, (1949–1950), Vol. 56, p. 11 (Zagreb).

22 *Zapiski Politbiroa Centralnog komiteta*. Vol. 1, pp. 368–370.

having to establish control over the academies. As early as the second half of 1947, the Serbian Academy of Sciences established the first 19 institutes, in the next few years, another six, and in 1953 it had 25 institutes, laboratories and an observatory. Also, the Slovenian Academy of Sciences and Arts began to set up its own institutes, and established 12 institutes until the mid-1950s.²³

Since the renewal of the Yugoslav Academy of Arts and Sciences in Zagreb was completed by the end of 1947, the following year scientific institutes started to be established under its aegis in Croatia. It seems that the establishment of the institutes within the Academy at the beginning went more slowly than expected. As is stated in the conclusion of the report for 1949, during that year a single institute began to operate. Although there was a permanent lack of qualified staff, it was decided that six new institutes would be established.

As early as 1951 the Academy had 35 institutes, and in 1952 there were a total of 37 institutes. However, after that the number of the Academy's institutes remained the same.²⁴ The changes in policy in this area and the abandonment of the Soviet model prompted discussions about the role and position of Academy that took place in the scientific community, among scholars as a result of liberalization in the country.

During the 1950s the Yugoslav Academy of Arts and Sciences sought to play a role that it had had in the earlier period, enjoying the position which the academies had had according to the Soviet model. The Academy used its privileged position in the scientific community and the impact that its member had. The Academy was, in fact, a very centralized institution, in which all of the major decisions were made by the Presidency; whereas the Assembly, which met three times a year at regular intervals, would only formally accept them.

When it comes to the relationship between the Academy and the rest of the scientific community in the country, the situation was the following: As already mentioned, at the time of the renewal of the Academy, the Soviet model of science was the one adhered to. According to this, the Academy of Sciences took a prominent position. The concept suited the Yugoslav Academy and its members were pleased with it. The Academy felt to be the supreme arbiter and chief coordinator of the scientific life of the country. Over time, as the Soviet model weakened, more powerful critical voices began to appear.

23 JOVANOVIĆ, Petar. Srpska akademija nauka. In: *Deset godina nove Jugoslavije*. Beograd: Novinsko-izdavačko poduzeće „Zadruga“, 1955, pp. 402–403; KOS, Milko. Slovenska akademija znanosti i umetnosti. In: *Deset godina nove Jugoslavije*. Beograd: Novinsko-izdavačko poduzeće „Zadruga“, 1955, pp. 407–408.

24 I. redovno godišnje zasjedanje Skupštine Jugoslavenske akademije (30. 3. 1950), *Ljetopis JAZU*, (1949–1950), Vol. 56, p. 146 (Zagreb); I. redovno godišnje zasjedanje Skupštine Jugoslavenske akademije (24. 3. 1951), *Ljetopis JAZU*, (1951–1952), Vol. 58, pp. 27–29 (Zagreb); I. redovno godišnje zasjedanje Skupštine Jugoslavenske akademije (29.3.1952), *Ljetopis JAZU*, (1951–1952), Vol. 58, p. 125 (Zagreb); I. redovno godišnje zasjedanje Skupštine Jugoslavenske akademije (31. 3. 1953), p. 30.

Particularly significant was the criticism of the great scientist and Nobel laureate originating from Croatia – Lavoslav Ružicka, who wrote his memorandum on the organization of scientific work in Yugoslavia in early November 1950 and submitted it to the editor of the university newspaper where it was published.²⁵ In his “Memorandum” he presented his observations and suggestions regarding the organization of science and the position of the university in the whole system. Ružicka thought that as a member of the “two oldest Yugoslav academies and as a Yugoslav” he had the right to speak out about the position of science in Yugoslavia. In his text, he openly opposed Sovietization. He criticized the existence of numerous institutes at the academies, deeming this system to be harmful both to the university and the institutes.

Even before Ružicka’s text there were some voices relating to the issues of scientific work and the position of the universities versus academies of sciences. Since the late 1950, this issue had become a hot topic. The Senate of the University of Zagreb at its session on 30 December 1950 requested that Lavoslav Ružicka’s “Memorandum” be discussed at the faculties. In such discussions at the Philosophical Faculty, there was a clear division between those members of the Faculty Council who were also members of the Academy, and who defended that institution, and many others who criticized the work and the position of the Academy.²⁶ The role of the universities and the academies was discussed in the coming years not only in Croatia, but also in Serbia.

As already mentioned, after the break with the Soviet Union in Yugoslavia, the Soviet model of science was gradually abandoned, although some remnants of the Soviet model were still present, and government policies towards the intellectual elite of the country continued to be marked by the imposition of ideology and efforts to establish control by the Communist Party. By the mid-1950s, academies of sciences were no longer at the great mercy of the authorities. The first criticism towards the Academy at the party forums had occurred much earlier. Basically it was felt that the Academy should survive only as an “honorary institution”. Much of the academies’ power and influence was limited by the new law on the organization of scientific work from the second half of the 1950s when they also lost some institutes. Still, the members of the academies preserve the material privileges and, by default, a number of scientific and other research institutions were still associated with the Academy until the end of the socialist period, as is still the case today.

The privileged position of the members of Academy of Sciences was causing animosity and dissatisfaction among other scholars, especially because the election to full membership at the Academy did not depend so much on the professional qualities of the candidates as on the candidate’s relationship with other members of the Academy (al-

25 RUŽIČKA, Lavoslav. Neke misli o organizaciji naučnog rada u Jugoslaviji. *Sveučilišni list*, 1950, Vol. I, No. 16–17, p. 4 (Zagreb, 5. XII. 1950).

26 HR Arhiv FF, Zapisnici Fakultetskog vijeća, Zapisnici Fakultetskog vijeća FF Sveučilišta u Zagrebu 1950–1951, Sjednica 16. 1. 1951; Zapisnici Fakultetskog vijeća Filozofskog fakulteta 1952–1953, Sjednica 20. 12. 1952.

ways) and the political constellation (sometimes). Maybe the best example is the situation in the historical sciences: the places between the Academy's members during the fifties were taken by Vaso Bogdanov and Ferdo Čulinović, but the most prominent historian in Croatia during the period after WWII, Jaroslav Šidak, never became a member of the Academy.²⁷

The way in which the communist authorities acted toward members of the intellectual elite of the country and the most important institutions of science certainly shows the complexity of the situation in Yugoslavia, and says a lot about the character of the communist regime. The political situation in the country determined the conditions for the development of science in Croatia and Yugoslavia in the same way as it was in other countries under communist rule, only the rhythm of change was different: the Stalinist form of the Soviet model was introduced and abandoned earlier. Although we can talk about many specifics of Croatia and Yugoslavia compared to Eastern bloc countries, it should be noted that many of the processes that led up to it were actually very similar, if not entirely the same as those in Central and Eastern Europe.

Resumé

Intelektuální elity a akademické instituce v socialistickém Chorvatsku a Jugoslávii v letech 1945-1960

Chorvatsko se po druhé světové válce dostalo pod kontrolu komunistického režimu stejně jako větší část střední a východní Evropy. Bylo součástí Socialistické federativní republiky Jugoslávie a tempo změn směřujících k sovětskému modelu bylo v této zemi větší než v okolních státech v regionu. Po roce 1948, kdy došlo k rozkolu mezi Titem a Stalinem, a Jugoslávie se tak ocitla v rozporu se zbytkem Východního bloku, se poměry začaly pozvolna liberalizovat, ačkoliv mnohé prvky sovětského modelu zůstávaly zachovány a vládní politika vůči intelektuálním elitám země byla nadále vedena v duchu ideové kontroly a nastolení komunistické svrchovanosti. Za těchto podmínek se prostředí univerzity, Akademie věd a umění jakož i ostatních kulturních institucí příliš nelišilo od poměrů v jiných komunisty ovládaných zemích. Postoje jednotlivců sahaly od upřímné spolupráce s režimem přes víceméně oportunní přizpůsobení se poměrům a kooperaci s vládními orgány, až po odpor.

Hlavní akademické instituce Chorvatska té doby představují Záhřebská univerzita a Jugoslávská akademie věd a umění. V prvním období bezprostředně po druhé světové válce se jugoslávský komunistický režim snažil po sovětském vzoru organizovat vědu tak, že univerzity měly být transformovány na pracoviště čistě pedagogická a veškerý výzkum měl být soustředěn a veden pod záštitou ústavů Akademie věd. Tento přístup se po rozkolu Tita a Stalina poněkud změnil, avšak některé jeho prvky přetrvaly do následujících období. Komunistická strana se rovněž pokoušela

27 On the situation in Croatian historiography: NAJBAR-AGIČIĆ, Magdalena. *U skladu s marksizmom ili činjenicama. Hrvatska historiografija 1945–1960*. Zagreb: Ibis grafika, 2013.

o kontrolu prostřednictvím tzv. samosprávného systému, Nebyla však s rozsahem svého vlivu na inteligenci státu, jakož i na na hlavní vědecké instituce, nikdy zcela spokojena.

Překlad Hana Navrátilová

Resumé

Intellectual Elites, Scientific and Cultural Institutions in Socialist Croatia and Yugoslavia from 1945 to 1960

Like the rest of Central and Eastern Europe, after the Second World War, Croatia came under the rule of the Communist regime. It constituted a part of the Socialist Federal Republic of Yugoslavia, in which the shift towards the Soviet model was happening faster than in the majority of countries in the region. After 1948, the Tito-Stalin split and the conflict between Yugoslavia and the Eastern Bloc the situation gradually moved towards partial liberalization, though some remnants of the Soviet model were still present, and the government's policies towards the intellectual elite of the country continued to be marked by imposing ideology and attempts to establish control of the Communist Party. Under such conditions, the processes which occurred at the university, in the Academy of Arts and Sciences and in cultural institutions did not differ much from those found in the other countries under Communist rule, and the attitudes of individuals varied from wholehearted support for the regime, through adjustment to the situation and cooperation with the authorities, to resistance.

The main scholarly institutions in Croatia at that time were the University of Zagreb and the Yugoslav Academy of Sciences and Arts. In the first period after WWII, the Yugoslav Communist regime tried to introduce the Soviet model in the field of sciences, meaning the transformation of universities into teaching institutions and concentrating the whole research processes in the institutes of the academies of sciences. This changed to some extent after the Tito-Stalin conflict, but some traces of this remained in later periods. The control of the Communist Party also remained in the form of the so-called self-management systems. Still, the Communist regime was never completely satisfied with the level of its influence on the intellectual elites and the main institution in the country.

Translated by Magdalena Najbar-Agičić and Melvyn Clarke

Milý Bächře. Ke vztahu Pavla Bächera a Herberta Masaryka¹

HELENA KOKEŠOVÁ

Dear Bächer. On relations between Pavel Bächer and Herbert Masaryk

Abstract: This paper charts the friendly relations between painter Herbert Masaryk and Prague lawyer Pavel Bächer, documenting not only Herbert's difficult financial situation, but also his painting work.

Keywords: Pavel Bächer; Herbert Masaryk; painters; correspondence

V říjnu roku 2012 darovala paní Anna Perlberg, z úcty k matce podepisovaná též Nessy Perlberg, z Chicaga během své návštěvy v Praze našemu archivu² část pozůstalosti svých rodičů, která má přímou souvislost s rodinou T. G. Masaryka. Mezi darovanými dokumenty převažuje korespondence Alice a Herberta Masarykových adresovaná Pavlu Bächerovi a Julii Nessy Bächerové z let 1908–1965, tedy z dlouhého časového úseku téměř šedesátí let.

Kdo byli rodiče paní Anny Perlberg a jak jejich osudy souvisejí s rodinou T. G. Masaryka? Hledat odpovědi na tyto otázky se mi zpočátku nedařilo. Při prvním pokusu zjistit bližší údaje o Pavlu Bächerovi jsem našla pouze odkazy na průmyslníka Pavla Bächera narozeného 15. 9. 1893 v Roudnici nad Labem, v letech 1915–1939 spolumajitele Bächerových závodů na výrobu pluhů v Roudnici nad Labem, na jejichž vedení se po návratu z 1. světové války podílel. Za německé okupace byl deportován do koncentračního tábora v Dachau, kde roku 1944 zahynul.³ Šlo však o syna Rudolfa Bächera, rodáka z Kácova, kde Bächerovi obývali nynější dům na adrese Nádražní č. 17. V domě byl v přízemí obchod, který majitelé později pronajímali. Byla tam nálevna, později školní jídelna a donedávna hospoda U Sedláka.⁴ Při hledání na internetu jsem objevila článek Anny Perlberg, v němž o svém otci uvedla: „*My father, Pavel Bacher, was a coun-*

1 Studie vznikla v rámci dlouhodobého koncepčního rozvoje výzkumné organizace RVO:67985921.

2 Archiv Ústavu T. G. Masaryka (dále: AÚTGM) ve správě Masarykova ústavu a Archivu AV ČR, v. v. i.

3 Viz <http://abart-full.artarchiv.cz/osoby.php?IDosoby=70437> (12. 8. 2013).

4 Viz <http://www.kacovskybeh.cz/Historie-mestysu-Kacov/Osobnosti-Kacova/> (12. 8. 2013). K rodině Rudolfa Bächera více TOMEŠ, Josef a kol. *Český biografický slovník XX. století*, I. díl A–J. Praha – Litomyšl: Paseka: Petr Meissner 1999, s. 37–38.

*try boy who, because of his unusual promise, was sent to Prague for higher education. He was a gifted pianist, but he also studied law and was unable to decide whether music or law would be his career. Finally he chose the law and achieved great success in finance and manufacturing.*⁵

Hledaný Pavel Bächer tedy musel být právník, ale Michal Navrátil jej do svého almanachu právníků nezařadil.⁶ Na stopu správného Pavla Bächera mě přivedla až noticka Národních listů z roku 1910, kde bylo uveřejněno stručné oznámení: „*Pan Pavel Bächer, právní praktikant c. k. zemského soudu v Praze, rodem z Kácova n. Sáz[avou], byl 23. července na české universitě Karlo-Ferdinandově doktorem veškerých práv veřejně prohlášen.*“⁷ V matrice doktorů v Ústavu dějin Univerzity Karlovy a archivu Univerzity Karlovy zpřístupněné na internetu šlo pak snadno zjistit, že Pavel Bächer se narodil 13. 4. 1886 v Kácově nad Sázavou, jeho rodiči byli Alois a Vilemína Bächerovi. Otec byl obchodník, podle poznámky v matrice byl v době ukončení synových studií již mrtev. Pavel studoval gymnázium v Roudnici nad Labem, rigoróza složil 5. 5. 1909, 12. 2. a 20. 7. 1910, promotor byl profesor Emil Ott.⁸

Z pobytových přihlášek uložených v Národním archivu a zpřístupněných na internetu jsem získala další, avšak jen stručné údaje. Dr. Pavel Bächer byl advokátní koncipient, měl bratry Leopolda narozeného v roce 1893 a Hanuše narozeného v roce 1900. Potvrdilo se, že jeho matkou byla Vilemína Bächerová, rozená Hönigová, narozená v roce 1862, vdova, soukromnice. Jejich domovskou obcí byl Kácov nad Sázavou v okrese Uhlířské Janovice. K 17. lednu 1913 rodina, která byla židovského vyznání, bydlela na Královských Vinohradech č. p. 224.⁹

Během bádání v Národním archivu jsem z pobytových přihlášek vedených v pozdějším období zjistila další údaje týkající se matky Pavla Bächera a jeho bratrů, kromě již zmiňovaných Leopolda a Hanuše (Jana) jsem našla ještě třetího bratra Benna narozeného roku 1887 v Kácově, který pobýval v Uhrách a s matkou a sourozenci již nebydlel.

- 5 Anna Nussy Perlberg, Leaving. Viz http://muse.jhu.edu/journals/prairie_schooner/summary/v084/84.3.perlberg.html (12. 8. 2013).
- 6 NAVRÁTIL, Michal. *Almanach československých právníků. Životopisný slovník čs. právníků, kteří působili v umění, vědě, krásném písemnictví a politice od Karla IV. počínaje až na naše doby*. K III. sjezdu čs. právníků v Bratislavě vydal Michal Navrátil. Praha: M. Navrátil, 1930.
- 7 Promoce. *Národní listy*, 1910, roč. 50, č. 202, 24. 7., s. 3.
- 8 Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy (dále: AUK), fond Matriky Univerzity Karlovy 1882–2008, Matrika doktorů české Karlo-Ferdinandovy univerzity III. (1908–1916), s. 1108. Viz <https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1569619878951260/112/?lang=cs&pagenr=1108>.
- 9 Národní archiv Praha (dále: NA), fond Policejní ředitelství I, konskripce, k. 22, obraz 373. Digitalizované pobytové přihlášky pražského policejního ředitelství (konskripce) 1850–1914. Viz <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-10000010:874&karton=22&folium=373> (1. 10. 2013). Pobytová přihláška Pavla Bächera, tamtéž, k. 22, obraz 367. Viz <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-10000010:874&karton=22&folium=367> (1. 10. 2013). Viz též NA, fond Policejní ředitelství Praha II, Evidence obyvatelstva (PŘ-EO) 1914–1953, Pobytové přihlášky: Bächer Wilhelmine.

Spletité osudy rodiny by vydaly na samostatný článek, zde se však budu věnovat pouze Pavlu Bächerovi.¹⁰

Anna Perlberg ve svém článku uvedla, že její otec byl nadaným pianistou, v životě však dal přednost praktickému povolání. V roce 1910 dokončil studium na právnické fakultě v Praze a působil nejprve jako právní praktikant u c. k. zemského soudu v Praze. Během studia na univerzitě se spřátelil se skupinou malířů, mezi nimi s Herbertem Masarykem. V Masarykově rodině se seznámil se svou budoucí ženou Julií Nessy. Její matka Anna Nessy byla dlouholetou přítelkyní Charlotty Masarykové, Julie se přátelila s Alicí a také s Olgou Masarykovými.¹¹ Rodiny bydlely v těsné blízkosti, Masarykovi v letech 1896–1907 v Thunovské ulici 16 (dnes 18) a v letech 1907–1911 ve Valdštynské ulici 8, dnes Valdštejská ulice 6.¹² Nessyovi, tedy konkrétně Anna Nessyová, protože její manžel Karl Nessy zemřel již v roce 1891, s dcerami Julií a Růženou Repischovou, kterou měla z prvního manželství, bydlela ve Wälschegasse č. 349, tedy ve Vlašské ulici.¹³ Po matčině smrti v roce 1911 Julie Nessy bydlela ve Valdštejské ulici „bei Mach“ a živila se jako učitelka hudby.¹⁴ Z jediného dopisu Pavla Bächera Julií Nessyové, který máme k dispozici, vyplývá, že bydlela u slečny Máchové, kde měla „pokojíček velmi krásný“, i s klavírem.¹⁵ O své matce Anna Perlberg napsala: „*My mother,*

10 NA, fond Policejní ředitelství Praha II, Evidence obyvatelstva (PŘ-EO) 1914–1953. Pobytové přihlášky: Bächer Wilhelmine; Dr. Bächer Paul und Julie; Bächer Leopold und Ludmila; Bächer Jan; Bächer Benno und Alice. Za pomoc při zjišťování těchto údajů děkuji Heleně Nováčkové.

11 A. Perlberg v článku dále o otci psala: „*A devoted Czech patriot, he was a close friend of Masaryk's painter son, Herbert. My parents met in the Masaryk home during the war and married soon after they met.*“ Anna Nessy Perlberg, Leaving. Viz http://muse.jhu.edu/journals/prairie_schooner/summary/v084/84.3.perlberg.html (12. 8. 2013). K tomu mi Anna Perlberg v e-mailu napsala: „*Maminka se jmenovala Julie Nessyova. Moje babička, Anna Nessyova, po které jsem jmenovaná, byla vdaná dvakrát. První manžel byl pan Repisch, ten umřel. Později se provdala po druhé, s Karlem Nessy. On byl slepý varhaník a skladatel. Anna Nessyova, moje babička, byla velká vlastenka už před 1918 a stala se přítelkyní paní Charlotty Masarykové. Masarykovi bydleli nedaleko od Nessyových na Malé Straně. Moje maminka se spřátelila s Olgou a Alicí Masarykovou, ač Alice byla starší. V tu samou dobu můj tatínek přišel do Prahy z Kácova, aby studoval práva a piano. Byl velmi nadaný. A na univerzitě se spřátelil se skupinou malířů, mezi nimi s Herbertem Masarykem. Moji rodiče se poznali u Masaryků. Pavel (můj otec) tam byl jako přítel Herberta, a Julie tam byla na návštěvě u dcer Masarykových. Samozřejmě to bylo ještě před první válkou.*“ E-mail A. Perlberg z 31. 10. 2013. Z důvodu snazšího porozumění byla doplněna kvantita hlásek.

12 Na místě tehdejšího domu stojí novobarokní vila z roku 1917. Blíže TICHÝ, Josef. *Deset pražských bytů rodiny Masarykovy*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2006.

13 NA, fond Policejní ředitelství I, konskripce, k. 419, obraz 82. Viz <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-10000010:874&karton=419&folium=82> (1. 10. 2013). Pobytová přihláška Repisch (Pulpan) Anna, tamtéž, obraz 83. Viz <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-10000010:874&karton=419&folium=83> (1. 10. 2013).

14 NA, fond Policejní ředitelství I, konskripce, k. 419, obraz 85. Viz <http://digi.nacr.cz/prihlasky2/index.php?action=link&ref=czarch:CZ-10000010:874&karton=419&folium=85> (1. 10. 2013).

15 AÚTGM, fond Pavel Bächer, dopis P. Bächera J. Nessyové z 3. 9. 1913. Podle další pobytové přihlášky bydlela ve Valdštejské ulici 64 a od 27. 2. 1914 na Valdštejském náměstí 150/4 u Kar-

*Julia Nussy, grew up in the historic Old Town section of Prague. As a child, she lived a few houses down the street from Thomas Masaryk, a philosophy professor, leader of the struggle for Czech independence from Austria-Hungary and the future president of Czechoslovakia. His two daughters were my mother's playmates and close friends for the rest of their lives. My mother became a concert and opera singer. A lyric soprano, she performed widely throughout Europe during the 1920s and 1930s. Music and devotion to the young Czechoslovak republic brought my parents together.*¹⁶ S Pavlem Bächerem se tedy, jak uvádí její dcera, seznámila u Masarykových: „*My parents met in the Masaryk home during the war and married soon after they met. They were married by a judge. The difference in their religious origins—his Jewish, hers Catholic—were of no concern to them.*“¹⁷ Z úředních záznamů víme, že svatba se konala dne 3. listopadu 1914 v Praze, oba manželé byli evangelického vyznání a narodily se jim tři děti, 26. 11. 1922 syn Karel, 5. 1. 1924 syn Pavel a 16. 4. 1928 dcera Anna.¹⁸ V článku Anna Perlberg sice píše, že otec byl židovského a matka katolického vyznání, na jiném místě pak uvádí, že její otec pocházel z židovské rodiny a maminka z evangelické. „*Když se oženili, tak on přešel na evangelické náboženství, ale nebylo jim to vůbec důležité.*“ Toto tvrzení ostatně dokládají i úřední dokumenty.¹⁹

Julie Nussyová-Bächerová jako harfistka a pěvkyně byla známou osobností pražské hudební scény. Narodila se 26. 7. 1889 v Praze. Hru na harfu studovala na pražské konzervatoři v letech 1908–1913 a hru na housle u Otakara Ševčíka. Působila v České filharmonii a vykonala státní zkoušky z houslí, klavíru a zpěvu. Jako harfistka vystupovala koncertně s Českou filharmonií a vychovala několik žaček. V Paříži (1920–1921) se ještě zdokonalila v koncertním a operním zpěvu, jemuž se pak s úspěchem věnovala. Napsala několik úprav pro harfu. Zemřela v USA v roce 1981.²⁰

ly Máchové („bei Karla Mácha“). NA, fond Policejní ředitelství Praha II, Evidence obyvatelstva (PŘ-EO) 1914–1953, Pobytové přihlášky: Nussy Julie.

16 Anna Nussy Perlberg, Leaving. Viz http://muse.jhu.edu/journals/prairie_schooner/summary/v084/84.3.perlberg.html (12. 8. 2013).

17 Tamtéž.

18 NA, fond Policejní ředitelství Praha II, Evidence obyvatelstva (PŘ-EO) 1914–1953, Pobytové přihlášky: Dr. Bächer Paul und Julie; Nussy Julie (tam uvedeno náboženství katolické, na všech dalších dokumentech vždy evangelické).

19 V e-mailu z 31. 10. 2013 psala též, „*moji rodiče se o náboženství vůbec nezajímali, ač se postarali, že já jsem byla pokřtěná dvakrát.*“ NA, fond Policejní ředitelství Praha II, Evidence obyvatelstva (PŘ-EO) 1914–1953, Pobytové přihlášky: Dr. Bächer Paul und Julie; Nussy Julie. Srov. též NA, fond Policejní ředitelství Praha II, Všeobecná spisovna 1931–1940, sign. B-954/6, k. 4581, spis Pavel Bächer; sign. 955/6, k. 4582, spis Bächer Julie.

20 *Československý hudební slovník osob a institucí*, sv. 2, M–Ž. Redakce Gracián Černušák, Bohumír Štědroň, Zdenko Nováček. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1965, s. 171, heslo Nussyová-Bächerová Julie. Viz též http://www.ceskyhudebnislovník.cz/slovník/index.php?option=com_mdicionary&action=record_detail&id=2163. ZUNOVÁ, Marie. Harfová škola pražské konzervatoře. In *Sborník na paměť 125 let konzervatoře hudby v Praze*. Uspoř. Dr. Vlastimil Blažek. Praha: Nakladatelství Vyšehrad, 1936, s. 39–54; o J. Nussyové na s. 47, 50 a 51. ZUNOVÁ-SKALSKÁ,

Ze zachovaných dokumentů tedy víme, že minimálně od roku 1917 Pavel Bächer pracoval jako „Prokurist und Sekretär der Prager Creditbank“ a spolu s manželkou bydlel na Královských Vinohradech v ulici Vocelova 2. Na stejném místě ho nalezneme i po vzniku republiky, v pase vydaném dne 1. 2. 1919 je v rubrice povolání uvedeno tajemník a prokurista Pražské úvěrové banky, jejímž ředitelem se stal v roce 1920, rodina se téhož roku přestěhovala do Karlovy ulice číslo 3.²¹ V roce 1925 si Pavel Bächer otevřel advokátní kancelář se sídlem v Myslíkově ulici číslo 20 v Praze II, později ve Vladislavově ulici číslo 13. V roce 1927 se v té době čtyřčlenná rodina Pavla Bächera přestěhovala do prostorného bytu na Loretánském náměstí číslo 108/2, dům podle záznamů patřil manželce Julii a rodina tam žila do 28. března 1939, kdy odešla do USA.²² Anna na tuto dobu vzpomíná: „As his fortunes improved during the early twenties, my father bought a house on the hill near the ancient castle, overlooking the city. From its windows we looked down on the Vltava River crossed by the famous stone bridge, and on the red roofs that dotted the hill rising right up to the castle from the river's edge. This was the home that my parents, two older brothers, and I left behind as Hitler's army seized Prague in March 1939, just before the outbreak of World War II.“²³

Koncem 30. let se rodina v Čechách necítila bezpečně, o tom svědčí mj. žádost Pavla Bächera o zbrojní pas, který získal 19. září 1938, pořídil si též revolver. Na počátku

Marie. Příspěvek k dějinám našeho harfového umění. In *150 let pražské konzervatoře*. Sborník k výročí ústavu. Praha: Státní hudební vydavatelství, 1961, s. 125–141. Nejnověji HALLOVÁ, Markéta. *200 let pražské konzervatoře nejstarší konzervatoře ve střední Evropě*. Doprovodná publikace k výstavě. Praha: Pražská konzervatoř, 2010, s. 17, 37 a 59. Viz také www.straram.fr/galerie.htm. „Elève de Straram à partir du 21 avril 1920 puis amie, la soprano Julia Nussy a fait une brillante carrière dont ce site rend compte très partiellement. Elle défendit également les mélodies d'André Caplet et plus généralement la musique française. Elle s'est produite en France (Société des Concerts 2/04/1922 ou 13/11/1932) mais aussi au Festival de Salzbourg en 1932, au Concertgebouw d'Amsterdam sous la direction de Georges Szell dans la Suite de Lulu de Berg en février 1936, Berg qui la recommandait et dont elle chantait également les Sept lieder de jeunesse. Elle fera ses débuts à New York (Town Hall en janvier 1934) dans des airs de Mozart, Rossini et des airs traditionnels tchèques. Elle était mariée à un tchèque, Pavel Bächer, très musicien qui fera la promotion de sa femme et qui permettra à Straram de diriger la Philharmonie Tchèque le 27/02/1921 avec Julia Nussy-Bächerová en soliste.“ Viz též Knihovna Pražské konzervatoře, programy Pražské konzervatoře, tištěné programy vystoupení studentů Pražské konzervatoře z let 1911–1913, v nichž vystupovala Julie Nussy. Dále viz Archiv hlavního města Prahy, fond Pražská konzervatoř, záznam v hlavním katalogu ze školního roku 1908/1909, katalogové listy 1. řady pro školní roky 1909/1910, 1910/1911 a 1912/1913 a absolutorium 1913. Tamtéž, spisy profesorů, složka Julie Nussy Bächerová se záznamy z let 1919–1939.

- 21 NA, fond Policejní ředitelství Praha II, PŘ 1931–1940, sign. B-954/6, k. 4581, spis Pavel Bächer, žádost o pas z roku 1917 a pas z listopadu 1917, československý pas z 1. 2. 1919, žádost o pas z roku 1920 a pas z 6. 3. 1920.
- 22 Tamtéž, žádost o pas z 19. 1. 1925 a spisy týkající se dopravního incidentu z let 1929–1930, kde byla uvedena adresa advokátní kanceláře i bytu. Viz též NA, fond Policejní ředitelství Praha II, Evidence obyvatelstva (PŘ-EO) 1914–1953, Pobytové přihlášky: Dr. Bächer Paul and Julie.
- 23 Anna Nussy Perlberg, Leaving. Viz http://muse.jhu.edu/journals/prairie_schooner/summary/v084/84.3.perlberg.html (12. 8. 2013).

roku 1939 si rodina začala vyřizovat formality nutné k vystěhování do USA, jak dokládají mezi archivními dokumenty uložené žádosti o vystěhování a o cestovní pas, kde je v rubrice účel a cíl cesty uvedeno: „míní se osamostatnit“. Ve zdůvodnění žádosti pro pasové oddělení se uvádí: „Žadatel jest advokátem v Praze II. Jungmannova třída. Nyní se chce vystěhovat do USA ku bratřenci J. Dietchovi bytem 160 W. 73 Street New York City. Affidavit [tj. místopřísežné prohlášení] má na konzulátě a visum má přislíbeno. Mimo toho manželka má smlouvu co učitelka hudby. Na cestu si vezme asi 120 000 Kč svých úspor. Odcestovat chce ihned po vyřízení všech formalit. Jest ženat a otcem tří dítek. Rodinu vezme sebou. Jedná se o cestovní pas vystěhovalecký.“²⁴ Rodina se chtěla vystěhovat s osobními věcmi a zařízením domácnosti, což se jí nakonec podařilo. V příloženém třístránkovém seznamu věcí určených ke stěhování psaném ve dvou sloupcích česky a anglicky je vedle nábytku a dalšího vybavení z jednotlivých pokojů včetně koberců uvedeno též nádobí, oblečení včetně divadelních kostýmů a též „obrazy dle soupisu a dle povolení památkového úřadu“. Bohužel ve fondu Památkového úřadu se toto povolení nepodařilo dohledat.²⁵

Situaci z jara roku 1939 máme zachycenou i z pohledu malé Anny: „As a shy, precocious nine-year-old girl, I observed much, though I understood little, as we left one world for another in America. What follows are my observations of that experience, re-collected years later but still powerful in my memory. It is told in the voice of my nine-year-old self, Anna Bacherova. I am standing at the foot of the staircase in our house in Prague. I have come down from the second floor, where I sleep with my governess and two older brothers, and I look at the scene before me. To my left are tall doors that lead to large rooms—the dining room, the library, and biggest of all, the music room, with its two grand pianos and two harps. My mother is an opera singer. I like to hunch down outside the door to this room and listen while Mother practices. Sometimes I look through the keyhole and watch as she stands before the piano, strikes a chord, sings the note with her mouth wide open, and then sings higher and higher till she hits a very high note and holds it. Then she strikes a new chord and repeats the exercise. After this, she practices arias from operas. I like to watch how her expression changes with each foreign phrase she sings. This morning there is no music, and instead I see a disturbing scene. Pieces of furniture are standing about with handwritten notes attached to them. Paintings have been taken down, encased in wooden crates, and stacked up, one behind the other, against the walls. Under the windows that overlook the courtyard are huge trunks, their lids propped open. People scurry about with armfuls of linens, clothing, and dis-

24 NA, fond Policejní ředitelství Praha II, PŘ 1931–1940, sign. B-954/6, k. 4581, spis Pavel Bächer, zbrojní pas z 19. 9. 1938, tiskopis žádosti o cestovní pas se zdůvodněním pro pasové oddělení z 1. 2. 1939, pas P. Bächera vystavený 3. 2. 1939 s fotografií P. Bächera a J. Bächerové s dítětem.

25 Tamtéž, dopis mezinárodní dopravní společnosti Karlík & spol., akc. spol. Praha Policejnímu ředitelství z 1. 4. 1939 s žádostí o potvrzení příloženého seznamu stěhovaných svršků rodiny P. Bächera. Materiály Památkového úřadu viz NA, fond Ministerstvo školství a národní osvěty (MŠANO). Za pomoc při zjišťování těchto údajů děkuji Monice Sedlákové.

hes wrapped in crumpled newspapers. Here comes the governess with a pile of my clothes, including my...“²⁶

Koncem března 1939 tedy opustila pětičlenná rodina Pavla Bächera Čechy a zachránila si tak život.²⁷ Podobné štěstí neměli další členové širší rodiny, konkrétně Pavlovi bratři Leopold a Hanuš i bratranec Pavel.

Herbert Masaryk

Herbert Masaryk se narodil 1. května 1880 ve Vídni jako druhé dítě T. G. Masaryka a jeho manželky Charlotty.²⁸ Rodina se v létě roku 1882 přestěhovala do Prahy, na jejíž univerzitě byl Masaryk jmenován mimořádným profesorem. Vedle rodiny měl vliv na Herbertovo umělecké zaměření malíř Hanuš Schwaiger, otcův přítel. Po studiích na malostranském reálném gymnáziu v letech 1891–1896 navštěvoval Herbert v letech 1896–1897 oddělení ornamentálního a figurálního kreslení na umělecko-průmyslové škole, v roce 1897 přípravku na Akademii výtvarných umění u profesora J. V. Myslbeka a v letech 1898–1900 speciální školu u profesora Vojtěcha Hynaise na AVU.²⁹ Studia završil na akademii ve Florencii (1900–1901) a akademii v Antverpách (1901–1902).

V roce 1904 vstoupil do Svazu výtvarných umělců Mánes, kde se stal roku 1908 členem výboru a podílel se na organizaci spolkového života.³⁰

V letech 1904–1905 sloužil jako jednoroční dobrovolník, ale ze zdravotních důvodů byl propuštěn.³¹ Léto 1905 trávil společně s Antonínem Slavičkem a Otakarem Nejedlým v Kameničkách, kde pobýval i v roce 1907. V letech 1906–1910 opakovaně zajížděl malovat do Belgie, hlavně do Nieuwpoortu a Scheweningen v Ostende. V roce 1908 navštívil Alexandrii. Oblíbil si také Bystričku u Martina, kam jezdil od dětství.

Po návratu z Nizozemí Herbert Masaryk často navštěvoval rodinu přítele Antonína Slavička, trvale postiženého po prodělané mrtvici v srpnu 1909. Po jeho tragické smr-

26 Anna Nussy Perlberg, Leaving. Viz http://muse.jhu.edu/journals/prairie_schooner/summary/v084/84.3.perlberg.html (12. 8. 2013).

27 Markéta Hallová v kapitole Žáci Pražské konzervatoře do celého světa uvádí, že Julie Nussy Bächerová z důvodu rasové perzekuce odjela do USA před 2. sv. válkou. Viz HALLOVÁ, M. *200 let pražské konzervatoře*, s. 37. Marie Zunová nesprávně uvádí, že od roku 1938 žila v New Yorku. ZUNOVÁ-SKALSKÁ, M. *Příspěvek k dějinám našeho harfového umění*, s. 125–141.

28 Životopisné údaje čerpám mj. z publikace *Herbert Masaryk, život a dílo*. Katalog výstavy, Praha: Tvorba s.r.o. pro Masarykovo demokratické hnutí, 1993. Dále z úvodu inventáře SOUKUP, Jaroslav – ŠVIHLOVÁ, Dagmar. *Herbert Garrigue Masaryk*. Praha, 1998, s. 3 a z příslušných pasáží monografie POLÁK, Stanislav. *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*. V. díl. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, Ústav T. G. Masaryka, 2009. K dispozici je pouze torzo osobního fondu Herberta Masaryka, které je uloženo ve třech kartonech v AÚTGM.

29 Část Herbertových dokladů týkajících se jeho školní docházky a studia na Akademii je uložena v jeho osobním fondu. Viz AÚTGM, fond Herbert Masaryk, k. 1, sl. 1, index na zimní a letní semestr 1898/1899 s podpisy V. Hynaise; vysvědčení a potvrzení o studiu.

30 Tamtéž, průkaz řádného člena S. V. U. Mánes H. Masaryka.

31 Tamtéž, vojenská knížka H. Masaryka z roku 1905 a jeho domobranecká legitimace z roku 1914.

ti v únoru 1910 svázal svůj osud se Slavičkovou čtyřčlennou rodinou ještě těsněji. Dne 20. srpna 1910 se totiž oženil s Bohumilou (Mílou) Slavičkovou (1876–1962),³² a musel tedy zajišťovat obživu pro početnou rodinu, neboť ke třem dětem z Mílina prvního manželství přibyla 3. dubna 1911 dvojčata Anna a Herbert (†2. 7. 1912).³³ Zpočátku řešila rodina svízelnou situaci prodejem Slavičkových obrazů. Herbert Masaryk jako začínající umělec neměl takový kredit jako jeho přítel a předchůdce, a tak sháněl odbyt pro své obrazy velice těžko. Pokoušel se vydělávat si drobnými reklamními grafikami a později i ilustracemi pro dětský časopis.

Přes všechny existenční potíže, nebo právě proto, byla Masarykova tvorba stále intenzivnější. Inspirativní byly letní mimopražské pobyty. V roce 1911 (a také 1912, jak víme z korespondence) Herbertova rodina trávila léto v Jindřišši u Jindřichova Hradce, kam jezdila i v dalších letech. V roce 1912 pobýval Masaryk s rodinou též v Německé Rybné (dnešní Rybné nad Zdobnicí) v Orlických horách, v letech 1914–1915 tvořil sám v Borové u Poličky.

Z finančních důvodů musela rodina v roce 1913 prodat dům v Dobrovského ulici a přestěhovat se do nájemního bytu v ulici U Akademie. Dne 12. ledna 1914 se narodil syn Tomáš, který zakrátko, 20. 3. 1914, zemřel na zápal plic. Soužití manželů Masarykových nebylo jednoduché, nakonec se dohodli na rozvodu. Dne 23. října 1914 bylo manželství „po vzájemné dohodě“ rozvedeno. Byla přítom schválena úmluva rodičů, podle níž ošetřování a výchování dcery Anny Masarykové narozené 3. 4. 1911 převzme paní Bohumila Masaryková a Herbert Masaryk na ošetřování a výchování dítěte bude měsíčně přispívat částkou 100 K. Přičemž si ponechává moc otcovskou nad tímto dítětem.³⁴ Herbert v prohlášení ze 7. ledna 1915 uznal, že Bohumile dluží 5 000 K, což byly peníze na společně vedenou domácnost, tuto sumu uhradila manželka ze svého jmění. Peníze za Herberta nakonec postupně splatila poručnice Anny i Herberty (viz dále) Alice Masaryková, která také posílala na každé dítě 100 K měsíčně.³⁵

32 Tamtéž, k. 2, sl. 13, výpis ze sňateční matriky z 19. 7. 1935.

33 Tamtéž, k. 1, sl. 2, rodné a křestní listy a též úmrtní listy synů Herberta a Tomáše Masarykových.

34 Tamtéž, k. 2, sl. 13, rozhodnutí Okresního soudu na Smíchově ze dne 23. 10. 1914 o povolení rozvodu od stolu a lože pro Herberta a Bohumilu Masarykovou, roz. Brynychovou. S. Polák píše, že si Herbert ponechal otcovskou moc nad dvěma dětmi, ale Herberta se narodila až v červenci 1915. Viz POLÁK, S. T. G. *Masaryk*, V, s. 38–39, s. 376.

35 Text prohlášení: „*Já níže psaný Herbert G. Masaryk, akademický malíř v Praze VII čp. 646, uznávám, že dle zúčtování provedeného v nákladech na společnou domácnost po čas mého manželství s paní Bohumilou Masarykovou, dříve ovdovělou Slavičkovou, roz. Brynychovou, s kterouž jsem nyní soudně rozveden, měl jsem na domácnost tehdy společnou přispěti sumou 5 000 K tj. pět tisíc korun, což jsem ale neučinil, a paní Bohumila Masaryková tuto sumu za mne ze svého jmění uhradila. Uznávám protož tuto sumu 5 000 K za svůj dluh, jenž paní Bohumila Masaryková za mnou má požadovati a zavazují se tuto sumu do pěti let ode dneška paní Bohumile Masarykové hotově v Praze zaplatiti. Na důkaz toho jsem tuto listinu podepsal vlastní rukou. V Praze dne 7. ledna 1915. Herbert G. Masaryk m.p.*“ AÚTGM, fond Herbert Masaryk, k. 2, sl. 13. Tamtéž uloženy dlužní úpisy, poručnické listy a další doklady týkající se pozůstalosti po H. Masarykovi.

Na podzim 1914 se Herbert Masaryk, poté co byl při novém odvodu znovu shledán nezpůsobilým branné povinnosti, vrátil k malířské práci do Borové u Poličky.³⁶ Tam bydlel na evangelické faře u faráře Vladimíra J. Čecha, kde intenzivně maloval. V Borové se na dráze nakazil tyfem, když pomáhal válečným uprchlíkům z Haliče. Po návratu do Prahy strávil dva dny v manželčině bytě, kvůli možné nákaze dětí byl převezen do bytu své matky, kde v noci na 15. března 1915 náhle zemřel. Zanechal po sobě vdovu se čtyřmi dětmi, poslední, dcera Herberta se narodila 6. července 1915.³⁷

Zprávu o Herbertově náhlém úmrtí přinesl deník Čas: „*Dnes v noci o 1. hodině zemřel v bytě svých rodičů u Brusky malíř Herbert G. Masaryk. [...] V poslední své tvorbě přikláněl se k mladším proudům. Od vypuknutí války žil na venkově, v Borové u Poličky. Před 10 dny přijel domů a stěžoval si již na nevolnost, která ho nutila opustit venkov. Lékaři zjistili lehký případ středního tyfu, jehož průběh byl úplně normální. Ale v noci na dnešek nemocnému se náhle přitížilo a po krátkém zápase zemřel. Pohřeb bude se konati ve středu o 4. hodině odpolední z ústřední kaple na hřbitově Olšanském.*“³⁸ Rodina obdržela řadu kondolencí.³⁹

Ve své tvorbě byl Herbert Masaryk ovlivněn impresionismem, expresionismem, secesí i tvorbou Hanuše Schwaigra. Snažil se ale o svůj vlastní styl. Převažují díla portrétní a krajinářská, jejichž zasvěcené hodnocení provedl Petr Wittlich v katalogu výstavy z roku 1993. V jeho závěru napsal: „*Přestože [Herbert Masaryk] neměl čas definitivně formulovat, co jeho práce slibovala a napovídala, není jeho celoživotní dílo pouhým torzem. Jeho síla je v úspornosti použitých prostředků, bez vnějších efektů.*“⁴⁰

V rámci S. V. U. Mánes vystavoval Herbert Masaryk od roku 1908. V době první republiky byly uspořádány dvě samostatné výstavy. První z nich se konala od března do

36 [http://www.borova.cz/historie/ Masarykova rodina se na borovskou evangelickou faru uchýlovala šest po sobě jdoucích let v době letních prázdnin. Na tyto pobyty později navázal Herbert Masaryk.](http://www.borova.cz/historie/Masarykova%20rodina%20se%20na%20borovskou%20evangelickou%20faru%20uchylovala%20šest%20po%20sobě%20jdoucích%20let%20v%20době%20letních%20prázdnin.%20Na%20tyto%20pobyty%20později%20navázal%20Herbert%20Masaryk.)

37 AÚTGM, fond Herbert Masaryk, k. 1, sl. 1, domobranecká legitimace z roku 1914. POLÁK, S. T. G. Masaryk. V. díl, s. 39 a 57.

38 Malíř Herbert G. Masaryk zemřel. Čas, 1915, roč. 29, č. 182, 15. 3., s. 3, rubrika Kronika denní, zpráva o Herbertově náhlém úmrtí. Ve výstřižku v archivním fondu jsou slova „z ústřední kaple“ tužkou přeškrtnuta a po straně dopšáno z evangelického oddělení. AÚTGM, fond Herbert Masaryk, k. 3, sl. 19. Tamtéž, k. 3, sl. 21, výstřižek z dobového tisku s fotografií z pohřbu. Tamtéž, k. 3, sl. 19, Smlouva, uzavřená mezi radou král. hlav. města Prahy, v zastoupení obce Pražské jakožto majitelky obecního hřbitova v Olšanech, s profesorem T. G. Masarykem, postupuje na obecním hřbitově místo v druhém oddělení, číslo hrobu 57 za 181 K na 50 let k užívání. Smlouvu v zastoupení podepsal 29. dubna 1915 Jan Masaryk. Do hrobu pak byli pohřbeni i Herbertovi malí synové Herbert a Tomáš. Exhumace s následným přenesením těl do nového hrobu se konala 17. března 1915 v 9 hodin ráno. Viz tamtéž dopis okresního hejtmanskví na Žižkově Janu Masarykovi z 16. 3. 1915.

39 Tamtéž, k. 3, sl. 16, oznámení o pohřbu H. Masaryka zasláné S. V. U. Mánes na adresu T. G. Masaryka. Tamtéž, sl. 16, 17 a 18, konvolut kondolencí zaslanych Tomáši, Charlottě a Alici Masarykovým, mezi nimi jsou též 2 telegramy od Tomáše a Olgy Masarykových z 16. a 17. 3. 1915 z Ženevy psané anglicky. Tamtéž, sl. 18, dopis Pavla Bächera Alici Masarykové z 15. 3. 1915 uveřejněný v edici.

40 Herbert Masaryk, život a dílo. Katalog výstavy, nestránkováno.

dubna 1925 ve výstavní síni Mánesa ve Vodičkově ulici a bylo na ní shromážděno 223 Herbertových prací, mj. i akvarel *Vlna* z roku 1909, který zapůjčil P. Bächer.⁴¹ Na vernisáži výstavy vystoupil s úvodním proslovem Herbertův přítel Karel Randé. V březnu 1935 bylo na vzpomínkové výstavě v Alšově síni Umělecké besedy vystaveno 71 prací, vernisáž uvedl 4. 3. 1935 další Herbertův dávný přítel Otokar Španiel.⁴² V období 1908–1989 se objevily obrazy Herberta Masaryka na šestnácti výstavách, např. v roce 1916 na 47. výstavě S. V. U. Mánes byl představen soubor 22 obrazů Herberta Masaryka, mj. akvarel *Vlna*.⁴³

Poslední soubornou výstavu díla Herberta Masaryka v Praze na Národní třídě uspořádalo Masarykovo demokratické hnutí roku 1993 a zahájil ji prezident Václav Havel za přítomnosti obou malířových dcer, Herberty a Anny Masarykových, které též některé obrazy zapůjčily. Výstava poté krátce putovala do Českých Budějovic a Karlových Varů.

Co vlastně víme o vztahu Herberta Masaryka a Pavla Bächeera, dvou profesně odlišně orientovaných mladých mužů, jejichž osudy se protnuly v relativně krátkém období před první světovou válkou?

Informace můžeme získat pouze z dopisů, které psal Herbert Masaryk Pavlu Bächeerovi v letech 1908–1915. Dopisy Pavla Bächeera Herbertu Masarykovi bohužel nemáme k dispozici, pátrání po nich zatím zůstává neúspěšné. O přátelském vztahu obou mužů napovídá už oslovení milý Bächře, či milý pučejší. Je patrné, že se často osobně stýkali, proto některé z dopisů mají pouze věcný, informativní charakter a řada z nich je soustředěna na praktické záležitosti, zejména finanční povahy. Jsou však velmi cenným svědectvím o Herbertově malířské činnosti, o jeho zálibách a koníčcích. Dozvídáme se tak na příklad, že Herbert uměl z cizích jazyků mluvit nejen německy a anglicky, ale též italsky a během svého pobytu v egyptské Alexandrii se pokoušel naučit se i základy arabštiny, i když si stěžoval na komplikovanost tohoto jazyka a uvědomoval si prospěšnost konverzace pro jeho lepší osvojení.⁴⁴

41 AÚTGM, fond Herbert Masaryk, k. 2, sl. 12, katalog výstavy *Herbert Masaryk 1880–1915*, Praha: Palásek a Kraus, 1925.

42 Tamtéž, ŠPANIEL, Otokar. *Proslov, přednesený 4. III. 1935 při otevření výstavy děl H. G. Masaryka, pořádané v Alšově síni jeho přáteli na paměť 20. výročí jeho smrti*. In *Malíř Herbert G. Masaryk, I. V. 1880–15. III. 1915*. Praha: Orbis, 1935. Ve strojopisném seznamu pozvaných je uveden i dr. Bächer. V AÚTGM je uloženo též vázané album s fotografiemi obrazů Herberta Masaryka z let 1894–1915 od Josefa Sudka. Viz AÚTGM, fond Ústav T. G. Masaryka (ÚTGM 47), k. 215, fotoalbum Herbert G M 1915–1935.

43 AÚTGM, fond Herbert Masaryk, k. 2, sl. 10, katalog 47. *výstava Spolku výtvarných umělců „Mánes“*, Praha: Grafia, 1916. Ve fondu se nachází též několik náčrtů a kreseb Herberta Masaryka, dále písemnosti a tisky spojené se soupisem jeho obrazů a výstav.

44 Srov. AÚTGM, fond Pavel Bächer, dopisy H. Masaryka P. Bächeerovi z 1. 5. a 9. 5. 1908. V edici dok. č. 3 a 4.

Mladé muže spojoval zájem o hudbu a literaturu. Zajímala je tvorba nizozemského spisovatele a sociálního reformátora Fredericka Eedena či ruského spisovatele a kritika Dmitrije Sergějeviče Merežkovského, ale i Lva Nikolajeviče Tolstého. Navštěvovali komorní koncerty, na nichž mj. vystupovala i Bächerova budoucí žena Julie Nessy. Měli společné přátele, např. v korespondenci několikrát zmiňovaného Karla Randé, absolventa pražské právnické fakulty, pozdějšího ředitele Zemské a Univerzitní knihovny v Brně, který, jak již bylo uvedeno, v březnu 1925 vystoupil s úvodním slovem na vernisáži Herbertových obrazů ve výstavní síni Mánesa, nebo Vendelína Halíka, taktéž absolventa pražské právnické fakulty, který byl krátce manželem Herbertovy sestry Olgy.⁴⁵

Z dopisů se především dovidáme o svízelné finanční situaci Herberta Masaryka. Často v nich až nutkavě opakuje prosby o finanční pomoc, z nichž je patrné, že v podstatě živořil. Přesto si dokázal udržet humorný nadhled, když svému příteli psal: „*Jý jste jeden z těch bidáků, kterým člověk je pořád dlužen nejen ono, nýbrž i skutky šlechetné uniklé osidlům ošemetnosti.*“⁴⁶

Humor a dobrý pozorovací talent Herbert sice neztrácel, avšak do líčení jeho zážitků se neustále, snad i mimoděk, vkrádají zmínky o finanční tísní a nutné šetrnosti, vzbuzující dojem, jako by ho musel ujišťovat, že nežije rozmařile, snaží se šetřit, kde se dá, dokonce konkrétně vypisuje, kolik peněz např. vydá za bydlení v nedůstojných podmínkách: „*Bydlím hmusně – totiž tady je buď moc dobré a moc drahé, nebo špatné bydlení – nejdřív mi bylo nepříjemné šustění švábů v noci, ale už jsem si uvykl. Platím 3 fr. denně, což je moc, nemohl jsem prozatím nic najít lepšího. Je to řecký hotelik a nese jméno Imperial na svém štítu, když jsem hledal byt, tak jsem zjistil, že Řekové a Italové jsou prasata a mohamedán Vás neveme do bytu.*“⁴⁷

Masarykovy dopisy jsou psány velice emotivně, píše často nejen o své nouzi, ale zároveň jako by se snažil Bächera ujistit, že stále pilně pracuje, nezahálí. Věřil sice ve svou tvorbu a vyjadřuje se o ní poměrně sebevědomě, avšak zároveň si uvědomuje, že musí brát zřetel i na vkus publika, prodejnost své tvorby, výdělek nutný k základní obživě. Zdůrazňuje však, že i díla vytvořená s komerčním záměrem mají uměleckou hodnotu.⁴⁸

O dva roky později, kdy již byl Herbert ženatý s Bohumilou Slavíčkovou a musel se starat o početnou rodinu, psal v podobném duchu z jihočeské Jindřiše. V dopisech se znovu objevuje ujišťování o intenzivní malířské činnosti i o bídné finanční situaci. Nechce se vzdát své profese, doufá stále, že něco prodá. V opakujících se prosbách o půjčku působí až dětinsky bezradně, jako by věřil, že v Praze se najdou bohatí kupci a *situace* se vyřeší. „*Mám hodně věcí a dobré mezi tím, a tak než to obrátím v peníze, prosím*

45 Tamtéž, dopisy H. Masaryka P. Bächerovi z 22. 8. [1908], 5. 10. 1908, 20. 5. 1913, 9. 2. a 10. 2. 1915 V edici dok. č. 7, 8, 14, 16 a 17.

46 Tamtéž, dopis H. Masaryka P. Bächerovi z 1. 5. 1908. V edici dok. č. 3.

47 Tamtéž, dopis H. Masaryka P. Bächerovi z 9. 5. 1908. V edici dok. č. 4.

48 Srov. tamtéž, dopisy H. Masaryka P. Bächerovi z 9. 5. 1908, b. d. [1909], 15. 8. a 24. 8. 1911. V edici dok. č. 4, 9, 11 a 12.

*Vás tuze (nevěda si jinak rady), abyste mi nějak pomohl, jak budu v Praze, tak budu mít za pár neděl zas peněz dost.*⁴⁹

Situace se však nezlepšovala, ani když cenu obrazů snížil na minimum. Přesto se stále snažil přesvědčit Bächera (a snad i sebe) o možném obratu k lepšímu – „*jen udržet kotel ve varu*“.⁵⁰ Jeho bezradnost i nereálné hodnocení situace a svých možností velmi názorně dokládají slova: „*Kdyby mi někdo takhle půjčil 400 K, tak bych se mu podepsal krví a procenta bych platil, jaké by chtěl.*“⁵¹

V dopisech matce Charlottě byl Herbert k sobě a ke své tvorbě mnohem kritičtější, často o sobě pochyboval, byl si vědom skutečné umělecké hodnoty i odlišného vkusu širšího publika, jemuž potřeboval svá díla prodat. V červenci 1909 jí např. psal: „*To, co je teď ve výstavě, bych roztráskal všechno, to jsou jenom studie, aby člověk jednou něco udělal, ale docela privátní záležitosti, to zase se budou bavit ty masa.*“⁵² Z dopisů je zřejmé, že Herbert cítil potřebu obhajovat svou uměleckou práci a dokazovat, že svůj život nepromarní: „*Narodil jsem se už narodil a to druhé přijde časem, ale stopu po sobě zanechám, za to Ti ručím.*“⁵³ Jeho pozice byla o to těžší, že si byl jistě vědom skutečnosti, že rodiče nejsou příliš nadšeni volbou jeho povolání.⁵⁴ Především matce se Herbert svěřoval se svou nesnadnou situací a právě Charlotta mu často účinně finančně vypomáhala. Rozuměla mu také jako umělci a právě na toto cítění Herbert apeluje, když např. píše: „*Kdyby dal Pánbůh, abych to vydržel přes léto – to je mi jedno, ta chudoba, naopak, ani nemám chuť na žádné krocany, poněvadž žiju mezi chudými – ale byl bych teď v stavu udělat několik prima velkých obrazů, poněvadž to cítím a štětec mám celý den v ruce. Tak se maluje, jako se píše, ale člověk musí nejen s barvami spořit, ale i s terpentýnem. To si neumíš představit, co to je, jako kdyby Ti na pianě vyndali některé klávesy.*“⁵⁵

Právě Charlotta Masaryková po synově náhlé smrti ocenila účastenství a praktickou pomoc Pavla Bächera, a to nejen emotivním dopisem, ale i darem jednoho z Herbertových děl – akvarelu Vlna.

Rodina Pavla Bächera ostatně vlastnila několik Herbertových obrazů. V seznamu uloženém ve fondu Herberta Masaryka je uvedeno celkem 12 položek, na prvním místě obraz Vlna.⁵⁶ Z dochované korespondence vyplývá, že Pavel Bächer se o výtvarnou po-

49 Tamtéž, dopis H. Masaryka P. Bächerovi z 1. 9. 1912. V edici dok. č. 13.

50 Tamtéž, dopis H. Masaryka P. Bächerovi z 20. 5. 1913. V edici dok. č. 14.

51 Tamtéž, dopis H. Masaryka P. Bächerovi z 15. 8. 1911. V edici dok. č. 11.

52 AÚTGM, fond T. G. Masaryk, sign. KOR–III–39, k. 747, sl. 39, dopis H. Masaryka Ch. G. Masarykové z července 1909. Několik úryvků z dopisů Herberta Masaryka matce vyšlo tiskem. Viz Z dopisů Herberta G. Masaryka. In *Život, list pro výtvarnou práci a uměleckou kulturu*. 13. Praha: Fr. Borový, 1935, s. 101.

53 Tamtéž.

54 *Herbert Masaryk, život a dílo*. Katalog výstavy, [s. 4, 5 a 13 textu].

55 AÚTGM, fond T. G. Masaryk, sign. KOR–III–39, k. 747, sl. 39, dopis H. Masaryka Ch. G. Masarykové z července 1909.

56 Následující text je psán perem, kurzívou označujeme doplňky psané tužkou a podtržením vyznačujeme text škrtnutý tužkou. „*Dr. Pavel Bächer. 1) Vlna; 2) Zimní krajina (z roku 1914 z Borové); 3)*

zůstalost po příteli Herbertovi staral i ve třicátých letech, kdy se na něj obracela poručnice Herbertových dcer Alice Masaryková.

O tom, že nešlo pouze o obchodní záležitost, svědčí především fakt, že manželé Bächerovi žijící na počátku emigrace v New Yorku nadále udržovali kontakty s Alicí Masarykovou, a to nejen za 2. světové války, ale též po ní. Byli s ní tedy spjati i emigrantským osudem, jejich přátelství trvalo skutečně dlouho, od roku 1908 až do smrti Alice 29. listopadu 1966 v Chicagu.⁵⁷ Jak Herbert, tak i Alice našli v manželech Bächerových nejen praktické rádce a pravděpodobně i velkorysé mecenáše, ale především umělecky i lidsky spřízněné duše. Editované dopisy jsou drobným otiskem hlubokých vztahů a dokladem o nesnadném osudu Masarykových potomků.

Les (z roku 1913); 4) Polní cesta s vozem (z roku 1906 1910 Rybná; 5) Portrét selské dívky z Velké u Strážnice (z roku 1908?) 1906; 6) Lodi na moři 1. n.; 7) Chalupy (z roku 1913) 1909 Nieuport; 8) Chalupy (ze starší doby) Strážnice 1906; 9) Alej stromů (r. 1914) 3 Rybná; 10) Podzemní krajina (r. 1914, 1913) ?; 11) Zahradka (Z doby ze které jsou Cikáni); 12) Vlastní portrét Herbertův (z doby jeho studií na akademii). “ Na druhé straně je pak seznam dalších pěti obrazů, obraz Cikáni měl v Budapešti S. Szücs, v případě potřeby se mělo psát tamtéž Benno Bächerovi, obraz zvaný Krajina měl Rudolf Bächer v Roudnici nad Labem. AÚTGM, fond Herbert Masaryk, k. 2, sl. 8. Tamtéž je uložen dopis P. Bächera Alici Masarykové ze 17. 12. 1934 týkající se seznamu obrazů Herberta Masaryka a jejich identifikace. Bächer zaslal seznam obrazů Herberta Masaryka, který byl obsažen v kupní smlouvě z 12. 4. 1924, a obrazy měly být opatřeny znakem zůstalost.

57 Z prvního dochovaného dopisu z roku 1908 vyplývá, že Pavel Bächer zprostředkoval Alici Masarykové hodiny klavíru u profesora Josefa Jiráňka. O přátelství mezi Julií a Alicí svědčí 32 dochovaných dopisů, které napsala Alice Julii v letech 1914–1965, v nichž ji oslovovala drahá, dobrá Nessynko, popř. drahá Nessy či dear Nessy. Poslední z dopisů napsala těžce nemocná Alice 31. 12. 1965 v Miami. Alice psala též Juliině dceři Anně (šest dopisů z let 1940–1963). AÚTGM, fond Pavel Bächer.

Edice korespondence Herbert Masaryk – Pavel Bächer

Ediční poznámka

Edice se metodicky opírá o zásady pro vydávání novověkých pramenů, každý dokument byl opatřen vědeckokritickým a informačním aparátem.⁵⁸

Jednotlivé dokumenty jsou uspořádány chronologicky. U publikovaných dokumentů je zachováno členění textu podle originálů. V nezměněné podobě jsou ponechány místo, datum a podpis, byly-li uvedeny. Podtrhl-li text jeho původce, je podtržení vyznačeno kurzívou. Znakem [!] komentujeme místa, kde jsou ponechány jazykové nekorektnosti, autorské omyly a místa věcně nejasná. Editorské zásahy a doplňky do textu vyznačujeme [].

Každý editovaný dokument byl vybaven zkráceným záhlavím, které obsahuje dvě skupiny údajů: a) jeho průběžné pořadové číslo v edici; b) datum a případně místo vzniku v pořadí rok, den a měsíc, místo. Dokumenty nedatované či neúplně datované jsou vřazeny do chronologické řady. Doplňenou dataci jsme komentovali. Místo, pokud nebylo dáno, jsme se pokusili vyvodit ze souvislostí.

Dále je každý dokument opatřen údaji: a) o druhu a způsobu šíření (dopis, dopisnice, zálepka, navštívenka, sdělení); b) o místě archivního uložení; c) o formě dochování (originál, koncept) a způsobu vyhotovení (rukopis). Vnější popis originálu je rozšířen údaji o rozsahu (počet listů a popsaných stran) a o použitém psacím náčiní (pero). Adresy na obálkách a dopisnicích jsou z důvodu výpovědní hodnoty transliterovány.

Ke každému dokumentu je vypracován poznámkový aparát. Textové poznámky označené písmeny latinské abecedy přinašejí výsledky další pramenné a textologické kritiky a jsou použity především pro a) překlad a objasnění významu některých cizojazyčných, přejatých, odvozených a zastaralých výrazů; b) správné znění zeměpisných názvů. Věcné poznámky jsou označeny arabskými číslicemi a přinašejí rozšiřující informace, výsledky historické kritiky obsahu, bibliografické údaje, vysvětlující výklady a komentáře faktů, událostí a reálií, identifikace osob atd.

V dopisech Herberta Masaryka lze vysledovat specifika autorského jazyka a stylu, který jsme se snažili při jazykové úpravě zachovat. Texty jsou transkribovány a v zásadě upraveny podle současné jazykové normy (týká se zejména interpunkce). Zjevné písáfské chyby jsou opraveny bez označení, stejně tak i chyby pravopisné (osydlá, cilinder, býdně, prakse, kapsi, počta, atd.). Při psaní s, z, byly preferovány varianty se z (např.

58 ŠTOVÍČEK, Ivan a kol. *Zásady pro vydávání novověkých historických pramenů z období od počátku 16. století do současnosti*, Praha: Archivní správa ministerstva vnitra ČR, 2002. Podrobně jsou naše ediční zásady vypsány v edičních úvodech v jednotlivých svazcích ediční řady *Korespondence T. G. Masaryka*. Srovnej zejména *Korespondence T. G. Masaryk – Karel Kramář*. Eds. Jan BÍLEK, Helena KOKEŠOVÁ, Vlasta QUAGLIATOVÁ, Lucie SWIERCZEKOVÁ. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2005.

posice, pausa). Pravopisné normě je přizpůsobeno též psaní příslovečných spřežek (na konec). Ve shodě s rukopisem zůstávají dobové, teritoriální i obecně české výrazy (konstrukce, estli, ste, vemte, nejradči, vembloud, chybec, těhle, nějak, oboum).

Nestandardní kvantita samohlásek zůstala v případech, které považujeme za dobové či autorsky příznačné (pujde, domu). Psaní zdvojených písmen bylo zjednodušeno (novelleta, millionář, adressa). Podle současné pravopisné normy bylo upraveno psaní převzatých cizích slov (exterieur, saisona, qualita, cilinder, skizzka), opravujeme i psaní jmen (E Eden na Eeden). Respektujeme neobvyklé gramatické vazby (Halíkovou adresu), ponecháváme psaní zkratek, které nerozepisujeme. U názvů periodik bylo rušeno jejich vložení do uvozovek.

Publikované dokumenty zahrnují období mezi lety 1908–1915. Jejich celkový počet činí 19 položek (12 dopisů, 4 dopisnice, 2 navštívenky, 1 lístek formátu navštívenky). Jde bohužel pouze o korespondenci Herberta Masaryka adresovanou Pavlu Bächerovi. Dopisy Pavla Bächera Herbertu Masarykovi nemáme k dispozici. Nejsou uloženy ani v AÚTGM, fond Herbert Masaryk (zde se nachází pouze 1 dopis Pavla Bächera Alici Masarykové z 15. 3. 1915 a 2 dopisy Herberta Masaryka adresované Pavlu Bächerovi) ani v Archivu Národní galerie.

Edici doplňují dva dokumenty. Dopis Pavla Bächera adresovaný Alici Masarykové v den Herbertova úmrtí a dopis Charlotty G. Masarykové Pavlu Bächerovi z 2. dubna 1915. Dopis Charlotty G. Masarykové jsme se pro jeho větší autentičnost nakonec rozhodli ponechat v původní podobě bez edičních zásahů.

1

[1908, 20. dubna, Praha]^a

Dopisnice Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ Nestane-li se nic, přijdu v úterý v poledne.

Váš

HGM.

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, psáno perem na s. 1. Adresa: PT Pavel Bächer, Kácov n/S., Čechy.

a Datum a místo odeslání určeny podle poštovního razítka.

2

[1908, 30. dubna, Terst]^a

Dopisnice Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ Nemám čas psát víc, odjíždím z Terstu.¹ Pošlu Vám list z Brindisi, stran těch záležitostí.

Váš

HGM.

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, psáno perem na s. 1. Adresa: PT pan pan Pavel Bächer, Kácov n/S., Bohemia (Böhmen). Adresa přeškrtnutá a perem napsáno: Praha, Karol. Světlé 23.

a Datum a místo odeslání určeny podle poštovního razítka.

1 Herbert Masaryk cestoval lodí do Alexandrie.

3

[1908, 1. května]

Dopis Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ Milý Bächere,

děkuju pěkně za přání, já mám totiž 1. máje narozeniny, to je dneska.

Měli jsme dobrou noc, teď to trochu začíná se kolíbat – za 6 h. směr Brindisi. Co se týče našeho obchodu – já mám celé [j]mění 80 fl., tak musíte kapku počkat. To piáno bych prodal hned, prosím Vás jestli to pujde jen trochu, tak to udělejte, jak to /2/ pozoruju, tak je to bez prachů tady zlý.¹ Prodejte ho, zač můžete. Já dal 85 zl. Jak budu mít nějaké věci fertig,^a tak to pošlu do Vídně, a pak bude dobře. Vydržíte to?

Naši² Vám dají klíč od ateliéru a dal jsem mamince Vaše věci, tu knihu a lístek do Komorní,³ nejlepší, když tam pujdete v neděli v poledne, oni Vás zdrží na oběd, tak aspoň já budu dělat návštěvy.

/3/ Vůbec běžte se někdy kouknout k našim, oni budou rádi. Kdyby se ten obrázek prodal, co je v Mánesu,⁴ to by bylo lahodný. Vy jste jeden z těch bídáků, kterým člověk je pořád dlužen nejen ono, nýbrž i skutky šlechtné uniklé osidlům ošemetnosti. Až uvidíte Randého⁵ tak mu dejte pusu ode mne, ale aby Vám potom nenapadl takový vtíp, jako ho kousnout ode mne anebo mu to poslat po nějaké slečně.

/4/ Je tady všelico ke koukání, ale já jsem neutratil ještě ani krejcar zbytečně, tj. nekouřím a nepiju. Jedu v první třídě (zadarmo) a večer piju Trinkwasser^b a pozoruju, jak alkohol unyle působí na náladu, jeden je výborný, takový dědeček – milenec asi 70letý Ital a strašný gigrle,^c nejspíš hledá nevěstu, já to z něho ještě vytáhnu. To je výborná věc,

když člověk umí hodně věcí, já je sice neumím, ale bavím se italsky v mezupalubí jedna radost, je tam velice míchaná společnost, ale svůj k svému, ale jíst bych tam přece nechtěl. Chudoba cti netratí. Tak koukejte, abyste viděl, abych taky já mohl vidět. Se srdečným pozdravem na paní matku i celou rodinu.⁶ Jsem Váš

Herbert G. Masaryk.

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, dvojlist, psáno perem na s. 1–4.

a Fertig, tj. hotovo.

b Trinkwasser, tj. pitná voda.

c Gigrle, tj. hejsek, floutek.

1 Viz též nedatovaný dopis Herberta Masaryka sestře Alici odeslaný z lodi cestou do Alexandrie, kde uvádí: „psal jsem Bächerovi, aby hned prodal piáno, co mám v ateliéru, jestli to jen trochu pujde.“ AÚTGM, fond T. G. Masaryk, sign. KOR–III–58, k. 750.

2 T. G. Masaryk a Charlotta G. Masaryková.

3 Pravděpodobně Malá koncertní síň Rudolfiny, kde byly pořádány komorní koncerty. Dnešní Sukova síň.

4 Spolek výtvarných umělců Mánes založený v roce 1887. Herbert Masaryk byl jeho členem od roku 1908. Tehdy se tam konala výstava, na které, jak vyplývá z citovaného dopisu Alici, byl vystaven Herbertův obraz Cikáni. (Herbert se Alice ptá, „jak vypadá Mánesova výstava a jak ty moji cikáni se vyjímají.“) Tamtéž.

5 Karel Randé (1880–1942), pozdější ředitel Zemské a Univerzitní knihovny v Brně. Vedoucí konservačního oddělení univerzitní knihovny a Národní knihovny; spoluredaktor bibliografického katalogu ČSR v letech 1929–1933, překladatel z angličtiny a němčiny.

6 Vilemína Bächerová, rozená Hönigová (1862–1940), matka Pavla Bächera a bratři Benno (1887–po 1944), Leopold (1893–1943) a Hanuš (1900–1942). Otec Alois byl již mrtev.

4

1908, 9. května, Alexandrie

Dopis Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ May 9 1908.

Milý Bächře,

je přes jedenáct hodin a to je čas, kdy se každý rád schová před sluncem; maluju za Mahmudjí¹ a to přijdu vždycky celý rozpalený domu v 11 hodin, tady je teploučko pane. Arabčina mi jde špatně, strašně komplikovaná řeč, ale nutná, musím někoho nachytat, kdo mne trochu pocvičí. Pro malování je to tu moc dobré, a i lidi nejsou tak drzí jako v Čechách, to se rozumí, že má člověk kolem sebe houf lidí, hlavně děti, ale to mne vlastně ještě baví, poněvadž tu nejsou v tom smyslu uličníci jako u nás a „hec“^{ca} je tady taký neznám, spíše jsou zvědaví a jsou rádi, že mají něco nového k pozorování. Už jsem toho prošel hodně, ale jaký popisování, to najdete ve slovníku líp.

/2/ V celku mě pracování namáhá, patrně poněvadž je to všechno nové a člověk ještě dobře neví, kde se uchytit. Já si od toho dost slibuji, a když by se to nelíbilo panstvu, tak to přece pujde prodat, poněvadž to má všecko tady jakýsi estetický rys. Bydlím hnušně – totiž tady je buď moc dobré a moc drahé, nebo špatné bydlení – nejdřív mi bylo nepřijemné šustění švábů v noci, ale už jsem si uvykl. Platím 3 fr. denně, což je moc, nemohl jsem prozatím nic najít lepšího. Je to řecký hotelík a nese jméno Imperial na svém štítu, když jsem hledal byt, tak jsem zjistil, že Řekové a Italové jsou prasata a mohamedán Vás nevěme do bytu. Já jsem tady docela sám, tak můžete myslet, co člověku prodje hlavou všelijakých myšlenek.

/3/ Počítám, že budu mít hodně věcí, aspoň teď jsem malíř a nic víc. Ten ateliér v Praze bysme měli nějak zpeněžit,² a to piáno prodat – za cokoliv. Já se tak hned nevrátím, a prachy potřebuju *strašně*, prosím Vás, prodejte ho, zač můžete, já dal 85 zl., to jsem byl ale osel. Co Vy? Napište nějaký kdákání o marnostech světa, já jsem za každé psaní hluboce vděčen, anžto jsem docela odříznut od světa, psal jsem, aby mi poslali nějaké Časy a Novinu,³ abych věděl, kdy bude funus. Tady by Vás moc věcí zajímalo a taky arabské a středoafričké národní písně nejsou bez zajímavosti. Byl jste u nás? Co dělá Randě? Jaký dojem dělá výstava Mánesa? Co velká výstava?⁴ Vy chlape se budete bavit s Japonkama, jsou tam?

/4/ Hlavně teda to piáno prodat, jak budete mít jen minutu čas, povídám, že je to moc důležité. Až budu trochu líp usazený tak Vám napíšu víc, Randěho pozdravte a napište prosím Vás něco.

Zdraví Vás

Váš

Herbert G. Masaryk.

Hotel Imperial
Rue del la Poste.
Alexandrien. Aegy[p]ten.

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, dvojlist, psáno perem na s. 1–4.

a Hec, tj. legrace, zábava.

1 Al Mahmudiyah v Egyptě.

2 V dopise z konce dubna 1908 Herbert matce psal: „*Můj nový ateliér se bude muset zaplatit. Platím ročně 225 zl., tedy čtvrtletí. Plzeňská 246, Košíře.*“ AÚTGM, fond T. G. Masaryk, sign. KOR–III–39, k. 747, dopis Herberta Masaryka Charlottě G. Masarykové z 29. 4. 1908.

3 Periodikum Čas bylo založeno v roce 1886 jako měsíčník. Od roku 1889 vycházel Čas jako týdeník a v letech 1901–1915 jako deník. Opět vycházel v letech 1921–1935. Novina. List duševní kultury české, periodikum vycházející v Praze v letech 1908–1912 dvakrát měsíčně.

4 Jde o 26. členskou výstavu S. V. U. Mánes, která byla zahájena 2. 5. 1908. Viz JELÍNEK, Hanuš. Členská výstava S. V. U. Manes (XXIV.[!]) výstava). *Lumír*, 1908, roč. 37, č. 8, 17. 5., s. 374–376. Těž Jamí výstava Manesa. *Čas*, 1908, roč. 22, č. 120, 1. 5., s. 3.

5

[1908, květen], Alexandrie

Dopis Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ Milý pučeji,

já Vás upozorňuju, že estli budete rekomandovat všecká psaní, že přijdete na mizinu, a to Vám nepřeju.

Je 2 hodiny odpoledne a takovej hic, že nemám ani chuť se do toho pustit – byl jsem celé ráno na slunci, přišel jsem až v 1 hod. Tady není nic nového, jenom, že Khedive¹ odjel do Evropy se trochu ochladit, o tom ostatně byly taky úvodníky v českých novinách, tak to všechno víte.

Včera jsem viděl nějakého vašnostu v černém úboru a v cylindru špacírovat v pravé poledne, to musí bejt železná koňstrukce. Píše mi Randě, že se budete ženit, co Vás to prosím Vás napadlo?² Napište mi nějaký detail, abych si Vás uměl představit v takové pozici. /2/ Vždyť Vy snad musíte mít napřed vojnu odbytou? Aby Vás nakonec nezavřeli i s nevěstou. To piáno pryč. 65 zl., to bych byl milionář, jen aby se to už hnulo.

Dnes nemám chuť na psaní, je mi horko, pujdu kreslit nějaký velbloudy. Nechám to otevřené, snad Vám večer to dopíšu.

Teď jsem přišel, je 6 h. To je záviděníhodné, jak takový vembloud[!] se nažere bodláku, a tady v písku roste jeden druh bodláku, který Vás píchne i skrz botu a to ty potvory nejraději žerou, dával jsem jim na oko lepčejší věci a oni to nechťeli. Jsem úplný barbar, ačkoliv bych měl chuť si něco přečíst, tu a tam Novinu si nenechávám[!] posílat. Co se týče výstavy, mi něco napište, myslím, že bych se tam dovedl bavit.

/3/ Někdy se mi skoro stejská po tom klidu v tomhle rumlu^a a pak, že si člověk nemůže promluvit ani slovo, to je chybec. Snad se to vynahradí na druhé straně.

Tak už to končím.

Váš

HGM

Rue Toussoum Pacha 16.

Alexandrie

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, dvojlist, psáno perem na s. 1–3.

a Ruml, tj. ruch, shon, zmatek.

1 Khedive, titul egyptského vládce používaný v letech 1867–1914. Zde se rozumí Abbas II Hilmi Bey (Abbas Hilmi Pasha, 1874–1944), v letech 1892–1914 khedive Egypta a Sudánu.

2 Korespondenci K. Randé a P. Bächera H. Masarykovi nemáme k dispozici. P. Bächer se oženil s Julii Nessy (1889–1981) později, až 3. listopadu 1914. Viz NA, fond Policejní ředitelství Praha II, Evidenční obyvatelstva (PR-EO) 1914–1953, Pobytové přihlášky: Dr. Bächer Paul und Julie; Nessy Julie.

6 [1908, 15. července],^a Velká u Strážnice

Dopisnice Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ Milý Pavle, přijďte co nejdřív, poněvadž teď je tu nejlepší čas a moc krásně, napište mi brzo, kdy přijedete a v kolik hodin budete ve Veselém a v kolik v Přerově. Po případě bych šel do Přerova naproti. Pozdr.

H. G. M.

Velká u Strážnice, Morava.

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, psáno perem na s. 1. Adresa: P. T. pan pan Pavel Bächer, JUC, Kácov n. S. Čechy.

a Datum částečně určeno podle poštovního razítka pošty Velké u Strážnice. Masaryk pravděpodobně použil egyptské dopisnice, kterou si přivezl z pobytu v Alexandrii. V dataci vycházím též z faktu, že P. Bächer byl promován na doktora práv v červenci 1910.

7 [1908, 22. srpna, Velká u Strážnice]^a

Dopis Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ Milý Pavle,

přijedu Vám naproti do Veselí, popřípadě do Přerova, proto mi napište přesně, kdy přijedete, a nezmeškejte vlak. Z Veselí je to asi 3 hodiny do Velké, berte co nejméně s sebou, kdybyste měl náhodou Leonarda Da Vinciho od (toho Rusa, co psal taky Apostatu nemohu si vzpomenout), tak prosím Vás vemte s sebou.¹ Tady se budete mít dobře a můžete dělat, co chcete, i piáno hrát. Vemte ty novelety^b do kapsy, dáme si to.

Tak ať jste tady brzo, přeseďa se: Česká Třebová, Olomouc (ne vždy), Přerov, Hradiště Uherské, Kunovice.

Váš

Herbert.

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, dvojlist, psáno perem na s. 1. Obálka: PT. JUC. Pavel Bächer, Kácov n/Sázavou, Čechy. Razítko na obálce asi 23. 8.

a Datum a místo odeslání určeny podle poštovního razítka.

b Noveleta, tj. krátká novela.

1 Dmitrij Sergějevič Merežkovskij (1865–1941), ruský spisovatel, symbolistický básník, kritik a konzervativní politický myslitel. Autor historických románových cyklů z doby počátků křesťanství (Julian Apostata), z období renesanční kultury (Leonardo da Vinci) aj.

8

1908, 5. října, Praha

Dopisnice Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ Nazdar! Randě mi vykládal, jak jste střelil lišku a moc Vám to záviděl, byl trochu v pochybnostech, ale já ho z toho vyvedl.

/2/ Jsem rád, že jsem v Praze, teď hausíruju^a a dělá mi to legraci. Přijedete někdy do Prahy? Mám Váš lístek do Komorní a knihu od Fredericka Eedena.¹

Kdybyste přijel, mohu Vám poskytnouti elegantní hotel.

Váš

5. X. 1908

HGM.

Valdštyňská 8. III.

HGM.

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, psáno perem na s. 1–2. Adresa: JUC. Pavel Bächer, Kácov n/Saz. Čechy.

a Hausírovat, tj. cestovat, toulat se.

1 Frederik van Eeden (1860–1932), nizozemský lékař, spisovatel a utopický sociální reformátor. Míneňna pravděpodobně jeho kniha Malý Jeník (De kleine Johannes), která vyšla v českém překladu Arnošta Procházky jako druhý svazek edice Knihy dobrých autorů v pražském nakladatelství Kamilly Neumannové v roce 1905, nebo Die freudige Welt, která vyšla v německém překladu v roce 1907 (česky s názvem Radostný svět až v roce 1922).

9

[1909],^a Nieuport

Dopis Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ 6. Hoogstraat, Nieuport, Belg.^b

Milý Bächře,

děkuju Vám za list.

To muselo být dobré, když Randě vyléval své city u ringelspielu,^c to je dobrej chlap, patrně ste se dobře bavili. Povídate, že byste snad něco mohl střelit, to by bylo moc dobře, poněvadž jsem na tom hrozně bídně, ale doopravdy, že to časem už ani není k vydržení; mám plno malých věcí doma, Valdštyňská 8.¹ Nemohl byste se nějak na to kouknout, jestli by se Vám něco nehodilo, tu cestu bych hradil, ale hlavně čím dřív tím lépe, poněvadž mám prázdný žlab.

To je přirozené, že za těhle poměrů nemám humor ani chuť ke psaní, tak až mě bude trochu lépe, tak Vám napíšu něco lidského, prozatím nevím, kudy kam.

Váš

HerbrtGM.

Ty věci prodávám za jakoukoliv cenu od 20 K.

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, dvojlist, psáno perem na s. 1. Obálka: JUC. Pavel Bächer, u p. Eisenschimmla, Roudnice n/L., Austria-Bohemia. Razítko nečitelné.

-
- a Dopis datován podle korespondence H. Masaryka s matkou Charlottou. Té v nedatovaných dopisech [z května 1909] a z 4. 6. 1909 píše svoji novou adresu Hoogstraat 6. AÚTGM, fond T. G. Masaryk, sign. KOR–III–39, k. 747.
- b Hoogstraat, název prominentní ulice; Nieupoort, město v západních Flandrách, nyní Nieuwpoort, město v provincii West-Flandern, Belgie, nedaleko města Dunkerque.
- c Ringelspiel, tj. kolotoč.
- 1 Valdštýnská 8, dnes Valdštejská ulice 6. Na této adrese bydlela rodina T. G. Masaryka v letech 1907–1911. Na místě tehdejšího domu stojí novobaročnická vila z roku 1917. Blíže TICHÝ, Josef. *Deset pražských bytů rodiny Masarykovy*. Praha: Ústav T. G. Masaryka, 2006.

10

[1909], Praha

Dopis Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ Praha III

Milý Bächře,

tak jsem šel tuhle Celetnou ulicí a vidím před sebou individuum, které mělo úplně Váš exteriér a ob[n]ošený cylindr, a už jsem chtěl poklepat na rameno, když jsem si všiml, že to vlastně Vy nejste, tak kdy budeme mít to potěšení? Co děláte? Vy si chcete s tou zkouškou odbýt hned advokátskou praxi myslím!¹

Váš

Herbert G. Masaryk

AÚTGM, fond Herbert Masaryk, k. 1, sl. 3. Originál, rukopis, dvojlist, psáno perem na s. 1.

1 První rigorózní zkoušku složil P. Bächer 5. 5. 1909. Další pak 12. 2. a 20. 7. 1910. Viz AUK, fond Matriky Univerzity Karlovy 1882–2008, Matrika doktorů české Karlo-Ferdinandovy univerzity III. (1908–1916), s. 1108. Viz <https://is.cuni.cz/webapps/archiv/public/book/bo/1569619878951260/112/?lang=cs&pagenr2=1108>.

11

1911, 15. srpna, Jindřiš

Dopis Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ Jindřiš, pp. Jindř. Hradec.^a
15. VIII. 1911.

Milý Bächře,

nenecháte o sobě nic vědět, tak nedám o sobě vědět já svým obvyklým způsobem.

Mně teče do bot a budeme muset všichni do Prahy asi za 14 dní. A proto kdyby šlo někde nějaký krejcar sehnat, byl bych Vám vděčný, mám hodně hotových věcí a hodně v práci a strašně nerad bych už tak brzo do Prahy. Mám hodně věcí a tak před Vánoci bych Vám to mohl splatit, kdybyste mi něco splasil, ono je to sakramentský.

/2/ Kdyby mi někdo takhle půjčil 400 K, tak bych se mu podepsal krví a procenta bych platil, jaké by chtěl. Teď je příšerná sezóna tohle léto. Nezlobte se Bächře, že to tak sprostě píšu, ale to víte, já bych to hrozně potřeboval a mám hodně věcí, takže na podzim budou peníze.

Prosím Vás napište mi *hned*, jestli byste mi nějak mohl pomoci potlačit do kopce, potom z kopce si budete moct za to sednout.

Váš

Herbert GM.

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, dvojlist, psáno perem na s. 1 a 3.

a Ves Jindřiš, součást obce Rodvínov v okrese Jindřichův Hradec, kam Herbert Masaryk s rodinou od roku 1911 jezdil na letní byt.

12

1911, 24. srpna, Jindřiš

Dopis Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ Jindřiš, pp. Jindř. Hradec.
24. VIII. 1911.

Milý Bächře,

dostal jsem od Vás poštovní poukázkou K 30, děkuju a nepsal jsem hned, poněvadž zároveň jste napsal na té poukázce, že večer budete psát, tak jsem čekal, ovšem že jsem měl už vědět, že slíbené se obvykle nedělá. Nezlobte se, že jsem takový vyděrač, to přejde a budu zas docela normální. Dnes byla krásná bouřka s velikým vichrem, už jsem dlouho podobného nic neviděl, ukážu Vám skicku.

/2/ Jinak v práci věřím hodně a doufám, že až rozložím své nové výrobky po ateliéru,¹ že budou vypadat dobře, aspoň několik mám, o kterých myslím, že mají jakousi malířskou kvalitu. Doufám, že to tu aspoň do 15 příštího [měsíce] vydržím, pak už bude dobře, mám ještě dost rozdělaných věcí.

Co dělá hudba, hrajete něco, to je to, co mě venku za čas vždycky schází.² Tak už se na Vás těším.

Váš

Herbrt G. M.

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, dvojlíst, psáno perem na s. 1 a 3.

1 Herbert Masaryk po sňatku s Bohumilou Slavičkovou používal ateliér Antonína Slavička.

2 Pavel Bächer byl výborný pianista.

13

1912, 1. září, Jindřiš

Dopis Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ Jindřiš, pp. Jindř. Hradec 1. IX. 1912.

Milý Bächře,

mně je tu hrozně špatně, sedím tu bez krejcaru a nemohu nikde sehnat nic a v Hradci jsem dlužen u řezníka a kupce a nevím, kudy kam, a za 14 dní musíme už do Prahy. Mám hodně věcí a dobré mezi tím, a tak než to obrátím v peníze, prosím Vás tuze (nevěda si jinak rady), abyste mi nějak pomohl, jak budu v Praze, tak budu mít za pár neděl zas peněz dost. Nemohu ani služku vyplatit. Nezlobte se, ale prosím Vás, mně trochu nějak pomozte, abych se aspoň dostal čistě do Prahy. Mám opravdu dobré věci a to zaručuje, že Vám to mohu vrátit brzo!

Váš Herbert GM.

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, dvojlíst, psáno perem na s. 1. K jednému z dopisů z Jindřiše, podle složení a velikosti dopisního papíru právě k tomuto dopisu, patří obálka: Dr. Pavel Bächer, Kr. Vinohrady-Praha, Balbinova 20. Na reversu: Masaryk, Jindřiš, pp. Jindř. Hradec.

14

1913, 20. května, Jindřiš

Dopis Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ Jindřiš. Jindř. Hradec 20/V 1913

Milý Bächře,

byl jsem den v Praze, ale nenašel jsem času Vás navštívit. Děkuju Vám za psaní a peníze. Já jsem tu pilný a pomalu mně rostou obrazy pod rukou.

Psal jsem Vám vlastně už jednou, ale zase to spálil, poněvadž jsem tam vykládal, proč se mi d'Albert¹ nelíbil a nemám přece pevného přesvědčení, že mé mínění bylo správné a ne snad vzbuzené náladou.

/2/ Četl jsem teď Annu Kareninu od Tolstého,² a dává mi to chuť k malování. Mám poslat do Lublaně několik věcí, tak doufám, že za 14 dní to už půjde.

Nechce ode mne nikdo nic koupit? Na tom zátiší ten rám má cenu 60 korun a prodal bych to za 80. Nižší ceny už nejdou udělat. Ty malé věci třeba po 10 korunách – jen udržet kotel ve varu. Jinak jsem myslím dost šťastný v práci po dlouhé pauze.

Váš

HerbertGM

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, dvojlíst, psáno perem na s. 1 a 3.

-
- 1 Pravděpodobně míněn Eugene Francis Charles d'Albert (1864–1932), německý klavírista a hudební skladatel.
 - 2 Anna Kareninová, nebo také Anna Karenina (Анна Каренина), román Lva Nikolajeviče Tolstého (1828–1910) poprvé vydaný na pokračování v letech 1873 až 1877.

15

1914, 1. prosince, [Borová]

Navštívěnka Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ Přeju Vám oboum šťastné a bohaté prožití života!¹

Váš

1/XII 1914.

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, psáno perem na s. 1. Tisk: Herbert G. Masaryk. Praha VII.-646. (Adresa přeškrtnuta). Obálka: Dr. Pavel Bächer, Král. Vínohrady, Vocelova č. 2, Praha. Na reversu obálky: Masaryk, Borová u Poličky.

-
- 1 Pavel Bächer se oženil s harfistkou a operní pěvkyní Julií Nessy 3. listopadu 1914. Viz dokument č. 5, pozn. č. 2.

16

1915, 9. února, Borová

Dopis Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ Borová u Poličky 9/II 1915.

Milý Bächře,

prosím Vás nezapomeňte mi poslat Halíkovou adresu.¹

Váš

Herbert

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, dvojlist, psáno perem na s. 1.

1 Vendelín Halík (1884–po 1949), advokátní koncipient na Smíchově, od 25. 1. 1913 do 22. 6. 1914 manžel Olgy Masarykové. Po rozvodu se z domu v ulici U Brusky čp. 240 přestěhoval zpět na Smíchov. Viz POLÁK, Stanislav. *T. G. Masaryk. Za ideálem a pravdou*. 4. Praha: Masarykův ústav AV ČR, 2005, s. 359, 379, 646 a 655.

17

1915, 10. února, Borová

Dopis Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ Borova u Poličky – 10. II. 1915

Milý Bächře,^a

med pošlu zítra nebo pozítří, pro ceny zavařenin a povidel jsem psal do Ústí.

Špek nemohu dostat, všechna prasata (čtyřnohá) v tomto okrese jsou už pryč. Prý bude také bída o maso za 3 až čtyři neděle.

Halíkovi píšu i tohle narychlo, pošta jede

Váš

Herbert

AÚTGM, fond Herbert Masaryk, k. 1, sl. 3. Originál, rukopis, dvojlist, psáno perem na s. 1. Obálka: Dr. Bächer, Kr. Vinohrady, Vocelova 2.

a Neodeslaný dopis H. Masaryka je totožný s následující navštívenkou.

18

[1915, 10. února, Borová]

Navštívenka Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi

/1/ Milý Bächře,

med pošlu zítra nebo pozítří, špek v Borové není už k máni a v Poličce 1.80 zl. O zařazeniny jsem napsal do Ústí n/Orlicí.

Halíkovi píšu. Napište, mám-li Vám poslat špek v té ceně – myslím, že je to drahé. Váš

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, psáno perem na s. 1. Tisk: Herbert G. Masaryk. Praha VII.-646.

19

nedatováno

Lístek Herberta Masaryka Pavlu Bächerovi ve formátu navštívenky

/1/ MB!

zasílám žádané obrázky, na té [hlavičce] by bylo potřeba dát několik hřebíčků do rámu, aby to nevypadávalo. Píši toto na nádraží. Váš

Herbert

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, psáno perem na s. 1.

I

1915, 15. března

Dopis Pavla Bächera Alici Masarykové

/1/ Milá slečno Alice,

Prosím Vás, abyste laskavě tuto kytici od nás dala k Herbertovi. Váš

Dr. Bächer

15. III. 1915.

AÚTGM, fond Herbert Masaryk, k. 3, sl. 18. Originál, rukopis, dvojlist, psáno perem na s. 1.

II 1915, 2. dubna, Praha

Zálépka Charlotty G. Masarykové Pavlu Bächerovi

/1/ 2. 4. 15. Dr. Bächer, musíte odpustit, že jsem Vás zavolala včera. Přehlížení Herbertových věcí vyvolalo tolik vzpomínek, že mi trochu přemohly a bylo mi úzko.¹ Vaše trpělivá účast pomohla a dnes jsem se zase našla a uzkost je pryč. Jsem přesvědčivá[!], že ta Vlňa by nikde tak nemohla být umístěná jako teď u Vás.² Přijde čas na soubornou vystavu. Není vůbec spěch. Pro Moderní galerie jsou[!] ještě dost nových věcí.³ Ta Vlňa je nejkrásnější na Vaši stěně. Děkuji Vám oboum.⁴

V uctivé oddanosti

C. G. Masaryková.

AÚTGM, fond Pavel Bächer. Originál, rukopis, psáno perem na s. 1. Adresa: Dr. Bächer, K. Vinohrady, Vocelová 2. (pos. III).

1 Herbert Masaryk zemřel 15. března 1915.

2 Akvarel Vlňa z roku 1909.

3 Moderní galerii království Českého rodina později prodala několik Herbertových obrazů. Viz AÚTGM, fond Herbert Masaryk, k. 2, sl. 9, korespondence zástupců Moderní galerie s Alicí Masarykovou z roku 1915.

4 Jde o Pavla Bächera a jeho manželku Julie Nessy Bächerovou, kterou Ch. G. Masaryková dobře znala.

Resumé

Dear Bächer. On relations between Pavel Bächer and Herbert Masaryk

This paper deals with the new acquisition made by the T. G. Masaryk Institute Archive Department. Anna Perlberg from Chicago donated some of the personal papers left by her parents Pavel Bächer and Julie Nessy-Bächerová which are directly connected with T. G. Masaryk's family. This includes correspondence from Herbert Masaryk addressed to Pavel Bächer between 1908 and 1915. It is of rare importance primarily because it documents Herbert's life and work in detail, particularly his difficult financial situation. At the same time it provides testimony to his intellectual interests in not only graphic art, but also in literature, music and philosophy. The paper is also an introduction to the annotated edition of Herbert Masaryk's correspondence addressed to Pavel Bächer. This edition is supplemented by two documents: a letter from Pavel Bächer addressed to Alice Masaryková on the day of Herbert's death and a letter from Charlotte G. Masaryková to Pavel Bächer dated 2nd April 1915.

Translated by Melvyn Clarke

6. Hoogstraat, Vimpert, Belg.

Milý Bächře,

děkují Vám za list.

To muselo být dobré když Rande
vylíval své city u ringelspiehu, to
je dobrý chlap, patroné, stí se dobře
bavili. Povidáte, že by stí snad něco mohl
střelit, to by bylo moc dobře poněvať jsem
na tom hozně ljdne ale doopravdy, že
to časem už ani nem' vydržim; mám
plno malých věcí doma. Kaldstjnské' s.
nemohl by stí se nějak na to kouknout
jistli by se Vám, něco nehodilo, tu cestu
bych hrabal, ale hlavně čím dřív tím
lépe, poněvať mám prázdný žlab.

Toj přirozene že za tihle poměrů nemám
humor ani chuť ke psaní, tak ať mi
buďte trochu lépe tak Vám napíšu něco
lidokelw, prozatím. nevim kudy kam.

Váš
Herbert Masaryk.

Ty věci prodávám za jakoukoliv cenu od 20K.

Nedatovaný dopis H. Masaryka P. Bächerovi z roku 1909
(AÚTGM, fond Pavel Bächer)

1915. Dr. Bächer, musíte odpustit že jsem
vás navštívila večera. Přehlídka šerbutových
věcí, vyvolala tolik vzpomínek, že mi
trochu přemohly a bylo mi útko. Vaše
třepelivá učitelská pomohla a dnes jsem
se zase našla a útkost je jasně. Jsem
přesvědčená že ta Vlka by nikde tak
nemohla být umístěná jako teď u vás.
Přijde čas na osobnou výstavu. hemí
vůbec spěch. Pro Moderní galerie jsem
jště dost nových věcí. Ta Vlka je
nejkrásnější na Vaší stěně. Děkuji
Vám oběm.

V uctivé oddanosti

C. G. Masaryková.

Dopis Charlotty G. Masarykové Pavlu Bächerovi z 2. 4. 1915
(AÚTGM, fond Pavel Bächer)

Fotografie Pavla Bächera s manželkou Julií Nesy-Bächerovou
(AÚTGM, fond Pavel Bächer)

*Herbert Masaryk, detail fotografie
(AÚTGM, fond T. G. Masaryk, sign. Odb1-2)*

*Autoportrét Herberta Masaryka v klobouku, reprodukce obrazu
(AÚTGM, fond T. G. Masaryk, sign. Odb1-14-001)*

Herbert Masaryk s dvojčaty Herbertem a Annou v roce 1911
(AÚTGM, fond T. G. Masaryk, sign. Odb1-11-006)

Fond Arne Laurina v archivním souboru Ústavu T. G. Masaryka¹

Arne Laurin,² vlastním jménem Arnošt Lustig, jeden z nejvýznamnějších novinářů první Československé republiky, se narodil 24. února 1889 v Hrnčířích u Prahy. Po absolvování reálky v Jičíně pokračoval v Praze studiem techniky, které dokončil roku 1911. V době studií se hlásil k anarchismu. Už od roku 1908 byl spolupracovníkem časopisů *Rozvoj*, *Stopy* a *Divadlo*. Během první světové války pracoval v tiskovém oddělení rakouské armády ve Vídni spolu se svými přáteli Franzem Werfelem a Otto Pickelem. V nezávislém časopise *Tribuna* působil Laurin v letech 1919–1920 jako zástupce šéfredaktora Ferdinanda Peroutky. Laurin byl pravidelným účastníkem schůzek, tzv. pátečnicků u Karla Čapka a stal se i členem pražského PEN klubu, z něhož byl ještě před jeho zrušením nacisty v roce 1942 vyloučen jako všichni Židé pod záminkou neplacení členských příspěvků.

Osobnost Arne Laurina je nejvíce spjata s německy psaným vládním deníkem *Prager Presse*, který byl založen 27. března 1921. Stal se jeho šéfredaktorem díky přimluvě Vasila Škracha, literárního tajemníka T. G. Masaryka. *Prager Presse* byla zřízena T. G. Masarykem a Edvardem Benešem k propagaci Československa mezi cizojazyčnou ve-

-
- 1 Následující text vychází z úvodu archivní pomůcky, kterou sestavila Miroslava Květová.
 - 2 O Arne Laurinovi pojednává následující literatura: BUDÍN, Stanislav. *Jak to vlastně bylo*. Praha: Torst, 2007, s. 209, 241, 242, 244–246, 255, 266, 268, 269, 300, 334, 339, 386, 477, 478; HAVLÍN, Otokar. *Zahraniční tiskový archiv, díl I*. [Inventář.] Praha: Státní ústřední archiv, 1964, číslo pomůcky 595/01; CHURAN, Milan. *Kdo byl kdo v našich dějinách ve 20. století*. Díl 1. Praha: Libri, 1998, s. 396; JANÁČEK, Pavel, ed. *Pátečníci a Karel Poláček: sborník příspěvků ze symposia Pátečníci a Karel Poláček*, Rychnov nad Kněžnou, květen 2001. Boskovice: Albert, 2001, s. 14, 46–47, 59, 60, 63, 67–69, 246; KLIMEK, Antonín. *Boj o Hrad: vnitropolitický vývoj Československa 1918–1926 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*. 1. díl. *Hrad a Pětka*. Praha: Panevropa, 1996, s. 113–114, 168, 174, 192, 215, 298, 313; KLIMEK, Antonín. *Boj o Hrad: vnitropolitický vývoj Československa 1926–1935 na půdorysu zápasu o prezidentské nástupnictví*. 2. díl. *Kdo po Masarykovi?* Praha: Panevropa, 1998, s. 61, 68, 101, 121–122, 127, 157, 190, 198, 243, 261, 316, 318, 441, 461; KRÁTKÁ, Petra. *Český PEN-klub v letech 1925–1938*. Otazníky našich dějin 7. Praha: Libri, 2003, s. 35, 42–43, 131, 155; KUBKA, František. *Na vlastní oči: Pravdivé malé povídky o mých současících*. Praha: Československý spisovatel, 1959, s. 95–102; ŠTEFANOVÁ, Alena. *Prager Presse, Arne Laurin a meziválečná Praha*. [Bakalářská práce.] Česká Budějovice: Filozofická fakulta Jihočeské univerzity v Českých Budějovicích, 2009; WAGNER, Jan. *Arne Laurin (vl. jméno Arnošt Lustig) (1889–1945)*. Praha: Literární archiv Památníku národního písemnictví v Praze, 1966.

řejností a k podpoře demokracie v období první republiky. Deník byl financován ze státního rozpočtu, neboť ho vydávala akciová společnost Orbis, založená roku 1920. Tlumčení politiky Hradu bylo periodiku od roku 1933 vytykáno, dokonce se dostalo do soudních sporů s Konradem Henleinem. Roku 1934 začal vznikat výstřižkový archiv Prager Presse, jehož cílem bylo shromažďovat materiál k německé otázce. Výstřižkový archiv dokumentuje národní boj proti Německu v letech 1933–1938. Arne Laurin byl šéfredaktorem tohoto periodika po celou dobu jeho existence od roku 1921 až do jeho zrušení 31. prosince 1938.

Novinářská činnost vedla Arne Laurina také k vybudování rozsáhlé soukromé novinářské knihovny se sbírkou publikací z celého světa o novinářství a jeho dějinách od sedmnáctého století až do roku 1938. Knihovna čítá 7 707 svazků. K jednotlivým oddílům knihovny byly vypracovány katalogy, které nesou název Tisk, právo, svoboda tisku a cenzura, Všeobecné dějiny periodického tisku, Dodatky tiskového práva a všeobecných dějin periodického tisku, Dějiny současného tisku, Věda o novinách a Politická funkce novin. Laurinova knihovna obsahuje řadu vzácných periodik, například Krameriusovy c. k. vlastenecké noviny (1794, 1809), Květy české (1. ročník, 1834), Občanské noviny z revolučního roku 1848 atd. Významná jsou také vzácná vydání klasiků české literatury devatenáctého století. Tato knihovna, která má jistě význam pro vědecké studium novin, se stala základem knihovny svazu novinářů, do jejichž vlastnictví později přešla. V současné době je umístěna na Fakultě sociálních věd Karlovy univerzity v Praze.

Po zrušení Prager Presse a z obavy z rasové diskriminace emigroval Arne Laurin do Spojených států amerických. Musel však prodat část novinářské knihovny. Naštěstí mu americký vyslanec Carr poskytl vízum a Laurin mohl odcestovat ještě před 15. březnem 1939. Ve Spojených státech se stal úředníkem newyorského konzulátu. Laurin působil v tiskové službě, v jejímž čele stál Ján Papánek, osobní zástupce Edvarda Beneše ve Spojených státech. Tisková služba, později Československá informační služba, fungovala v rámci Československé národní rady v Americe, což byla krajanská ústředna Československé informační kanceláře. V Československé informační službě na konzulátu v New Yorku spolupracoval Arne Laurin s Janem Fierlingerem, bývalým kapitánem legií a bývalým generálním konzulem v Tokiu, a Janem Münzerem, bývalým redaktorem Lidových novin a Českého slova v Praze. Hlavní činností bylo zřízení výstřižkového archivu, v němž Laurin se svými kolegy vybíral články z amerického, sovětského, britského a československého tisku vycházejícího za války ve spojeneckých zemích pro účely diplomatických a propagačních aktivit odbojové skupiny Edvarda Beneše. Dokumentuje tak československý odboj a politiku a světové události za druhé světové války. Po válce byl tento archiv převezen do Prahy. Ještě za války se však Československý tiskový archiv stal terčem kritiky, zřejmě kvůli osobním sporům mezi krajany. Jedním z těchto sporů bylo vystoupení Egona Hostovského. Spisovatel Egon Hostovský, takéž úředník československého konzulátu v New Yorku, vyjádřil svůj nesouhlas se situací v americkém exilu v článku *Dopis z Ameriky* v londýnské *Nové svobodě* z července 1943. Hostovský v něm popsal poměry mezi exulanty ve Spojených státech, které podle

něj byly naplněny xenofobními náladami, a dodal, že archiv je v podstatě tajné ministerstvo vnitra, které sbírá informace o osobnostech v emigraci. Hostovský dokonce obvinil Laurina z antisemitismu, ačkoli Laurin sám byl židovského původu. Hostovský se musel ze svých názorů zodpovídat jedenáctistránkovým *Prohlášením* z 19. srpna 1943, jež bylo adresováno exilovému ministerstvu zahraničních věcí v Londýně.

Oficiálním tiskovým orgánem Československé národní rady se stal největší československý deník Newyorské listy. Arne Laurin pracoval v těchto listech založených roku 1874, jejichž vydavatelem byl do poloviny roku 1942 A. Dvorský a poté Richard Vogel. Mezi redaktory Newyorských listů patřili kladenský klavírista Karel Leitner, zeť majitele Newyorských listů Dvorského Ladislav Vydra a Slovák Vojtech Andic. Po nástupu Stanislava Budína se podle Laurinova plánu Newyorské listy přeměnily z krajanského listu na hlavní politický orgán československého odboje v Americe.

Důležitá byla Laurinova politická práce mezi krajany. Jednal s odbočkami Národního sdružení ve východních státech, přednášel na různých schůzích a proslavil řadu politických projevů. Účastnil se společenského života, se svou ženou Olgou navštěvoval často divadla, koncerty a další kulturní akce. Kromě novinářské a propagační činnosti vypracoval Arne Laurin řadu protifašistických analýz, které Československá informační kancelář rozšiřovala mezi lidi, například studie o emigraci rakouské, rumunské a maďarské. Knižně vydal *Toulavé zprávy v novinách* a čtyři katalogy publikací o novinách a novinářství. Jako šéfredaktor Prager Presse dle svých slov nenapsal jediný podepsaný článek a věnoval se plně šéfredaktorské činnosti. Po emigraci do Spojených států napsal řadu článků a úvah pod jménem svým i pod pseudonymy. Z dalších děl stojí za zmínku *Aphorismen zur Redaktions-Weisheit*.

Arne Laurin zemřel na rakovinu ještě před koncem války 18. února 1945 v New Yorku.

Archivní fond Arne Laurina byl vytvořen 22. 3. 2006, jelikož při pořádání fondu Edvarda Beneše byly vyčleněny tři kartony Laurinových písemností. Fond, jehož rozsah činí 0,36 bm, zpracovala Miroslava Květová. Fond obsahuje 242 inventárních jednotek, které jsou uloženy ve 3 kartonech. Pořádání do věcných skupin probíhalo v letech 2014–2015 podle schématu užívaného v Archivu Akademie věd ČR. Fond obsahuje sedm skupin materiálu: I. Životopisný materiál (i. č. 1–12), II. Korespondenci (i. č. 13–100), III. Vědeckou, odbornou a literární činnost (i. č. 101–127), IV. Písemnosti z veřejné činnosti (i. č. 128), V. Ilustrační materiál (i. č. 129–136), VI. Písemnosti týkající se rodinných příslušníků (i. č. 137–139) a VII. Písemnosti cizích osob (i. č. 140–242).

V osobním fondu Arne Laurina je doložena činnost tohoto novináře po jeho emigraci do Spojených států amerických před 15. březnem 1939. Fond však obsahuje archiválie již od roku 1917 až do Laurinovy smrti roku 1945.

Ne příliš početný životopisný materiál je rozdělen na osobní doklady, které dokumentují členství Arne Laurina v různých organizacích, a hospodářské a majetkové záležitosti původce fondu, jež obsahují zejména účetní materiál a cestovní doklady. Tato skupina dokumentů má chronologické řazení.

Rodinná korespondence se ve fondu Arne Laurina nevyskytuje. Osobní korespondence zahrnuje dopisy s jednotlivci, dopisy zatím blíže neurčené, koncepty dopisů neurčeným osobám a korespondenci s úřady a institucemi. Dopisy v těchto skupinách jsou seřazeny abecedně podle odesílatelů. U dopisů přijatých jsou uvedeny i koncepty odeslaných dopisů. Korespondence se týká zejména Newyorských listů (i. č. 79, 2 ks, 1942) a dalších významných periodik. Laurinovo členství v mnoha organizacích dokládá korespondence se spolky či kluby. Bohatá je kupříkladu korespondence s různými odbočkami Českého národního sdružení v Americe (i. č. 49–55, 88, 13 ks, 1939–1944), s Československou družinou v Americe (i. č. 56, 26 ks, 1939–1940), s Československým generálním konzulátem v New Yorku (i. č. 62, 3 ks, 1938–1942) nebo Klubem T. G. Masaryka (i. č. 93, 50 ks, 1939–1943). Z významných osobností, s kterými si Laurin dopisoval, je možné uvést ministra zahraničí Jana Masaryka (i. č. 27, 2 ks, 1940, 1941), zástupce prezidenta Edvarda Beneše v Americe Jána Papánka (i. č. 33, 4 ks, 1942–1945), majitele Newyorských listů Richarda Vogela (i. č. 36, 1 ks, 1940) a redaktora Newyorských listů Stanislava Budína (i. č. 16, 1 ks, 1940).

Literární činnost původce, kde se objevuje zejména politická a novinářská tematika, je rozčleněna na autorovy studie, dále na přednášky, proslavy či projevy, pak pojednání a zprávy a pomocný a studijní přípravný materiál. Za zmínku stojí dvě pojednání o rakouské a rumunské emigraci z roku 1942 (i. č. 121–122). Laurinova literární práce je řazena chronologicky.

Písemnosti z veřejné činnosti zastupují dokumenty týkající se dluhů Newyorského denníku.

Ilustrační materiál obsahuje jednu vzpomínku na Arne Laurina z periodického tisku a pak skupinu varia, kde jsou hlavně zmínky o původci z periodického tisku či informace k Laurinovým přednáškám. Archiválie v této skupině jsou řazeny chronologicky a tisky abecedně.

Ve skupině písemnosti rodinných příslušníků se nachází pouze životopisný materiál Laurinovy ženy Olgy.

Poslední skupina dokumentů označená jako písemnosti cizích osob je rozčleněna na korespondenci, cizí práce a varia. V části cizí korespondence, která je řazena abecedně, figurují osobnosti jako Edvard Beneš (i. č. 145, 1 ks, 1939), Jan Masaryk (i. č. 149, 156, 163, 3 ks, 1941–1942), Ján Papánek (i. č. 144, 151, 157, 161, 5 ks, 1940–1944), Štefan Osuský (i. č. 152, 155, 2 ks, 1939, 1940), Milan Hodža (i. č. 153–154, 2 ks, 1940) a z institucí například Newyorské listy (i. č. 152, 160, 2 ks, 1939, 1940) nebo Klub T. G. Masaryka (i. č. 160–161, 2 ks, 1940).

Cizí práce jsou z větší části zastoupeny články z různých periodik. Tento oddíl je uspořádán chronologicky.

Varia dokládají zvláště Laurinovu účast na kulturních akcích, jeho zájem o dění v Československu a v neposlední řadě také Laurinovo působení v různých spolcích. Varia obsahují rozličné brožury, letáky, pozvánky, programy koncertů, divadel nebo oslav, dále jednotlivé výtisky československého i cizího periodického tisku atd. V této části je

zajímavý materiál ke Světové výstavě v New Yorku v letech 1939 a 1940 (i. č. 182–184, 203–204). Dokumenty ve skupině varia jsou řazeny chronologicky a tisky abecedně.

Fond Arne Laurina může být badatelsky využit nejen k bádání o osobě Arne Laurina, ale také ke studiu zajímavých kauz, které se původce fondu týkaly. Například zadlužení Newyorského denníku (i. č. 39, 80, 120, 128, 153, 236) nebo kontroverzní článek Ego-na Hostovského Dopis z Ameriky, v němž autor popsal poměry v americkém exilu (i. č. 171). K této problematice je ve fondu i zajímavá korespondence např. dopisy od Jána Papánka (i. č. 33, 2 ks, 1943), Českého národního sdružení v New Yorku (i. č. 53, 2 ks, 1943), Československé informační služby (i. č. 57, 1 ks, 1943), Oblastního výboru Československé národní rady (i. č. 81, 2 ks, 1943) a z cizí korespondence dopis Jana Münzera Jánu Papánkovi (i. č. 151, 1 ks, 1943).

Fond Arne Laurina představuje důležitý pramen k politické a kulturní činnosti našeho významného novináře po jeho odchodu do Spojených států amerických.

Miroslava Květová

www.mua.cas.cz

Chicago Labor Day 1943

Laurine drahý
mamě naši drahý
dchceme býtí obyčelstvomí
mamě hčč, nypme už nímím
nelhan radost o srdce mamě
na Laurine vzpomínáme
Piji rozka, Piji Fronta
Pepete Kasik, celá parka
vyhráli jsme pizghu veliky
Jako vyjevské snedlíky
Zdravici ti posíláme
Pijim, pijim vzpomínáme
pe Motrel

Toje whisky skvěle voní
Marlburk už hlavu klomí
Fronta, ten je na maděru
já se vgnášim do etheru
Pechar, Lima i Svoboda
u Kinském jedna shoda
hymno pějí všickni noví
Sláva Arne Laurinovi

Pechal praví: To je poima,
Telinkovi pějí slava
všickny chlapce strašně mexi,
že s nich zmizela tak Eray

Kvanta Balak
Václav Cibák - Legonir
Frantisek Jina
Karel M. Pechal
Karel Svoboda

Vasch Pechar
Jarko Jelincik
Vojdy
Bláží Cibákovi

Báseň pro Arne Laurina od přátel
(AÚTGM, f. A. Laurin, k. 2, sign. V. f.), i. č. 136)

Československý
generální konzulát
v New Yorku

27. listopadu 1940.

541/d

Pan
šéfredaktor Arne Laurin,
New York.

Po dohodě s panem ministrem zahraničních věcí
Janem G. Masarykem ustanovil pan vyslanec V.S.
Hurban (přípisem č. 474/res. z 20. listopadu 1940), aby
Vám byly po dobu Vašeho přidělení k čs. zastoupení
v New Yorku vypláceny až na další následující měsíční
požitky s platností od 1. listopadu 1940:

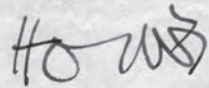
měsíční výpomoc	§ 150.-
bytné	§ 50.-

celkem	§ 200.-

splatných předem.

V důsledku toho bude Vám pokladnou generálního
konzulátu vyplacen rozdíl ve výši § 50.- oproti
dosavadní výpomoci pro měsíc listopad 1940.

Za generální konzulát:

Dopis Československého generálního konzulátu v New Yorku Arne Laurinovi z 27. 11. 1940
(AÚTGM, f. A. Laurin, k. 1, sign. II. b) 5, i. č. 62)

SLOVAK HALL ASSOCIATION, INC.

510-12 FAIRMOUNT AVENUE

PHILADELPHIA, PA.

BELL PHONE MARK# 6235

*odp. 14. X. 39:
pan Laurin veda
prip. 29. X. 1.
inac at first day work.*

12 oktobra 1939.

Pan Arne Laurin.
New York, N.Y.

Vážny pane;-

Slovenske Narodne a Ceske Narodne Sdruzenie usporiada oslavu 28 okt ako pamiatku Ceskoslovenskej Republikii, v sobotu dna 28 oktobra 1939.

A a tejto príležitosti osmelujeme sa vas uctive poziadat ci by ste neboli ochotný do naseho mesta na ten datum nas navstivit a vyplnit miesto slavnostneho recnika uznavame vasu zaujatost za vec Ceskoslovensku a zvlaste Demokraticku v terajskej tazkej dobe. Velmy radi by sme boli ked by ste nasej ziadosti vyhovel a tesilo by nas hostit v nase meste tak zvlastneho hosta. Preto budte tak laskavy a sdelte vasu mienku a rozhodnutie, tesime sa na prajnu spravu od vas. a zostavame v ucte oddany

Za Slovenske a Ceske Narodne Sdruzenie vo Philadelphii;

Adolph Pavella

Adolph Pavella.
Predseda.
4933 N. 5th Street.
Philadelphia, Pa.

P.S.

Oslava sa odlyra v Slov. Mest. Budove.

Dopis Slovenského a Českého národního sdružení ve Philadelphii Arne Laurinovi z 12. 10. 1939
(AÚTGM, f. A. Laurin, k. 1, sign. II. b) 5, i. č. 88)

Výzva na českú a slovenskú verejnosť
vo Philadelphii.

Spoločný Výbor Českého a Slovenského Národného Sdruženia
a Sväzu Slovenských Evanjelikov, Vás týmto povoláva na

VEREJNÚ
PREDNÁŠKU
v nedeľu 28. apríla 1940

V SLOVENSKEJ NÁRODNEJ BUDOVE,
510—12 Fairmount Avenue, Philadelphia, Pa.

ZAČIATOK O 3:30 HOD. ODPOLUDNIA.

Prehovorí významní rečníci:

Spisovateľ dr. Weiskopf a
redaktor Arne Laurin.

Drahí priatelia!

Je nesporné, že každá poctivá česká a slovenská duša, bedlive sleduje každodenné udalosti týkajúce sa našej odbojnej akcie za dosaženie demokratickej vlasti nášho národa a tu nevdojak vynori sa nám otázka: Ako obstojíme a aké sú naše výhľady?

O tomto predmete sme mali už príležitosť počuť náhlady viacerých rečníkov, prečo však beh času i v tejto otázke prináša vždy niečo nového a je len správne aby naša verejnosť i o niektorých záhadných podrobnostiach, riadne informovaná bola.

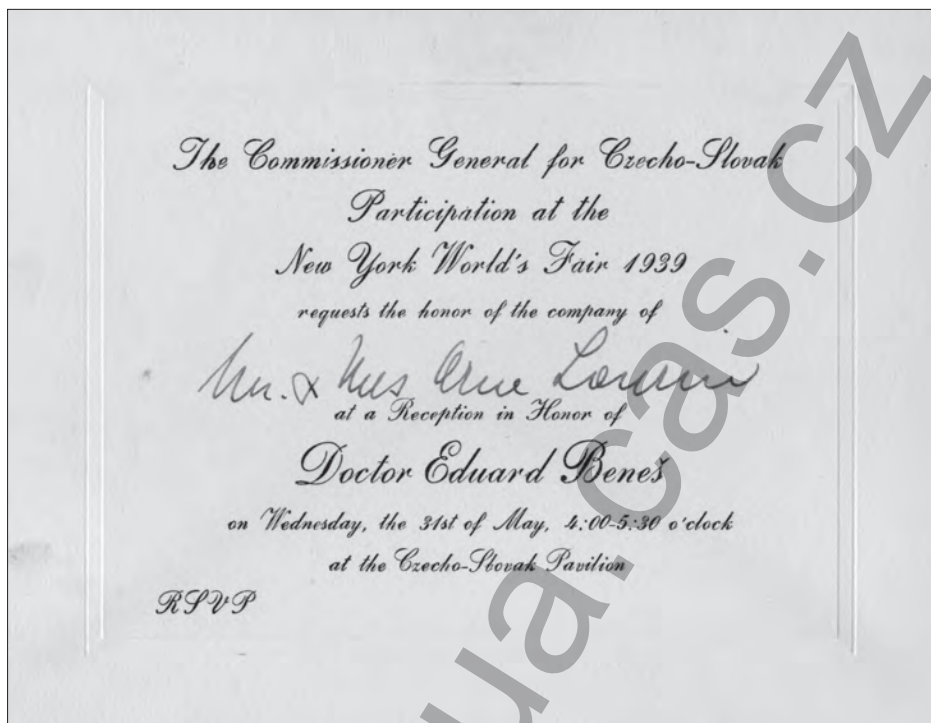
Dr. Weiskopf, ako spisovateľ a rozhľadný kritik, bol očitým svedkom tragického sklonu bývalého Československa a veríme že v tejto otázke nám podá veľmi zaujímavé zvesti a odhalí mnohé dôležité faktá, o ktorých by sme ináč nemali možnosť sa doznať.

VSTUP VOL'NÝ.

Povoláva Výbor.

Tlačou "Slovenského Sokola", Perth Amboy, N. J.

Pozvánka na prednášku Arne Laurina
(AÚTGM, f. A. Laurin, k. 2, sign. V. f), i. č. 131)

Pozvánka na recepci k počtě Edvarda Beneše na Světové výstavě v New Yorku
(AUTGM, f. A. Laurin, k. 3, sign. VII. c), i. č. 184)

Zdeněk Nejedlý: Propagační tisky a cestovní průvodce¹

Fond Zdeněk Nejedlý (*NAD 373*) je nejrozsáhlejším osobním fondem Archivu AV ČR (k 9. 10. 2013 má rozsah 163,02 bm). Největší část fondu byla převzata v roce 1990 z Kabinetu Zdeňka Nejedlého (KZN), který fungoval jako jedno z oddělení Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV,² a k ní byly připojeny dokumenty k Nejedlému uložené v Archivu AV v letech 1959 a 1987. Součástí tohoto celku jsou také sbírky, obsahující převážně tištěné materiály. Relativně samostatné skupiny zde tvoří: *propagační tisky některých nakladatelství* (převážně z let 1945–1962), *cestovní průvodce*, *sbírka soudobé dokumentace* (drobné tisky), *hudebniny*, *jiné tiskoviny* (torza dobových periodik) a *výstřižkové archivy*. Původci těchto sbírek jsou jak Nejedlý (event. jeho rodinní příslušníci), tak některé z osobností, jejichž písemnosti jsou rovněž součástí fondu Z. Nejedlý (zvl. Hubert Doležil, Artuš Rektorys a Milada Svěcená), a KZN. Z důvodu respektování původní archivně-muzejní (dokumentační) povahy fondu byly sbírky ponechány jako jeho součást a nepřezaryženy do knihovny, kam by případně jejich část mohla náležet (resp. v některých případech náležela).

Celek pojmenovaný nyní *Tisky* byl pracovníky KZN zřetelně oddělen. Jednalo se o sbírku převážně propagačních resp. osvětových tisků KSČ uspořádaných podle nakladatelství a zčásti tematicky. Vzhledem k tomu, že šlo o relativně uzavřený soubor, přistoupilo se v roce 2014 k jeho zpracování.³ Rozsah této části fondu byl před zpracováním 43 kartonů (atypických menších, o rozměru 6,5 cm /šířka/ x 30 cm /výška/ x 25 cm /hloubka/).

Celek nazvaný *Cestovní průvodce* tvořil původně s tzv. *Tisky* jednu část fondu Z. Nejedlého a měl rozsah 14 kartonů (k. 44–57 o stejné velikosti jako u propagačních materiálů). Vzhledem k naprosto odlišnému tematickému zaměření byly *Cestovní průvodce*

- 1 Text vychází z úvodů dvou archivních pomůcek, které napsaly Petra Tomsová a Hana Kábová.
- 2 Srv. *Průvodce po archivu Zdeňka Nejedlého*. Zprac. kolektiv pracovníků Kabinetu Zdeňka Nejedlého při Ústavu pro českou a světovou literaturu ČSAV. Praha: Academia, nakladatelství ČSAV, 1976; KŘEŠTAN, Jiří. Kabinet Zdeňka Nejedlého (1953–1990). In *Ústav pro českou literaturu AV ČR*, v. v. i. Eds. Kateřina Bláhová, Ondřej Sládek. Praha: Ústav pro českou literaturu AV ČR, v. v. i., 2010, s. 193–215.
- 3 Tisky uspořádala a zpracovala od září 2014 do května 2015 P. Tomsová, za konzultací s H. Kábovou.

ze souboru *Tisků* odděleny a vytvořily samostatnou, celistvou část fondu. K jejich zpracování se přistoupilo v roce 2015.⁴

Při pořádání se respektovaly z větší části původní celky, avšak jejich vnitřní zpracování a detailní popis jednotlivých dokumentů jsou nové. Nebylo možné provést srovnání s případnými původními rukopisnými nebo strojopisnými pomůckami, ty zřejmě k těmto částem fondu nevznikly.

Tisky byly při zpracování rozděleny do dvanácti následujících skupin:

1. **ÚV KSČ** (Ústřední výbor Komunistické strany Československa) resp. Rudé právo, vydavatelství ÚV KSČ
2. **SNPL** (Státní nakladatelství politické literatury)
3. **Orbis**
4. **Svět sovětů**, nakladatelství SČSP (Svazu československo-sovětského přátelství)
5. **Svoboda**
6. **Naše vojsko**
7. **Práce**, nakladatelství ROH (Revolučního odborového hnutí)
8. **Ministerstvo informací a osvěty**
9. **Mladá fronta**, nakladatelství ČSM (Československého svazu mládeže)
10. **Slovenská vydavatelství**
11. **Soubory lidové tvořivosti**
12. **Ostatní tisky**

Prvních devět skupin je pojmenováno podle názvů jednotlivých vydavatelů (nakladatelů). Uvedená vydavatelství jsou v celém souboru tisků zastoupena nejvíce, proto vytvořila samostatné skupiny, řazené sestupně podle počtu zachovaných vydaných tisků. Další tři skupiny obsahují různá vydavatelství: Jedna skupina (10) zahrnuje slovenská vydavatelství, v další (11) jsou tisky se stejným zaměřením (lidová tvorba), poslední skupina (12) obsahuje tisky, které nebylo možné zařadit do žádné z předchozích skupin.

Základní pravidla řazení tisků v rámci každé z prvních devíti skupin jsou následující: Nejprve jsou seřazeny tisky, které náležejí do konkrétní ediční řady (edice), za nimi následují publikace mimo ediční řady a na konci každého souboru jsou periodika.

Edice jsou řazené abecedně a následně chronologicky podle let vydání a čísel svazků, event. dle měsíců vydání nebo čísel publikací. Pokud nebylo možné seřadit tisky v rámci jednotlivých let žádným z uvedených způsobů (tj. chronologicky), byly řazené (v rámci každého roku) abecedně podle příjmení autora nebo názvu publikace (v případě, že autor není znám). Pokud jsou tisky řazené podle měsíců a v jednom roce se vyskytuje více publikací vydaných ve stejném měsíci, jsou opět dále řazené abecedně. Pu-

4 Cestovní průvodce uspořádala a zpracovala od ledna do června 2015 P. Tomsová, za konzultací s H. Kábovou.

blikace vydané mimo ediční řady jsou uspořádány v abecedním pořadí, podle příjmení autora nebo názvu publikace (pokud autora neznáme). Periodika jsou řazena abecedně dle názvu a jednotlivé periodické tisky jsou v jejich rámci řazeny podle roku vydání / ročníku a následně dle čísel.

(1) Nejpočetnější jsou tisky vyšlé ve vydavatelství **ÚV KSČ**, kterých je celkem **580**, vydaných v letech **1945–1962**. 425 z nich náleží do určité ediční řady. Pokud jsou u těchto edičních řad uvedeny např. katedry, kurzy nebo jsou jinak blíže určeny, uvádí se tato specifikace u názvu příslušné série a je zohledněna při abecedním řazení. Publikací vydaných mimo ediční řady je v tomto souboru 26 a periodických tisků 129 (periodika *Fakta a argumenty*, *Fakta a cifry o politice a hospodářství* a *Studijní prameny*).

(2) **Státní nakladatelství politické literatury** zahrnuje celkem **188** publikací z let **1953–1962**: 162 tisků vydaných v rámci edičních řad nebo tisků, které spolu nějakým způsobem souvisejí (např. nepojmenované ediční řady se shodnou grafickou úpravou) a 26 samostatně vydaných publikací. Katedry, které jsou uváděny u ediční řady *Vysoká stranická škola při ÚV KSČ*, jsou v seznamu tisků poznamenány zvlášť a nemají vliv na pořadí tisků v této sérii.

(3) V nakladatelství **Orbis** se vyskytuje **163** tisků, které vyšly mezi lety **1940–1961**. Jedná se o 142 publikací vydaných v edičních řadách resp. tisků spolu souvisejících, 13 samostatných a 8 periodických tisků (periodikum *Okno do světa*).

Dalších šest skupin jednotlivých nakladatelství obsahuje následující materiál:

(4) **Svět sovětů**: **89** tisků (81 vydaných v rámci edičních řad nebo tisků spolu souvisejících a 8 samostatně vydaných publikací) z let **1947–1959**.

(5) **Svoboda**: **82** tisků (74 vydaných v rámci edičních řad nebo tisků spolu souvisejících a 8 samostatně vydaných publikací) z let **1945–1952**.

(6) **Naše vojsko**: **34** tisků (32 vydaných v rámci edičních řad a 2 samostatně vydané publikace) z let **1949–1952**.

(7) **Práce**: **34** tisků vydaných v rámci edičních řad z let **1945–1952**.

(8) **Ministerstvo informací a osvěty**: **27** tisků (18 vydaných v rámci edičních řad a 9 samostatně vydaných publikací) z let **1945–1950**.

(9) **Mladá fronta**: **12** tisků (8 vydaných v rámci edičních řady a 4 samostatně vydané publikace) z let **1946–1961**.

Zbýlé tři skupiny mají podobné vnitřní uspořádání.

(10) U **Slovenských vydavatelství** jsou nejprve jednotlivá vydavatelství řazená abecedně. V rámci vydavatelů následuje řazení tisků dle stejného principu jako u předchozích vydavatelství tvořících samostatné skupiny: Na prvním místě jsou tisky vydané v edičních řadách, poté následují samostatné publikace. Je zde zahrnuto **37** tisků, nejpočetnější jsou publikace vydané *Maticí slovenskou* (19 tisků) a *Slovenským spisovatelem* (12 tisků). Časově jsou tisky vymezeny lety **1946–1955**.

(11) **Soubory lidové tvořivosti** jsou uspořádány podle jednotlivých edičních řad (abecedně), bez ohledu na vydavatele. V rámci každé edice jsou publikace řazeny chro-

nologicky a za nimi následující tisky vydané mimo edice, řazené abecedně. Objevují se zde různá vydavatelství, ve větším počtu např. *Osvěta*, *Svět sovětů*, *Orbis*. Vznik této skupiny se řídil nezanedbatelným počtem tisků zaměřených na lidovou tvorbu. Celkem je zde zastoupeno 56 tisků (47 v edičních řadách, 9 samostatných publikací) vydaných mezi lety 1940–1961.

(12) Ve skupině **Ostatní tisky** jsou zahrnuti vydavatelé zastoupení v celém souboru velmi malým počtem – např. *Čas*, ukrajinské vydavatelské družstvo (7 tisků), *Osvěta* (4 tisky), *Ministerstvo sociální péče* (2 tisky) aj. Tento soubor obsahuje 93 tisků a způsob jejich řazení je stejný jako u slovenských vydavatelství. Časové rozpětí je široké: **1913–1964**.⁵

Ve všech skupinách jsou jednotlivé záznamy (tisky) popsány stejnými údaji. Ze základních informací jsou uvedeny následující: *Autor*, *název*, *místo vydání*, *vydavatel / nakladatel*, *rok vydání*, *název ediční řady event. periodika*, *syazek v rámci ediční řady / číslo periodika a jeho ročník*. Vedle těchto hlavních údajů jsou doplněny další, rozšiřující: *Počet stran*, *katedra / ústav* (pouze u SNPL; u Orbisu institut nebo ministerstvo), *tisk*, *titulní list contra tiráž* (odlišnosti v názvu, ve vydavateli nebo v názvu ediční řady), *překlad* a *obálka* (autor návrhu). Další doplňující údaje, pro něž z důvodu méně častého výskytu nejsou vytvořeny zvláštní popisné kolonky, jsou uvedeny pod položkou *ostatní*, která je v každé skupině ve čtyřech sloupcích a je označena čísly 1–4. Zde jsou poznamenány údaje různého typu, např. počet exemplářů větší než jeden, autor předmluvy či doslovu, autor fotografií, autor ilustrací, obsah nebo jeho část (zejm. u periodických tisků), grafická úprava apod., případně informace o fyzickém stavu tisku (např. poškozená nebo chybějící obálka) nebo o věnování tisku Z. Nejednalo se, event. poznámky původce (obojí se vyskytuje zřídka). Každý tisk má rovněž své pořadové a (až na výjimky) přírůstkové číslo. *Pořadové číslo* je složeno z čísla každé skupiny (01–12) a čísla v rámci každé skupiny (001 – max. 580) s písmenem T (= Tisky) za lomítkem. *Přírůstkové číslo* je původní přírůstkové číslo KZN, uvedené uvnitř většiny tisků, které netvoří souvislou číselnou řadu. V některých případech není přírůstkové číslo přiděleno (zejm. ve skupině *Ostatní tisky*), periodické tisky mají zpravidla v rámci každého roku jedno společné přírůstkové číslo. U každého záznamu je také uvedeno číslo kartonu, ve kterém je daný tisk uložen (karton 1–28).

Cestovní průvodce byly při pořádání rozděleny do pěti následujících skupin:

1. **České průvodce a vlastivědné publikace**
2. **České průvodce – zahraničí**
3. **Německé průvodce**
4. **Francouzské průvodce**
5. **Průvodce v ostatních jazycích**

⁵ Jedinou výjimku představuje nedatovaný tisk vydaný kolem roku 1858.

(1) České průvodce a vlastivědné publikace představují z celého souboru skupinu s největším počtem tisků. Je zde zahrnuto **125** průvodců, resp. vlastivědných příruček z let **1878–1962** (8 tisků s. d.). Jedná se o jazykově české průvodce po území dnešní České republiky, které přibližují její památky, města nebo oblasti. Nacházejí se zde jak průvodce vydané v edičních řadách (78 tisků), tak samostatné publikace (44 tisků) a periodické tisky (3 kusy). Nejpočetnější (29 tisků) je edice nakladatelství Vyšehrad *Poklady umění v Čechách a na Moravě* (později *Poklady národního umění*), v níž vycházely průvodce po českých památkách. Tyto tisky jsou z let 1944–1948. Ve větším počtu jsou mimoto dochované průvodce po hradech a zámcích seskupené do dvou edičních řad (na základě shodné grafické úpravy) pod názvem [*Státní hrady a zámky*] v počtu 8 tisků a [*Státní hrady a zámky 2*] v počtu 11 tisků. Vydavateli průvodců této skupiny byla velká nakladatelství (např. F. Topič, Orbis, Osvěta, Vyšehrad) nebo místní samospráva či spolky.

(2) Ve skupině České průvodce – zahraničí se vyskytuje **15** česky psaných cestovních příruček (z toho 4 vydané v rámci edice) po zahraničí včetně průvodců po Slovensku (6 tisků) a Podkarpatské Rusi (2 kusy). Tisky vyšly mezi lety **1868–1952**.

(3) Německé průvodce obsahují **40** jazykově německých (zejména zahraničních) příruček z let **1853–1936** (2 tisky s. d.). Průvodce vydané v edičních řadách jsou zastoupeny v množství 25 tisků, samostatné publikace v počtu 15 tisků. Za zmínku stojí především populární turistické průvodce Karla Baedekera vydané v Lipsku v edici s názvem *Baedeker's Reisehandbücher* (v tomto souboru je dochováno 14 tisků z let 1888–1914). Druhé nejpočetnější jsou publikace z berlínské ediční řady *Grieben-Reiseführer* (5 tisků z let 1911/1912–1936).

(4) Ve Francouzských průvodcích je zahrnuto **11** francouzsky psaných zahraničních průvodců (8 v edičních řadách, 3 samostatné tisky) vydaných v letech **1901–1960** (2 tisky s. d.).⁶ Nejvíce příruček náleží do ediční řady pařížského nakladatelství Hachette *Les guides bleus* (4 tisky).

(5) Průvodce v ostatních jazycích obsahují především zahraniční turistické příručky v různých jazycích⁷ v počtu **21** tisků (z toho pouze 2 vydané v rámci edice) z let 1888–1961 (6 obrázkových skládaček s. d.). Některé publikace jsou vícejazyčné (5 tisků).

Základní pravidla řazení průvodců v rámci každé z prvních čtyř skupin jsou následující: Nejprve jsou seřazeny tisky, které náležejí do konkrétní ediční řady (edice), teprve za nimi následují samostatně vydané publikace. Edice jsou seřazeny abecedně a poté dle čísel svazků. Neočíslované tisky jsou uspořádány abecedně podle příjmení autora nebo názvu publikace (pokud autor není znám, event. v případě kolektivní příručky nebo u více průvodců jednoho autora). Tisky vydané mimo ediční řady jsou uspořádány v abecedním pořadí, podle příjmení autora nebo názvu průvodce (pokud autora neznáme). Poslední skupina má podobné vnitřní uspořádání: primární je abecední řazení

6 Dohledanou dataci k jedné z těchto příruček (rok 1897) nelze spolehlivě doložit.

7 Tisky psané ruskou event. ukrajinskou azbukou (8 kusů) zpracovala H. Kábová.

dle jazyka průvodce, v jeho rámci jsou na prvním místě tisky vydané v edičních řadách, poté následují (abecedně řazené) mimoediční publikace. Vícejazyčné příručky jsou zařazeny na konci této skupiny.

Ve všech skupinách jsou jednotlivé záznamy (tisky) popsány stejnými údaji. Ze základních informací jsou uvedeny následující: *Autor, název, jazyk, místo vydání, vydavatel / nakladatel, rok vydání, číslo vydání (II. a další), název ediční řady, svazek v rámci ediční řady*. Vedle těchto hlavních údajů jsou doplněny další, rozšiřující: *Počet stran, tisk, varianta názvu, obálka* (autor návrhu). Další doplňující údaje, pro něž z důvodu méně častého výskytu nejsou vytvořeny zvláštní popisné kolonky, jsou uvedeny v položce *ostatní*, která je v každé skupině ve čtyřech sloupcích a je označena čísly 1–4. Zde jsou poznamenány údaje různého typu, např. zdroj použitých obrázků, autor fotografií, počet exemplářů větší než jeden, záznam o vložené mapě a její název, překlad apod., případně informace o fyzickém stavu tisku (např. odtržená obálka, rozpadlá vazba) nebo o věnování tisku Z. Nejedlému (vyskytuje se zřídka). Každý tisk má své pořadové a většinou přírůstkové číslo. *Pořadové číslo* je složeno z čísla každé skupiny (01–05) a čísla v rámci každé skupiny (001 – max. 125) s písmenem C (= Cestovní průvodce) za lomítkem. *Přírůstkové číslo* je původní přírůstkové číslo KZN, uvedené uvnitř většiny tisků. Přírůstková čísla tvoří souvislou číselnou řadu. V některých případech není přírůstkové číslo přiděleno (ve skupině *České průvodce a vlastivědné publikace*). U každého záznamu je také uvedeno číslo kartonu, ve kterém je daný průvodce nyní uložen (karton 1–8).

Tištěné materiály z fondu Z. Nejedlého nabízí široké možnosti badatelského využití. **Tisky** (v celkovém počtu 1395 kusů), které Nejedlý shromáždil v době svého politického angažmá po roce 1945 (4. 4. 1945 – 1. 7. 1946 ministr školství a osvěty, 2. 7. 1946 – 24. 2. 1948 ministr sociální péče, 25. 2. 1948 – 30. 1. 1953 ministr školství, 31. 1. – 15. 9. 1953 náměstek předsedy vlády, následně až do smrti 9. 3. 1962 ministr bez portfeje), dostával zřejmě z titulu svých veřejných funkcí, případně je shromáždili další původci (viz úvod o dějinách fondu). Zejména tisky zastoupené v neobsáhlejších skupinách (ÚV KSČ. Oddělení propagandy a agitace / Rudé právo, nakladatelství Svoboda a jeho nástupce SNPL, Orbis, Svět sovětů) mohou být díky zachování některých reprezentativních řad pramenem při studiu problematiky ideologického (osvětového, kulturního) působení KSČ na společnost v době přelomu 40. a 50. let 20. století, kdy se měla politická výchova stát základem vzdělání. Tisky umožňují sledovat kulturně propagační aktivity ÚV KSČ nebo vývoj stranického školství.⁸ Za pozornost stojí rozsáhlejší edi-

8 Některé možnosti studia a využití obdobných pramenů naznačuje novější literatura, viz např. DINUŠ, Peter. Vysoká škola politická ÚV KSČ v letech 1953–1969. In DEVÁTÁ, Markéta, OLŠÁKOVÁ, Doubravka, SOMMER, Vítězslav, DINUŠ, Peter. *Vědní koncepce KSČ a její institucionalizace po roce 1948*. Práce z dějin vědy, sv. 23. Praha: Kabinet dějin vědy Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, v. v. i., 2010, s. 213–249; DEVÁTÁ, Markéta. *Marxismus jako projekt nové společnosti. Dvě studie ke společenským vědám (1945–1969)*. Sešity Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, sv. 46. Praha: Ústav pro soudobé dějiny, v. v. i., 2014; OLŠÁKOVÁ, Doubravka. *Věda jde k lidu!*

ní řady publikací pro stranické funkcionáře a pracovníky, materiály pro propagandisty, stranická školení nebo tisky Vysoké stranické školy při ÚV KSČ (ve skupinách ÚV KSČ, nakladatelství *Svoboda / SNPL*).

Soubor 212 kusů **cestovních průvodců** (včetně několika vlastivědných publikací) obsahuje především česky psané průvodce po českých památkách a přírodních krásách. Celek má charakter sbírky, u níž nelze vzhledem k dřívějšímu třídění materiálů KZN určit, zda jejím jediným původcem byl Z. Nejedlý. Některé tisky velmi pravděpodobně pocházely od jeho rodinných příslušníků. Část tištěných průvodců si jistě Z. Nejedlý pořídil sám a část jich získal darem. Sbíрка průvodců vypovídá o jeho kultivovaném zájmu o památky, především v českých zemích. Z hlediska jejího badatelského využití pro studium života a díla Z. Nejedlého se jedná o doplňkový pramen, který ovšem může být vyhledáván badateli, nezaměřujícími primárně na Nejedlého osobnost.

Tisky jsou uloženy ve 28 cestovních průvodce v 8 archivních kartonech. Byly popsány v programu Microsoft Excel a opatřeny tištěnou archivní pomůckou. V případě tisků je rozsah pomůcky IX s. (úvod) a 294 s. (soupis), cestovní průvodce mají archivní pomůcku v délce VII s. (úvod) a 68 s. (soupis). Oba nově zpracované celky tištěných materiálů z fondu Zdeněk Nejedlý jsou přístupné badatelské veřejnosti k prezenčnímu studiu při obvyklém režimu ve studovně MÚA AV ČR.

Petra Tomsová – Hana Kábová

Zdeněk Nejedlý v Krkonoších, asi 1913
(A AV ČR, fond Zdeněk Nejedlý, fotografie, k. F 2, i. č. 85)

Ukázka propagační brožury z fondu Zdeněk Nejedlý: Plachetka, Jiří. Rolníkům Co je to politika a co o tom prostý rozum říká. Praha: ÚV KSČ, [1955]. [16] s.
(A AV ČR, fond Zdeněk Nejedlý, tisky, poř. č. 01.441/T)

Konference Mimouniverzitní vědecké instituce v letech 1890–2015

Ve dnech 28. – 29. května 2015 se konala v Praze mezinárodní konference Mimouniverzitní vědecké instituce v letech 1890–2015, kterou uspořádal Masarykův ústav a Archiv AV ČR ve spolupráci s Kabinetem pro dějiny vědy Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR. Konference, konaná za účelem připomenutí 125. výročí vzniku České akademie věd a umění (ČAVU), se pokusila shrnout vývoj a význam různých neuniverzitních institucí spjatých s rozvojem vědy v českém i středoevropském a východoevropském kontextu (přednášející se ve svých příspěvcích i v diskusích věnovali vědeckým institucím v České republice, na Slovensku, v Polsku, Litvě, Sovětském svazu a Německu). I proto se akce zúčastnila celá řada vážených zahraničních hostů, například Dieter Hoffmann, Elisabeth van Meer, Miroslav T. Morovics nebo Christiane Brenner.

Konference probíhala ve čtvrtek 28. a v pátek 29. května 2015 v budově Národního technického muzea a jednacím jazykem byla čeština a angličtina. Po úvodních slovech, která přednesl předseda AV ČR Jiří Drahoš, začal první blok příspěvků věnovaných počátkům České akademie věd a umění na konci 19. století a jeho paralelám v zahraničí. V prvním příspěvku se pokusil Rudolf Kučera z Masarykova ústavu a Archivu AV ČR (MÚA) přiblížit dobu druhé poloviny 19. století, ve které lze sledovat vzrůst vědecké činnosti nejen v českém prostředí, ale i v okolních zemích. Na to navázala polská historička Halina Lichočka referující o konkrétních vědeckých vztazích mezi českými vědci a tehdejší Akademií věd v Krakově (Akademia Umiejętności v Krakově) v letech 1872–1918. Situaci v Uhrách na přelomu 19. a 20. století, konkrétně na příkladu regionálních přírodovědných a lékařských spolků, přiblížil Miroslav T. Morovics z Historického ústavu Slovenské akademie věd. První mezinárodní blok uzavřel Dieter Hoffmann z Max-Planck-Institut für Wissenschaftsgeschichte, který se zaměřil na institucionalizaci neuniverzitního výzkumu v Německu. Tento proces se snažil postihnout na příkladech Fyzikálně-technického říšského ústavu založeného v roce 1887 a na Společnosti císaře Viléma ustavené v roce 1911. Ukázalo se, že přes rozdílnou dynamiku byla všem zemím společná snaha vytvořit nové vědecké instituce, které by se věnovaly aktuálním otázkám doby a zároveň by nebyly bezprostředně svázané s univerzitami.

V dalším bloku, který následoval po obědě, se čeští historici věnovali otázkám spojeným přímo s Českou akademií věd a umění převážně v prvních letech jejího působení s přesahem i do dalších let. Nejprve Antonín Kostlán představil myšlenku vytvoření Akademie věd tak, jak se formovala v 19. století, a seznámil přítomné s obtížemi při je-

jím prosazování v českých zemích. Následovaly příspěvky k jednotlivým aspektům fungování ČAVU. Bohumil Jiroušek vylíčil složité vztahy historika Josefa Kalouska, jednoho z prvních členů ČAVU, nejen k Akademii, ale i k další významné neuniverzitní instituci, Královské české společnosti nauk. Marek Ďurčanský srovnal počty zahraničních členů mezi ČAVU a polskou Akademií (Akademia Umiejętności), Věra Dvořáčková popsala osudy Kanceláře Slovníku jazyka českého, předchůdce Ústavu pro jazyk český. Zaměřila se zvláště na snahu Kanceláře vydávat velký výkladový slovník českého jazyka. Představila činnost Kanceláře, její plány, organizační strukturu i finanční situaci. Milada Sekyrková ve svém příspěvku upozornila na jednu z mála vědeckých institucí, ve které spolupracovali Češi a Němci vzdor rostoucímu napětí mezi oběma národy, Komitét pro přírodovědecký výzkum Čech.

Třetí blok si kladl za cíl přiblížit proměny vědeckého života v letech 1918–1939. Jan Surman sledoval otázku modernity v meziválečném období, Martina Niedhammer z Collegia Carolina další specifickou mimouniverzitní institucí – Židovský vědecký ústav ve Vilně. Zaměřila se na jeho zázemí ve střední a východní Evropě se zvláštním zájmem právě o české prostředí. Další zahraniční host, Elisabeth van Meer z College of Charleston, se věnovala českému prostředí podstatně více. Představila Masarykovu akademii práce (MAP), vědeckou instituci formovanou ve dvacátých letech 20. století, která se soustředila především na přírodní vědy a techniku. Autorka se ve svém referátu pokusila zodpovědět složité otázky týkající se vývoje MAP a jejích úspěchů i neúspěchů. Po tomto krátkém bloku přednášeném v angličtině následovala závěrečná sekce českých a slovenských historiků, kteří se detailněji věnovali vědě v meziválečném Československu. Zazněly v nich postřehy týkající se národnostních vztahů v Československu, spolupráce českých vědců se zahraničím i otázky týkající se financování vědy. Karol Hollý přednesl příspěvek o Učené společnosti Šafaříkové, která působila v letech 1926–1939 v Bratislavě a představovala jednu z nejvýznamnějších vědeckých institucí na Slovensku v meziválečné době. Neméně významným vědeckým pracovištěm se stal Orientální ústav, který působil nejen jako podporovatel orientalistiky a kulturních styků, ale také hrál výraznou roli ve financování exportních infrastruktur důležitých pro československé hospodářské pronikání do Orientu. Úskalí financování vědeckých i jiných aktivit orientalistů přiblížila ve svém příspěvku Adéla Jůnová Macková.

Tečku za čtvrtým a závěrečným blokem prvního dne udělala Jitka Rauchová svým referátem o významu Československého historického ústavu v Římě (ČHÚ), ve kterém zdůraznila personální provázání ČHÚ s dalšími československými vědeckými institucemi, s univerzitami, Českým zemským archivem, Státním ústavem historickým a Státní archivní školou. Poté se účastníci konference přemístili do vily Lanna, kde proběhl společenský večer.

Druhý den konference začal atraktivním tématem vědy za druhé světové války. Ve svižném tempu se vystřídaly referáty Nikolý Becker *Monumenta Germaniae Historica: Jejich vědecká politika ve východní Evropě v období Třetí říše* a Michala V. Šimůnka *Institut für Baumrassenkreuzung – jeho plánování v Protektorátu Čechy a Morava*. Dvo-

jice Michal Plavec a Jan Kotůlek přispěla ústy Michala Plavce poutavým příspěvkem o výzkumném ústavu společnosti Waffen-Union Skoda Brunn. Z jednotlivých příspěvků vyplynulo, že období nacistické vlády v Německu a poměry druhé světové války působily jako určitý motor pro nový výzkum jak v humanitních, tak i přírodních a technických vědách, byť účel výzkumu byl mnohdy pochybný. Ve válečném období vznikla i Slovenská akademie věd a umění. O okolnostech vzniku, organizaci a osobnostech této akademie, předchůdkyně Slovenské akademie věd, referovala Zuzana Hasáková.

Druhý blok druhého dne, celkem již šestý, přinesl referáty a diskuse na téma vědeckých institucí v období komunistického režimu, přičemž v jednotlivých příspěvcích se výrazně rýsoval trojúhelník mezi pojmy věda, politika a ideologie. Nástup komunistického režimu v Československu razantně ovlivnil poměry mezi vědeckými institucemi. Nejvýraznější událostí bezpochyby byl vznik Československé akademie věd (ČSAV), do níž vplynuly mnohé starší instituce. Měníci se pozici ČSAV v systému vědeckých institucí v Československu padesátých a šedesátých let se pokusil zachytit Martin Franc. Na jeho postřehy plynule navázal Adam Hudek, který soustředil svou pozornost na Slovenskou akademii věd (SAV) a na její vztahy s dalšími vědeckými institucemi, zvláště vysokými školami, ale i s politickými orgány. Vývoj SAV sledoval od jejího vzniku až do devadesátých let. 20. století. Naopak Libora Oates Indruchová z univerzity ve Štýrském Hradci se zaměřila na fungování ediční řady ČSAV v letech 1969–1989. Kladla si otázku, do jaké míry se jednalo o čistě manažerskou práci a jak moc velkou roli hrála ideologická hlediska mnohdy spojená s cenzurou. Šestý blok uzavřela Christiane Brenner z Collegia Carolinum studií o výzkumu rodiny a porodnosti v socialistickém Československu.

V sedmém bloku se referenti zaměřili na zahraniční styky Akademie. Alena Mišková statisticky srovnala zahraniční styky Akademie věd před listopadem 1989 a po něm. Michaela Kůželová si ve svém příspěvku kladla otázky o stylu práce přírodovědců a humanitních vědců, přičemž vycházela z množství teoretických spisů a přihlížela k dalším faktorům, například k vlivu Sovětského svazu. Některé její teze aplikované na komparaci ČSAV a Polské akademie věd rozproudily bouřlivou diskusi. Velký ohlas zaznamenal také výzkum Jana Tesaře, který představil problematiku vědeckého komunismu v socialistickém Československu. Sledoval institucionální, ale též ideový a politický vývoj ústavů vědeckého komunismu v Sovětském svazu a v Československu.

V posledním osmém bloku se přednášející věnovali problematice mimouniverzitního výzkumu ve žhavé současnosti. Adolf Filáček položil nesmírně důležité otázky týkající se transformace Akademie věd. Upozornil přitom na měnící se koncepci vědy ve společnosti na koncepci vědy pro společnost. Rovněž Jiří Loudín se pokusil analyzovat situaci v mimouniverzitním výzkumu ve 21. století. Důraz kladl především na problémy Akademie věd České republiky, zvláště na její kompetence ve výzkumném systému. Po něm nastoupil k přednáškovému pultu Radomír Vlček, jenž vyzdvihl roli regionálních center a pohovořil o genezi a vývoji regionálního centra Sdružení moravských pracovišť AV ČR.

Dlouhý, avšak nadmíru inspirativní maratón dvacetiminutových referátů chronologicky i tematicky seřazených od konce 19. století až do 21. století ukončil posledním příspěvkem Karel Šima, který se zamýšlel nad problematikou vzájemného soupeření univerzit a vysokých škol s Akademií věd.

Dvoudenní konference splnila účel a důstojně zhodnotila nejen 125 let fungování Akademie věd v českých zemích. Zároveň připomněla i další mimouniverzitní instituce nejen u nás, ale i v dalších státech střední a východní Evropy. Ukázala některé trendy ve studiu dějin vědeckých institucí a v neposlední řadě upozornila na současné palčivé problémy vědeckého výzkumu v České republice.

Jiří Šoukal

16. konference archivářů ČR: téma *Archivy, člověk a krajina*

Letošní 16. konference archivářů České republiky se konala v Poděbradech 7.–9. dubna 2015 a byla tematicky poměrně široce rozkročena. První konferenční den zazněly referáty k tradicím a současnosti zemědělsko-lesnického archivnictví. Druhý den probíhala jednání věnovaná ochraně autorských práv při zpřístupňování archiválií, zákonu na ochranu osobních údajů, jeho aplikaci v praxi a diskuse na téma vize českého archivnictví. Referáty posledního dne byly zaměřeny na problematiku proměny krajiny a životního prostředí v archivních dokumentech.

Ačkoliv většina příspěvků byla podnětná, zaměřím pozornost na nejdiskutovanější referáty druhého dne, související nejvíce s praxí akademického archivu. Adéla Faladová a Tomáš Dvořák poskytli dva pohledy na *autorské právo* – očima úřednice Ministerstva kultury ČR a očima archiváře Archivu hlavního města Prahy. Věnovali se např. otázkám vynětí z autorské ochrany a dovoleného užití autorskoprávně chráněných děl, knihovní licenci, osiřelým dílům, zaměstnaneckým dílům, databázím, fotografiím, dokumentárním zvukovým a zvukově-obrazovým záznamům, včetně zmínek o zahraničních odlišnostech zákonných úprav. Obdobně byl dvojím způsobem prezentován *zákon na ochranu osobních údajů*. O proměně pohledu na tuto problematiku hovořil Josef Prokeš z Úřadu pro ochranu osobních údajů, o archivní praxi promluvila Karolína Šimůnková z Národního archivu.

Následující blok referátů otevřel Daniel Doležal obecnější úvahou na téma *Potřebuje archivnictví vizi?* Na něj navázali Jiří Úlovec příspěvkem *Výhled v oblasti legislativy, organizace státního archivnictví*, v němž se zabýval především možnou transformací archivní sítě, a Václav Ledvinka, který promluvil o *Nestátních archivech a jejich*

místě. Mikuláš Čtvrtník v referátu *Vzdělávání a archivnictví, archivy a veřejnost* hovořil o zahraničních trendech v oblasti archivního vzdělávání a zmínil některé výzvy týkající se identity archiváře a otevřenosti archivů vůči veřejnosti. Milan Augustin v příspěvku *Věda, výzkum, publikace a místo archivů v systému vědy v Česku* nastínil dnes i do budoucna aktuální program výzkumné činnosti archivářů – být spolutvůrci české historiografie.

Konference archivářů byla, jak je již dobrou tradicí, velmi vydařenou akcí a její účastníci si odváželi mnohé podněty ke své další práci.

Hana Kábová

Seminář Dvojí výročí Herberta Masaryka (1880–1915)

Dne 28. dubna 2015 proběhl v zasedací místnosti Ústavu pro českou literaturu AV ČR, v. v. i. (Na Florenci 3) vzpomínkový seminář *Dvojí výročí Herberta Masaryka (1880–1915)*, který se, jak již samotný jeho název napovídá, konal u příležitosti 135. výročí narození a 100. výročí úmrtí Herberta Masaryka. Seminář, který uspořádal Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v. v. i., měl připomenout osobnost tohoto talentovaného malíře a syna prvního československého prezidenta T. G. Masaryka.

Po zahajovacím projevu Josefa Tomeše přečetla Miroslava Květová dopis vnučky Herberta Masaryka Charlotty Kotíkové zasláný z New Yorku. V dopise uvozeném slovy *Vzpomínka na neznámého* se pisatelka věnovala umělecké činnosti Herberta Masaryka, vzpomínala na péči Anny Masarykové o Herbertův odkaz a vyjádřila svůj dík organizátorům semináře.

V úvodním referátu Dagmar Hájková stručně shrnula Herbertovy životní osudy a rodné vazby, zejména velmi blízký vztah ho pojil s o rok starší sestrou Alicí.

Poté následoval příspěvek historičky umění Evy Kosákové, pravnučky impresionistického malíře Antonína Slavíčka, jehož manželka Bohumila (Míla) se po jeho smrti provdala za Herberta Masaryka. Eva Kosáková již v roce 1993 připravila výstavu *Herbert Masaryk – život a dílo*, z níž vyšel katalog, který dodnes představuje hlavní a vlastně jedinou biografii Herberta Masaryka. Byla to tedy osoba nejpovolnější k představení Herbertova soukromého života a díla. Výklad Herbertovy tvorby doplnila promítáním jeho známých i méně známých obrazů uložených v galeriích i v soukromých sbírkách a svůj výstup zakončila přečtením dojemného dopisu Míly Slavíčkové Masarykové, který napsala po manželově smrti.

Na obě referentky navázala Helena Kokešová příspěvkem o korespondenci Herberta Masaryka s Pavlem Bächerem, která byla nedávno darována Archivu Ústavu T. G. Masaryka (dále AÚTGM) a je důkazem toho, že lze najít další doklady, které upřesňují a prohlubují naše dosavadní znalosti. Herbertovy dopisy příteli Bächerovi z let 1908–1915 jsou svědectvím zejména o jeho nepříznivé finanční situaci, ale také o malířské činnosti a dokládají i Herbertův nadhled a smysl pro humor.¹

Josef Tomeš krátce připomněl životy a činnost Herbertových dcer Anny a Herbery, jež pečovaly o otcův i dědův odkaz. Obě se zúčastnily již zmiňované výstavy Herbertova díla v roce 1993 a některé obrazy dokonce zapůjčily. Anna Masaryková byla členkou kuratoria Ústavu T. G. Masaryka a měla podíl na znovuoživení Masarykovy společnosti.

Na závěr vystoupila Hana Klínková s prezentací fotografií, na nichž byl představen Herbert Masaryk v rodinném kruhu, s přáteli nebo ve vojenské uniformě. Fotografie jsou uloženy v AÚTGM.

Vzpomínkový seminář byl zakončen diskusí, v níž si účastníci vyměnili ještě několik postřehů o osobě Herberta Masaryka a shodli se na důležitosti tohoto setkání s vizí uspořádat další rozsáhlejší výstavu a sepsat podrobnější Herbertovu monografii v budoucích letech. Je velkou zásluhou Muzea a galerie Orlických hor v Rychnově nad Kněžnou, že v letošním jubilejním roce pořádá ve dnech 19. června – 14. září výstavu děl Herberta Masaryka.

Miroslava Květová

mua MASARYKŮV ÚSTAV
A ARCHIV AV ČR, v.v.i.
si Vás dovoluje pozvat na vzpomínkový seminář

Dvojitý výročí
Herberta Masaryka (1880–1915),
uspořádaný při příležitosti
jeho 135. výročí narození a 100. výročí úmrtí

Seminář se uskuteční v úterý 28. 4. 2015 od 13.00 hod.
v zasedací místnosti ÚČL AV ČR, v.v.i.
(Na Florenci 3, vchod C, 3. patro)

1 Příspěvek H. Kokešové je uveřejněn v tomto čísle na s. 219–252.

Vzpomínka na Neznámého

Je těžko napsat něco konkrétního o člověku, který byl – a je – součástí života, ale nikdy ne jako skutečná osoba, spíše jako mýtická bytost, o které se diskutovalo a která vlastně s rodinou stále žila, leč nikdy nebyla fyzicky přítomna.

Herbert Masaryk byl otec mé matky, ale byl to snad nejnežvyklejší dědeček, který kdy existoval. Zemřel před sto lety – to samo již navozuje atmosféru něčeho neskutečného, trochu pohádkového, tak trochu „bylo, nebylo“.

Přesto byl neustále přítomen – byly to Herbertovy obrazy, které ho zkonkrétnily. A také zobrazily – jeho autoportrét zajistil jeho stálou přítomnost v rodinném životě. Zemřel mladý, a proto také navždy zůstane jeho expresivní obličej nezměněn tokem času.

Herbertovy portréty přiblížily také další členy rodiny – jeho matku Charlottu, sourozence Alici a Jana, zpodobnil je mladé, tak, jak jsem je nikdy nepoznala. Všichni měli krásné a výrazné obličej, Herbert byl báječný, citlivý portrétista.

Že se syn Tomáše G. Masaryka a Charlotty G. Masarykové stal malířem, bylo radikální rozhodnutí. A také částečná rebelie. Myslím, že jsem to pochopila až zde v Americe. Herbert se narodil před 135 lety, v době, kdy americké malířství bylo stále ještě pod vlivem Evropy a v USA ne příliš obdivované jako profese. Herbertova matka ze starého amerického rodu byla vychována v této tradici, dosti puritánsky – a v puritánské tradici je akceptována hudba a literatura – malířství bylo vnímáno jako poněkud povrchní až frivolní záležitost. Poněvadž Charlotta G. Masaryková vyrostla v tradici tohoto myšlení a Tomáš G. Masaryk byl rovněž strohý pracant, neměl to Herbert rozhodně lehké. Snad i proto trvalo déle, než se skutečně rozhodl věnovat malířství stoprocentně.

Sám byl malířem klasických žánrů, jak jsem se již zmínila, byl výjimečně citlivý portrétista a byl na cestě stát se zajímavým krajinářem. Smrt přišla příliš brzy na to, aby se jeho talent mohl plně rozvinout. Přesto se zachovaly obrazy a kresby, kde se jeho talent plně prokazuje – jsou to rychlé skici mořského pobřeží, pravděpodobně malované během pobytu v Antverpách. Schopnost vyjádřit nekonečně proměnlivou atmosféru oceánu vyústila ve výjimečné obrazy.

Herbertova dcera dr. Anna Masaryková byla jeho dílu velice oddaná. Dovedla o jeho pracích mluvit s erudiicí a láskou. Dnešní sympozium by ji velice potěšilo a je skutečně krásné, že se koná. Jsem za to velice vděčná, zúčastnit se bohužel nemohu, musím doučit semestr na výtvarné škole v New Yorku. Všem organizátorům a participujícím vřele děkuji za pozornost dílu, na jehož ocenění se tak významně podílejí.

600 let od smrti mistra Jana Husa

Ve dnech 26. – 30. června 2015 uspořádal Národní archiv v Praze výstavu *Mistr Jan Hus a jeho svět*. V devíti vitrínách a na panelech byly vystaveny unikáty, jimž vévodil Litoměřický graduál z počátku 16. století, otevřený v části, kde se zmiňuje Jan Hus a jeho účast na kostnickém koncilu roku 1415. Text a notový zápis doprovází monumentální výtvarná kompozice složená z idealizované disputace Husa s preláty a dalšími duchovními o jeho spisech. Celostránková kompozice je považována po umělecké stránce za vrchol starého českého výtvarného umění. Jiná scéna zobrazuje upálení Husa včetně jeho nanebevzetí. Reakcí české šlechty na upálení Jana Husa byl stížný list ze září 1415 zasláný kostnickému koncilu, který svými připojenými pečetěmi stvrdili šlechtici z Čech a Moravy. Vystavený exponát nebyl originál, ale faksimilie uložená v Národním archivu, originál je vlastnictvím Edinburské univerzity.

Výstava se zaměřovala na Jana Husa a jeho svět, proto byly vystaveny i listinné dokumenty z doby panování krále Václava IV., např. fiktivní králův portrét z *Kroniky české*, tzv. *Píseň veselé chudiny* z *Vyšehradského kancionálu*, list kolegia kardinálů z roku 1408 s žádostí o ochranu kardinála, který měl jednat o nastolení jednoty v církvi, list papežského legáta českému králi z prosince 1409, králův list z července 1409 se žádostí českobudějovickým představitelům o udělení milosti Janu Žižkovi z Trocnova soudně stíhaném za přestupky, list pasovského kanovníka z roku 1410 o soudu proti Jeronýmu Pražském. Další listiny pocházejí z období let 1415–1419. Všechny jsou nyní deponovány v Národním archivu, patří však buď pražskému arcibiskupství, kolegiátní vyšehradské kapitule nebo do Archivu České koruny či do České dvorské kanceláře a mají nedozírnou historickou hodnotu.

Několik tisíc návštěvníků vidělo pečlivě chráněné a udržované unikáty, o jejichž eventuální opravy či restaurování Národní archiv pečuje. Výstava byla důstojným počinem v rámci různých vzpomínkových akcí k Husově mučednické smrti před 600 lety.

Jiří Jindra

„V Čechách akademikův jako svini.“

KOKEŠOVÁ, Helena: *Eduard Albert (1841–1900). Český intelektuál ve Vídni*. Ed. Velké postavy českých dějin sv. 17. Praha: Vyšehrad ve spolupráci s MÚA AV ČR, 2014, 328 s., ISBN 978-80-7429-472-3

I když je možné pokládat profesora chirurgie na vídeňské univerzitě Eduarda Alberta v současnosti za poněkud pozapomenutou postavu přes velmi široké pole jeho aktivit nejen ve vědě, ale i v literatuře či v rámci tzv. české lobby ve Vídni v poslední čtvrtině 19. století, autorka knihy se musela vyrovnat s existencí starší, nímž stále velice ceněné biografie od slavného českého chirurga Arnolda Jiráska.¹ Na jedné straně se zde inspirovala v rozložení kapitol životopisu. Vzhledem k mimořádně širokým zájmům Eduarda Alberta se jevílo jako účelné, strukturovat biografii do kapitol věnovaným různým okruhům jeho činnosti. H. Kokešová si přitom počínala poněkud sofistikovaněji než její předchůdce, i když princip zůstal stejný – první kapitolu nazvanou Homo privatus věnovala osobnímu životu E. Alberta, druhá část označená Homo eruditus se koncentrovala na jeho vědeckou kariéru. V pasáži Homo scriptor se do centra zájmu autorky dostala Albertova literární činnost. Zajímavé je zařazení kapitoly Homo urbanissimus, kde Helena Kokešová rozebrala širokou síť Albertových společenských vztahů a přátelských kontaktů a dotkla se i problematiky jeho mecenášství. Pro dějiny Akademie věd však má klíčový význam až oddíl Homo politicus, kde najdeme nejen pasáže věnované Albertovým výpravám do světa politiky v užším slova smyslu, tedy např. historii jeho zvažované kandidatury do říšské rady, jeho činnosti v Panské sněmovně či roli prostředníka ve vyjednáváních mezi skupinou realistů a staročechy, ale také okolnosti jeho členství v České akademii císaře Františka Josefa pro vědy, slovesnost a umění. Vzhledem k okolnostem, jak byli vybíráni členové ČAVU již v prvních letech existence této instituce, je zařazení tohoto okruhu do kapitoly soustředěné na politickou činnost příznačné a zároveň plně oprávněné. Ostatně i sám Albert si opakovaně stěžoval v dopisech přátelům, že o vědecké (či umělecké) schopnosti jde u kandidátů členství až v poslední řadě. Poslední úsek, pokud pomíneme závěr, tvoří text o „druhém životě“ Eduarda Alberta, tedy o jeho pozici v historickém povědomí české, ale i rakouské společnosti. Jeho zajímavou součástí je např. reflexe přítomnosti Eduarda Alberta v internetovém prostoru, např. v podobě hesel internetových encyklopedií typu Wikipedie.

Samozřejmě způsob členění práce Heleny Kokešové přináší některá úskalí. Přece jen se jednotlivé oblasti v činnosti Eduarda Alberta natolik prolínaly a ovlivňovaly, že nebylo dost dobře možné se vyvarovat opakování některých faktů. Při snaze se tomu vyhnout kniha na některých místech působí spíše jako konvolut samostatných studií, k čemuž jistě přispěl i fakt, že opravdu byly v minulosti publikovány jako ucelený text v peri-

1 JIRÁSEK, Arnold. *Eduard Albert*. Praha: Česká společnost chirurgická, 1941. 2. doplněné vyd. Praha: Česká chirurgická společnost, 1946.

odikách (autorka tuto skutečnost korektně uvádí). Na druhou stranu jednoduše freska, dělená pouze chronologicky, by asi působila značně nepřehledně. Kniha vychází z autorčiny disertace a to patrně odůvodňuje také existenci speciální kapitoly rozebírající prameny a dosavadní literaturu, kterou po pravdě řečeno považují za poněkud nadbytečnou. Domnívám se, že by její podstatná část mohla být sloučena s kapitolou věnovanou „druhému životu“ Eduarda Alberta, i když by to asi znamenalo osekání některých, dle mého názoru ne až tak podstatných detailů. Naopak bych přivítal nějaký strukturovaný celkový přehledný životopis Eduarda Alberta, aby člověk kvůli jednotlivým datům nemusel listovat celou knihou. Ale to už je zase patrně věc zvyklostí v edici, v níž kniha vyšla.

Autorce se podařilo nejen shromáždit obrovské množství literatury a pramenů, ale osobnost Eduarda Alberta dokázala podat i poměrně čtivým způsobem, i když samozřejmě ne vždy byla její snaha v tomto směru korunována úplným úspěchem. Nelze se asi divit, že nejlépe se dařilo podat informace o Albertově každodenním životě či o jeho společenských aktivitách, zatímco například jinak velmi záslužná část o jednání staročechů s realisty už takový bezprostřední čtenářský zážitek nenabízí. To je ovšem pohled člověka, který se v klasické politické historii příliš nevyžívá, jinak orientovaný zájemce to možná bude vnímat jinak. Je jasné, že styl prakticky každého historiografického díla silně ovlivňuje dominující podoba pramenů. Proto také např. některé práce věnované politickým otázkám v druhé polovině 20. století nabízejí často téměř nesrozumitelný jazyk dobových stranických usnesení. Historikové 19. století mají v tomto ohledu často usnadněnou práci, protože jejich klíčovým materiálem je osobní korespondence, většinou nabízející i velmi působivé citáty. Totéž platí i o denících a jiných podobných ego dokumentech. Eduard Albert byl už ve své době považován za vynikajícího stylistu a kniha Heleny Kokešové tuto charakteristiku jen potvrzuje. A zajímavé dopisy, deníky apod. psali i mnozí jeho přátelé. Je jasné, že jednotlivé úryvky doslova svádí k využití. Ostatně i já jsem jako titulek recenze převzal jednu expresivní větu z dopisu Eduarda Alberta Jaroslavu Vrchlickému. Někdy se mi ovšem zdálo, že přece jen Helena Kokešová kouzlu citátů z korespondence podléhá až přespříliš, což je dáno snad i tím, že již v minulosti v rámci přípravných studií vydala několik edic Albertovy korespondence. Rušivě v knize působí i občasné opakování určitých formulací a to i relativně krátce po sobě. Jako příklad uveďme strany 77 a 78, kde se opakuje citát z dopisu hraběte Taaffeho Albertovi nejprve v hlavním textu a vzápětí doslova stejně v poznámce. Občas se bohužel v knize mihne i nějaký překlep – např. místo Votočkova ulice (podle chemika Emila Votočka) je na s. 278 uvedeno Potočkova ulice (údajně podle chemika Emila Potočka). Zrovna tak omylem se asi uvádí na s. 164, že v I. třídě ČAVU byly mj. soustředěny vědy filologické, které ve skutečnosti patřily do III. třídy (podle Heleny Kokešové se tato třída věnovala „jazykovědě“). Místo filologické asi mělo být v tomto případě uvedeno filozofické. Na stejné straně jsem narazil ojedinele na termín arcikníže v souvislosti s protektorem ČAVU, mladším bratrem Františka Josefa I. Karlem Ludvíkem. I když dobově se tento výraz používal, myslím, že správnější a nyní podstatně rozšíře-

nější je označení „arcivévoda“ (německy Erzherzog). Termín arcivévoda ostatně sama Helena Kokešová používá např. na s. 85, kde zároveň zmiňuje další arcivévody. Arcivévoda Franz Ferdinand a arcivévoda František Ferdinand d'Este zmiňovaní ve výčtu jsou ovšem ve skutečnosti jedna a tatáž osoba.

Oproti biografii od Arnolda Jiráska Helena Kokešová ve svém díle mnohem více akcentovala Alberta jako člověka politicky angažovaného a působícího v rámci tzv. české lobby ve Vídni a naopak vcelku pochopitelně omezila ve srovnání s dílem špičkového chirurga části věnované Albertovu vědeckému přínosu v medicíně, i když základní údaje rovněž uvádí. Velmi rozsáhlým způsobem analyzuje zejména úlohu E. Alberta jako zprostředkovatele mezi staročeskými předáky a realisty. Mezi oběma skupinami měl své blízké přátele a sám mezi nimi názorově kolísal – bytostně svým založením měl asi nejbližší ke konzervativním staročechům, široký rozhled a vědecká akribie ho naopak pojily s realistickou skupinou. Špatně naopak snášel mladočeský sklon k demagogii, falešnému patosu a často planém nacionálnímu radikalismu. Přesto nakonec ani on nedokázal zabránit propojení realistů s mladočechy, což souviselo nepochybně i nepružností a neschopností části staročeského vedení. V pasážích věnovaných jednání staročechů s realisty občas autorka jakoby v zápalu popisu opouštěla postavu Alberta, když důkladně seznamuje čtenáře se všemi souvislostmi. Nakonec se však k Albertovi zase bezpečně vrací. Vyjednávání H. Kokešové umožňuje ukázat jeden ze základních rozporů Alberta života, s nímž se neustále musel vyrovnávat. Stále zůstával pro české politiky osobou stojící trochu mimo, člověkem hluboce spojeným s Vídní a uvažujícím jiným způsobem, než bylo v českých krajích obvyklé. Právě „videňáctví“ a přílišnou spojitost se špičkami habsburské monarchie (včetně dlouholetého ministerského předsedy Eduarda Taaffeho) mu vyčítali i někteří pozdější autoři, kterým nebyl příliš po chuti Albertův požadavek praktického jazykového utrakvismu. Ve své vlasti, nebo přesněji ve své „užší vlasti“ nebyl Albert nikdy zrovna prorokem. Hlubokým a zřejmě doživotním traumatem se pro něj stala neúspěšná snaha z přelomu sedmdesátých a osmdesátých let 19. století o získání profesury na pražské (tehdy ještě nerozdělené) univerzitě. Místo Alberta tuto pozici nakonec dostal méně významný český chirurg Vilém Weiss,² zatímco Albert se stal nástupcem svého učitele Johanna Dumreichra na podstatně prestižnější pozici přednosty I. chirurgické kliniky ve Vídni. Zklamání zažil i při formování ČAVU. Přestože se přátelil s Josefem Hlávkou a měl o prosazení myšlenky národní akademie věd značné zásluhy, nepatřil mezi její první členy jmenované přímo císařem. Klíčovým problémem bylo pravděpodobně Albertovo trvalé sídlo ve Vídni. Vědci bydlící v rakouské metropoli byli totiž zařazováni do seznamu navrhovaných prakticky pouze v případě, že pro jejich obor bude zároveň jmenován i někdo z Prahy. Nezanedbatelnou roli však sehrá-

2 Vilém Weiss (1835–1891) český chirurg, po vzniku lékařské fakulty české univerzity v Praze její první děkan. Věnoval se mj. problematice zlomenin, prosazoval zavedení sádrového obvazu. Zabýval se rovněž českým lékařským názvoslovím. V roce 2007 vyšla v reedici v nakladatelství Karolinum jeho kniha *Dějiny chirurgie v Čechách*, kterou připravil v roce 1891 k výročí c. k. všeobecné nemocnice a otevření jejího chirurgického pavilonu.

ly i Albertovy kontakty se skupinou kolem listu Čas. Nakonec v této první vlně nebyl jmenován žádný lékař členem ČAVU, což Albert komentoval s velkým rozhořčením. I při prvním hlasování v II. sekci ČAVU Eduard Albert příliš nezářil, což jeho rozladění pochopitelně jen zvýšilo. Navíc Alberta podráždilo, že při výběru členů hrají větší úlohu politické důvody než vědecké přednosti. Nakonec však byl poměrně jednoznačným výsledkem za člena ČAVU ještě v roce 1890 zvolen a na naléhání svých přátel především Jaroslava Vrchlického volbu přijal. Dokonce si vybojoval privilegium, že při slavnostním zahajovacím zasedání ČAVU v roce 1891 pronesl jednu z hlavních přednášek, zaměřenou spíše filozoficky. K ČAVU si však nadále udržoval značný odstup a kritizoval nízkou odbornou úroveň kandidátů členství, ale i některých zvolených členů, jejichž hlavní kvalifikací bylo podle něj přátelství s vlivným kruhem především kolem Jana Kvičaly. Situaci neváhal v osobní korespondenci komentovat značně jadrným a expresivním způsobem, jak dokládá i věta z dopisu J. Vrchlickému, kterou jsem použil jako název této recenze. Albertův postoj k ČAVU ilustruje i skutečnost, že tento jindy velmi štědrý mecenáš nevytvořil v rámci Akademie žádnou fundaci. Albertův pohled zprostředkovaný pečlivě Helenou Kokešovou je podle mého názoru mimořádně důležitý. Do značné míry potvrzuje naše temná tušení, která však většinou sdělujeme v rámci různých článků spojených s nějakým výročím ČAVU jen jaksi mimochodem a trochu neochotně. Samozřejmě, že do složení ČAVU na konci 19. století se nemohla nepromítnout slabost české vědy (a umění) v některých oborech, ale jako mnohem významnější se i ve světle Albertových slov jeví politikaření a intrikánství stejně jako v daleko pozdějších dobách. Za symptomatickou lze považovat i nedůvěru vědců působících v českých zemích ke kolegům, kteří se dokázali prosadit v některém z mezinárodních vědeckých center, jakým byla v dané době i Vídeň. Rozpracování tohoto tématu patří mezi významné zásluhy knihy H. Kokešové, přestože stejně jako v jiných problémových okruzích, jimiž se autorka zabývá, bych přivítal, kdyby věnovala větší prostor zobecňujícím úvahám, zasazujícím případ E. Alberta do širšího kontextu.

Jak už to u autorů biografí bývá, i Helena Kokešová má pro Eduarda Alberta a jeho přístupy k nejrůznějším otázkám mimořádné pochopení, snad s výjimkou jeho názoru na možnost studia medicíny ženami. Zmiňuje ovšem i dvě zásadnější kritiky, kterých se v minulosti Eduard Albert dočkal – první, vznesená lékaři Vladimírem Balašem a Jaroslavem Vlčkem, byla založena na obhajobě schopností Viléma Weisse jako Albertova konkurenta v boji o místo profesora chirurgie na pražské univerzitě a na zpochybnění Albertových operatérských schopností. Druhá od literárního kritika F. X. Šaldy se týkala především Albertovy kritiky Písní otroka od Svatopluka Čecha, kterou Šalda interpretoval jako útok podněcený rakouskou vládou. Helena Kokešová se však v obou případech stejně jako A. Jirásek staví prakticky na Albertovu stranu. Při prezentaci knihy v Rakouském kulturním fóru ale i ona formulovala drobnou výtku směrem k Albertově literární činnosti, když jeho obdiv k dílu Jaroslava Vrchlického označila za „možná až nadměrný“, v samotné publikaci však toto téma nijak nerozvíjí. Pokud se týká kritiky Albertova „vídeňáctví“ od J. S. Machara, Helena Kokešová asi tuto charakteristiku

vnímá spíše pozitivně, jako zdroj chvályhodného nadhledu a umírněnosti spíše než jako doklad neupřímnosti a názorové nepevnosti.

Na rozdíl od svých českých předchůdců zabývajících se Albertovou postavou se Helena Kokešová nepřipojila k odsudkům Alberta syna Georga jako odrodilce a člověka popírajícího českou podstatu svého otce. Naopak spíše se soucitě načrtává jeho nepříliš šťastný osud člověka, který nikdy nedokázal najít uplatnění odpovídající jeho schopnostem. Právě oproštění od posuzování jednotlivých kroků Eduarda Alberta i dalších postav z úzce nacionálního hlediska je patrně nejvýznamnější přínos práce Heleny Kokešové ve srovnání s předchozími životopisci. Opomenout ale nelze ani doplnění znalostí o Albertovi na základě nově získaných pramenů a již zmíněné rozvinutí některých témat, která v dosavadní literatuře byla jen minimálně reflektována. Podtitul knihy zároveň naznačuje, jaké otázky důležité i pro dějiny Akademie věd svojí biografií Eduarda Alberta otvírá především – komplikovaných vztahů vědců, kteří se dokázali prosadit v prestižním prostředí mimo české země, k situaci a institucím na domácí půdě. Obecněji jde v případě Alberta o vztah centra a periferie, tedy o téma, které má zejména pro období do roku 1918 v dějinách českých vědeckých institucí mimořádný a do značné míry klíčový význam. Stávající historiografická produkce je v tomto ohledu dosud často zatížena nacionálním prizmatem a je určitě dobře, když dochází k narušování jejích stereotypů na základě osudů takových nekonvenčních postav, jakou byl bezpochyby Eduard Albert. Právě zkoumání postojů a zákrut životních kariér podobných osobností může nasvětlit vývoj jednotlivých oborů a institucí moderní české vědy z nového úhlu pohledu a ukázat tak na dosud neodhalené významné souvislosti, které mohou dosavadní obraz významně proměnit. Kniha Heleny Kokešové však ukazuje, že lze tak činit vyváženým způsobem bez křečovitého módního demytizování, které jen vyměňuje znaménka plus a mínus.

Martin Franc

DUCHÁČEK, Milan. Václav Chaloupecký. *Hledání československých dějin*. Praha: Karolinum, 2014, 515 s. ISBN 978-80-246-2482-2.

Milan Ducháček se rozhodl napsat monografii o Václavu Chaloupeckém, která nebude životopisem, ale analýzou ideové a metodologické stránky historikova díla, přičemž bude kladen „*důraz na limity Chaloupeckého interpretací, na kořeny jeho omylů a na polemiky, jež jeho pojetí vzbudilo a jež posléze vedly k dalšímu prohloubení historického bádání. Snad právě zaostření na situační aktualizaci oborových peripetií a politický, nacionální a generační rozměr někdejších polemických střetů může nabídnout cestu, jak téma předkládané monografie uchopit.*“ (s. 426–427) Autor považuje soustředění na polemickou stránku Chaloupeckého osobnosti a díla za nosný přístup. Doufá, že výsled-

kem může být „zajímavý příběh historika, který se nezřídka mylil, avšak i svými omyly inspiroval.“ (s. 427)

V chronologicky se překrývajících kapitolách se ukazují jednotlivé problémy, jež se autor pokouší analyzovat. Zároveň vypráví příběhy, jak vesnický chlapec odešel z rodných Dětenic do Mladé Boleslavi a později do Prahy za kulturou, jak se stal Gollovým žákem, proměnil se v knížecího roudnického archiváře, posléze v archiváře a univerzitního profesora na Slovensku, jak si získal srdce slovenské studentky Ľudmily Groeblové, nikoli však Slováků, jak se pokusil dostat koncepci společných československých dějin, jak se ujal nástupnictví po Josefu Pekařovi, jak neuzavřel výzkum husitství a legendistiky atd.

Ducháček se musel vypořádat s relativně velkým množstvím adekvátních archivních pramenů i sekundární literatury. Měl k dispozici pouze několik prací o Chaloupeckého životě a díle, historikův obraz v českém a slovenském historiografickém kontextu oprávněně shledal zatížený mnohočetnými a mnohovrstevnatými stereotypy. Bylo evidentní, že se setkal se zásadní badatelskou výzvou, a čas měl ukázat, jestli jeho výzkum bude úspěšně završen. Když ve druhé polovině prvního desetiletí 21. století začaly zaznívat na konferencích Ducháčkovy první referáty o Chaloupeckém, už málokdo byl na pochybách, že se dočkáme zásadní monografie. Pokud bychom měli hodnotit její faktografický přínos, znamenalo by to převyprávět její obsah; rovněž je nesnadné ve stručnosti charakterizovat Chaloupeckého dílo v kontextu jeho názorových střetů. Mnohé prameny Ducháček vyléčil jako první či je interpretoval v novém kontextu. Ukázal Chaloupeckého místo v české a slovenské (nejen, ale především univerzitní) historické vědě, v archivářské obci a intelektuální elitě zvl. meziválečného období. Naznačil jeho umělecko-historické zájmy, filologické rozpaky a popsal jeho osobnostní limity.

Výsledkem je živý portrét historika, promyšlený a usměrňovaný, přesto rozvíjející se mnoha směry, což vlastně charakterizuje také Chaloupeckého osobnost. Autor i Chaloupecký otvírají četné problémy, a přestože se snaží na mnohé hledat odpověď, zůstává stále dost otázek a výzev. U čtenáře nastupuje určitý neklid: jednak knihu nechce odložit, dokud ji nedočte celou, jednak se vrací k opakovanému čtení některých pasáží. Dle vlastních zájmů by např. rád viděl rozšíření faktografie a rozboru v částech, které jej zaujmou více (vojenská a válečná služba, vztah ke šlechtickému prostředí, problém malého města, „Gollova škola“, vlivový tandem Pekař – Šusta, vztah Chaloupeckého a ředitele bratislavské knihovny Jana Emlera aj.), na vše ale nemohlo být v knize místo. A pak je tu samozřejmě zásadní otázka, jak psát monografii historika. Zde shledávám také důležitý Ducháčkův vklad a pochopitelně i jistý zdroj zmíněného neklidu.

Knih je napsána bohatým jazykem, expresivně a čtivě. Snad jen neopravené překlepy občas působí rušivě. V závěrečném seznamu literatury bohužel na více místech zůstaly chyby v abecedním řazení bibliografických záznamů, zřejmě nedopatřením zde nejsou uvedena důležitá hesla Chaloupecký z Lexikonu české literatury (1993) a z Biografického slovníku archivářů českých zemí (2000). S očekáváním konstruktivní diskuze nad některými tématy autor vhodně otevíral některé problémy během přípravy knihy

na odborných konferencích. Podobně bývá dnes standardem předběžně publikování kapitol připravované monografie. Nejsem si ovšem jistá (přičemž zohledňuji i vlastní zkušenost), je-li vždy skutečně žádoucí uveřejňovat části zamýšlené knihy s předstihem, i v případě dlouhotrvajícího výzkumu, nebo raději vyčkat na finální podobu monografie.

Hana Kábová

STORCHOVÁ, Lucie a kol. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě*. Dolní Břežany: Scriptorium 2014, 452 s. ISBN 978-80-87271-87-2

Do českého prostředí humanitních a sociálních věd vstupuje dlouho očekávaná kniha, která přehledně seznamuje s tím, jakým způsobem historická věda pracuje s pojmy, koncepty a teoriemi, které jsou pro historický výzkum zásadní. Od vydání učebnice Úvod do studia dějepisu (1985) od kolektivu vedeného Miroslavem Hrochem vzniklo až do současnosti pouze několik, spíše regionálních skript o metodice historického bádání. Dosud chyběla domácí příručka, která by představila různé směry a koncepty používané v historické vědě (srov. v německém prostředí *Kompass der Geschichtswissenschaft. Ein Handbuch*. Hg. von Joachim EIBACH, Günther LOTTES. Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2006). Vedle cizojazyčné literatury byly k dispozici pouze dílčí, zejména časopisecké studie a několik monografií domácí produkce. Nepostradatelnou se stala Iggersova příručka přeložená do češtiny (IGGERS, Georg G. *Dějepisectví ve 20. století. Od vědecké objektivitě k postmoderní výzvě*. Praha: NLN, 2002).

Navzdory této situaci se v české historické vědě už řadu let progresivně uplatňují různé teorie a konceptualizace, byť někdy dochází k zastření, překrývání či nepochopení pojmů. Jak připomíná redakční kolektiv (Jan Horský, Michal Pullmann, Jiří Růžička, Lucie Storchová, Karel Šima) v úvodu předkládané knihy, „v každém výkladu minulosti jsou jisté teorie a konceptuální předpoklady přítomny,“ jde tedy o to, jak historici a historičky reflektují koncepty, když stanovují předmět svého bádání a vytyčují hranice výzkumu. „S konceptualizací a teoriemi tudíž pracují i ti historikové a historičky, kteří jim přisuzují malý význam a prohlašují, že budou bádát čistě empiricky.“

Koncepty a dějiny představují sympatickou encyklopedickou příručku o rozsahu třiceti hesel. Nespornou výhodou knihy je její systematická struktura. První část zahrnuje základní historiografické kategorie (PRAMEN, ČAS, PROSTOR, POJEM, DISKURS, HISTORICKÝ AKTÉR, HISTORIE a další), druhý oddíl seznamuje s významnými zlomy v konceptualizacích, ať už jde o tradiční pojmy aplikované v historickém bádání (SPOLEČNOST, POLITIKA, KULTURA, HOSPODÁŘSTVÍ) nebo analytické kategorie (TRÍDA, GENDER, RASA, ETNICITA). V posledním okruhu jsou soustředěny pojmy, které jsou v praxi leckdy chápány jako samozřejmé předměty historického výzkumu (KRAJINA, MĚSTO, VÁLKA, PAMĚŤ, MODERNIZACE a další), přitom prá-

vě na těchto pojmech lze vidět zásadní dopad teoretických a konceptuálních předpokladů na výsledky bádání.

Hesla v první části jsou pojednána stručně, ve snaze precizně rozlišit, kdy hovoříme například o události a kdy o historickém faktu. UDÁLOST, tedy „jev, který vnáší do existujících poměrů nové závažné skutečnosti“ (s. 27), lze vymezit od FAKTU, jenž se k události může vztahovat jako badatelem konstruovaný obraz, postavit do opozice ke STRUKTUŘE a do vztahu k širšímu dějinnému PROCESU. Proces může být pojednán buď vývojově, nebo jako určitý druh narace, pak je událost pomocí zápletky propojena s celkem NARACE. Už z tohoto příkladu je patrné, jak úzce jeden pojem – FAKT – souvisí hned s dalšími čtyřmi hesly. Prostudovat související hesla je možné díky křížovým odkazům umístěným na okraji stránek (byť právě v citovaném příkladu křížové odkazy chybějí, s. 28).

Autorem většiny hesel v první části (9 z 13) je Jan Horský. Hesla mají vnitřní kohezi, jsou přehledně strukturovaná, logicky vystavěná a zakotvená v historické metodologii. V příhodných pasážích nechybějí drobné interdisciplinární exkurzy do formální logiky, filozofie dějin, přírodních věd apod. Tato, ale i hesla dalších autorů zahrnují úvodní seznámení s pojmem a jeho kontexty, dílčí pojednání, kde nechybějí starší pojetí (např. před jazykovým obratem) ani nejnovější přístupy, a závěrem tzv. výhledy poskytující zamyšlení, jak by se v budoucnu mohlo s pojmem produktivně nakládat. Například z kapitoly o METODĚ vyplývá, že nejde jen o techniku řešení problému (empirická metoda aj.), ale také o konceptuální schéma. Otázkou je i nadindividuální kontrolovatelnost postupů a míra racionality metody. Autor nejprve předkládá různá východiska debat o historické metodě v osmdesátých letech (Topolski, Rüsen, Meran) i důvody jejího zamítnutí a přechod k pluralitě metod, z nichž jen některé jsou analytické. Potřeba kontrolovatelnosti a míry racionality metody (Koselleck) je srozumitelnější přípuštěním možnosti, že v určitých postupech se badatel nemůže ubránit vkládání intuitivního a iracionálního do výzkumu. „Jde tedy o to, dosahovat co možná největšího stupně racionality a kontrolovatelnosti námi uplatňovaných metod.“ (s. 24) Pro současnost z toho vyplývá, proč je nutné neustále „pročišťovat“ metody výzkumu, provázet je s teoriemi a kombinovat je s jinými metodami. Někdy se autor opakovaně vrací k aplikačnímu příkladu, aby ilustroval posuny ve výkladu pojmu. Na příkladu FAKTu Husovy smrti na hranici si lze představit různé výroky (umučen roku 1415; spravedlivě potrestán smrtí ohněm jako kacíř roku 1415), jejichž pravdivost není určena pouze ve vztahu k faktu, ale také k hodnotovým referenčním rámcům. „Poznání (konstruování) faktů o skutečnosti má tak vždy již také interpretativní charakter,“ dodává souhlasně s Chrisem Lorenzem (s. 48).

Přínosné a inspirativní jsou příklady použití teorií či konceptů v konkrétních pracích zahraničních badatelů (ve čtyřech kapitolách je za příklad dána Thompsonova práce *Utváření anglické dělnické třídy*, 1963). Konkrétní historiografické příklady umožňují lépe pochopit, jak lze s pojmy nakládat ve vlastním historickém výzkumu. Nepochybně by prospělo uvádět více příkladů přímo z české historiografie. Jak je však patrné třeba

u dvojhesla VĚDA/VĚDĚNÍ (Storchová – Růžička), v domácí produkci by se jen obtížně hledaly ukázky zaměřené na vědu coby produkt stylů myšlení či myšlenkových kolektivů (Fleck), ukázky uplatňující sociálněkonstruktivistické i antropologické pojetí (Knorr Cetinová a tzv. etnografie laboratoří) nebo zabývající se jazykovými figurami, které ve vědeckém jazyce sugerují objektivitu (Sarasin). Jak ale autoři připouštějí v závěru tohoto hesla, v celosvětové produkci zůstává většina prací z oblasti dějin vědy u „hrdinských biografií“ objevitelů a dějin významných institucí.

Názorně uplatnit ukázky z domácího prostředí se podařilo Lence Řezníkové u dvojhesla IDENTITA/ALTERITA. Když ukazuje souvislost mezi identitou a kolektivním vědomím příslušnosti, dává za příklad Hrochovu srovnávací studii národních hnutí (1968). Dále vysvětluje význam konceptu loajality (byť jeho začlenění do pojmové výbavy historických věd má limity, jak poukázal právě Hroch) a jako příklad uvádí práci Gary B. Cohena *Němci v Praze 1861–1914*. Poté podtrhuje funkci komunikace, která se podílí na formování identity a je základní formou sociální interakce (A. Strauss), zmiňuje koexistenci různých identit, jejich krizi a přeskupování (jako průvodní znak moderní doby), aby přistoupila k výkladu tzv. komunikativních (Frey), resp. narativních identit (Sommers) a studiu symbolických reprezentací. V tomto místě autorka zmiňuje ohlas kulturně sémiotické práce Vladimíra Macury (1983). Zvolený způsob zpracování dvojhesla je přínosný vzhledem k veliké frekvenci a zároveň obtížnosti obou pojmů, které ukazují, jak sociální a myšlenkové praktiky konstruují „podobnost a jinakost, svébytnost a příslušnost a jejich důsledky ve sféře sociálního jednání“ (s. 233). Přestože by bylo možné uvést další přístupy pracující s pojmy loajalita (např. Peter Haslinger) a identita (např. význam *biografické fáze mládí* pro utváření generačních jednotek i osobní identity – Michael Corsten), heslo by tak ztratilo vnitřní kohezi a přehlednost.

Srozumitelně jsou příklady podány také v hesle ZBOŽNOST. Veronika Čapská popisuje vývoj teoretických reflexí výzkumu náboženskosti a náboženství, který výrazně obohatilo studium lidové zbožnosti, náboženský kultur (Davisová) a praktik, především lokálních (W. A. Christian). Velice přesvědčivě je líčeno konfesionalizační paradigma, raně novověká problematika (studium testamentů), gender, sémantika (ženské) zbožnosti (Habermasová) a zbožná askeze (Foucault), nicméně heslo opomíjí zbožnost v 19. a 20. století, druhou konfesionalizaci, sekularizační (a revitalizační) paradigma atd.

Pojednání určitých hesel se některým čtenářům může jevit jako všeobecně známé, slyšeli je v rámci studia při kurzu historické metodologie (některé pasáže evokují domněnky, jakoby šlo o zápisky z přednášek); přitom ale značná část pojmů a jejich proměny v poválečné historiografii i současné vědě jsou synteticky zpracovány poprvé a zcela originálně, někdy ale dost subjektivně. Tak jako v raně novověké Anglii platila ve vědě zásada gentlemanství, neměl kolektiv autorů potřebu střežovat se do historiků a historiček, kteří práci s koncepty nerozvíjejí, ba dokonce někdy programově vystupují proti výzkumu dějin zdola, každodennosti, diskurzu, konstrukci faktů apod. Často však právě tyto badatelské postupy progresivně proměnily sporná místa v historické metodologii, jak je ostatně patrné z řady hesel. Kontexty, v nichž se teorie a koncepce uplatnily,

jména hlavních představitelů a přímé citace z jejich děl i důvody proměn v pojetí pojmu umožňují čtenáři uplatnit určité přístupy odpovídajícím způsobem ve vlastním bádání. Stejně poslouží i seznam literatury a jmenný a věcný rejstřík. Na cizí ženská příjmení se odkazuje v nepřechýlené podobě. Zde redakce sice zvolila jeden ze dvou možných přístupů, který ale působí – podle názoru recenzenta – nepřírozně a matoucně vzhledem k náročnosti teoretického textu. Z cizích křestních jmen nemůže čtenář vždy odhadnout, jak o autorovi/autorce dále referovat v préteritu či nepřímých pádech (nehledě na výrazy u vědeckých dvojic: „podle Habermase“ – „podle Habermas“). Díla jedné autorky by se pak v seznamu literatury měla objevit pod sebou, což se Lynn Hunt nepovedlo, protože jedna její přeložená kniha byla vydána pod přechýleným příjmením Huntová.

Redakčnímu kolektivu pod vedením Lucie Storchové se podařilo maximálně ukázat čtrnáctičlenný autorský kolektiv. Téměř všichni autoři a autorky, jichž je více než třetina, působí v Praze. Je ale sympatické a také signifikantní, že kolektiv byl složen napříč všemi generacemi. Tato „bible“ moderní české historiografie, vydaná s podporou výzkumného záměru *České země uprostřed Evropy v minulosti a dnes*, opravdu nastavuje zrcadlo, v čem se domácí historiografie nachází uprostřed Evropy, v minulosti a dnes.

Tomáš W. Pavlíček

BAHENSKÁ, Marie – BARVÍKOVÁ, Hana (eds.). *Deník profesora Josefa Charváta z roku 1945*. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i. – Nakladatelství Lidové noviny, Praha, 2014, 239 s. ISBN 978-80-7422-284-9.

Jeden z nejvýznamnějších českých lékařů 20. století, profesor lékařské fakulty Univerzity Karlovy Josef Charvát si vedl po většinu svého života deník. Deníky jsou dnes součástí jeho osobního fondu uloženého v Archivu Akademie věd ČR. Zachovaná řada deníků bohužel není kompletní, část z nich profesor Charvát zničil v letech druhé světové války.

Poprvé byly ukázky z Charvátových deníků zveřejněny v letech 1994–1995, kdy je na pokračování otiskoval časopis *Vesmír*.¹ V roce 2005 nakladatelství Galén vydalo knihu jeho vzpomínek a deníkových zápisů z let 1953–1958.² Tyto dosud vydané edice Charvátových biografických materiálů doplňují dva sborníky vzpomínek Charvátových žáků a dalších pamětníků.³

1 *Vesmír*, 1994, roč. 73; *Vesmír*, 1995, roč. 74.

2 CHARVÁT, Josef. *Můj labyrint světa: Vzpomínky, zápisky z deníků*. Praha: Galén, 2004 (dále: CHARVÁT, J. *Můj labyrint světa*).

3 SVAČINA, Štěpán, SUCHARDA, Petr (eds.). *To byl profesor Josef Charvát. Sborník k 20. výročí úmrtí*. Praha: Galén, 2003; SVAČINA, Štěpán, SUCHARDA, Petr (eds.). *Josef Charvát. Jak jsme ho poznávali*. Praha – Kroměříž: Triton, 2014.

Díky ještě živým vzpomínkám současníků a vcelku bohaté literatuře je tak dodnes udržován obraz Josefa Charváta jako velmi schopného lékaře, významného organizátora vědeckého života a společensky velmi aktivního člověka, který je obecně respektován i díky svým mravním a etickým zásadám. Josef Charvát byl významným českým internistou, patří k zakladatelům české endokrinologie a imunologie, po dlouhá léta patřil k vůdčím postavám lékařské fakulty Univerzity Karlovy (později fakulty všeobecného lékařství). Byl lékařem českých společenských elit a politických prominentů (k nejzajímavějším pasážím jeho paměti vydaných v roce 1995 patří zápisky o jeho asistenci při léčení – tedy spíše při umírání prezidenta republiky Klementa Gottwalda), v roce 1969 byl zvolen rektorem Univerzity Karlovy (funkce se však nemohl ujmout kvůli nepotvrzení ministrem školství), o rok dříve byl dokonce navrhován do úřadu prezidenta republiky. Součástí dnešního povědomí o významném českém lékaři je také jím záměrně budovaný dojem člověka velmi opatrného vůči aktuálnímu politickému dění a záměrně se vyhýbajícího politickému angažmá.

Charvátovy publikované ego-dokumenty (tedy hlavně jeho vzpomínky a deníky) tento obraz v mnohém potvrzují, v lecčems však také pochopitelně upřesňují či doplňují. K prohloubení plastičnosti Charvátova životopisu nyní v mnohém přispívá recenzovaná edice další části jeho deníků, kterou edičně připravily Marie Bahenská a Hana Barvíková. Jejich publikace přináší deníky z pro Charváta významného roku 1945, které se výrazně liší od dosud vydaných deníkových zápisků. Jde o první vědeckou edici jeho deníků (ukázky vydané v devadesátých letech v časopise *Vesmír* byly spíše čtenářsky atraktivním výběrem z prostého přepisu deníků, nároky vědecké edice bohužel nesplňuje ani *Můj labyrint světa* vydaný nakladatelstvím Galén). Dosud vydané deníky tvoří rozsáhlejší shrnutí Charvátovy každodennosti a komentáře k aktuálnímu dění psané (i z důvodu autorovy velké časové zaneprázdněnosti) s několikadenním či několika týdenním odstupem a kritickým zhodnocením. Nyní byly vydány skutečně každodenní syrové zápisky a poznámky psané bez jakékoliv autocenzury či ohledu na budoucího čtenáře. Ty jsou na jednu stranu čtenářsky daleko méně komfortní než dosud vydané deníky (každodenní zápisky nemají Charvátův vytříbený literární styl, jsou psány často formou stručných poznámek), na druhou stranu daleko detailněji zachycují jeho každodennost a názory na aktuální dění.

Před editorkami stál nelehký úkol. Surové zápisky jsou plné zkratk a obtížně identifikovatelných narážek, které ztěžují čtenářskou srozumitelnost textu. Velkým přínosem editorek je množství vysvětlujících poznámek a částečně anotovaný jmenný rejstřík. Obojí pomáhá v porozumění mikrosvětů Josefa Charváta i v poznání reality české společnosti na přelomu dvou epoch. Edice deníků je uvozena úvodem následovníků Josefa Charváta na III. interní klinice 1. lékařské fakulty UK Štěpána Svačiny a Petra Suchardy, kteří se dlouhodobě věnují rozvíjení odkazu svého předchůdce. Úvodní slovo doplňuje krátká studie Petra Svobodného o Charvátově roce 1945. Edice je jako celek připravena s velkou pečlivostí.

Výběr roku 1945 jako časového období edice deníků byl dobrou volbou. Tento rok byl pro profesora Charváta významný z profesního i osobního hlediska, kromě jeho osobních zvratů zápisky reflektují pochopitelně i „velké dějiny“. Josef Charvát měl v roce 1945 čas a vůli věnovat se svému deníku skutečně téměř každý den, zachycení každodenních událostí je proto velmi kompletní a pro některé dny velmi detailní (v květnových dnech, kdy byl po dlouhou dobu uvězněn probíhajícími boji ve svém bytě, komentoval ve svém deníku probíhající revoluci téměř v pravidelných desetiminutových intervalech).

„Charvátův rok 1945“ můžeme vidět v jeho deníku v několika rovinách. Velká část záznamů z první třetiny roku komentuje horšící se situaci v protektorátu (problémy v zásobování, dopravě) a její dopad na Charvátův život a jeho dosud prosperující lékařskou praxi. Poměrně velkou pozornost věnuje své snaze o zajištění osobního a rodinného majetku před očekávanými hospodářskými otřesy. Dramaticky zasáhlo do jeho života bombardování Prahy, 14. února 1945 zasáhla dům na Rašínově náměstí, kde měl byt i soukromou ordinaci letecká puma. Josef Charvát i jeho rodina přežili bez zranění, jeho byt a ordinace však byly zničeny. Deníkové zápisy z pozdějších měsíců tak často obsahují zmínky o úsilí k získání nového bytu a prostor pro ordinaci. Obojí nakonec nalezl v domě v Ostrovní ulici v pražském Starém Městě, kde žil až do své smrti v roce 1984.

Klíčovou částí vydaného deníku jsou zápisky z přelomu dubna a května 1945, které s dokumentární podrobností zachycují Charvátovy osobní zážitky a různé ověřené i zcela smyšlené kolující zprávy. Květnová revoluce výrazně mění charakter Charvátových deníků. Do konce dubna jde o především o zápisky lékaře – soukromníka, který řeší množství se problémy související s blížícím se koncem války a dalšími každodenními starostmi. Od května 1945 je většina zápisků jiného charakteru, jsou poznámkami aktivního účastníka veřejného života a organizátora obnovy lékařské fakulty a univerzitních klinik. Výrazným osobním úspěchem byl získání vlastní kliniky (dnes III. interní kliniky I. lékařské fakulty UK), kterou získal zabráním I. interní kliniky německé lékařské fakulty.

Charváta můžeme i na základě jeho deníkových zápisků považovat za s rozmyslem jednajícího стратега, který do často zákulisních sporů o podobu zdravotnictví v osvobozené republice vstupoval s rozhodností, ale i s jemu vlastní opatrností. Kromě „strategických cílů“ v „medicinské politice“ se v Charvátových poznámkách projevují pochopitelně i jeho sympatie a antipatie. I v zápiscích z roku 1945 kriticky komentuje jednání svého konkurenta a kolegy z lékařské fakulty prof. MUDr. Miloše Netouška. V kritice kolegů – lékařů se bohužel často projevuje i jeden z méně pozitivních Charvátových charakterových rysů – antisemitismus, který se objevuje v jeho komentářích o návratu židovských lékařů a zvláště v situacích, kdy obsazují Charvátěm sledovaná místa na ministerstvu zdravotnictví a v dalších medicínských úřadech.

Kromě angažmá v „lékařské politice“ ilustruje deník z roku 1945 i Charvátovo zapojení do politiky stranické. Ačkoliv se profesor Charvát svým poválečným žákům pre-

zentoval jako důsledně nestranický člověk, za svůj život byl členem celkem tří politických stran. Ve dvacátých letech byl národním demokratem, v letech třicátých se stal členem republikánské (agrární strany). Po II. světové válce se stal členem Československé strany národně socialistické. Ve svých pamětech své politické angažmá bagatelizuje a datuje jej až těsně před květnovými volbami v roce 1946. „*Po druhé světové válce jsem se nejdřív o politické strany nestaral. Měl jsem plné ruce práce ze zařizování kliniky a s přednáškami. Ale na jaře 1946 byla Praha plná plakátů s výzvami, aby si občané vybrali jednu ze čtyř stran. Už ani nevím, proč jsem podlehl, nijak mne to nelákalo.*“⁴ Charvátův deník z roku 1945 posouvá vstup do strany na podzim 1945: „*Středa 10. října 1945 ... Fiřtovi posílám přihlášku na členství do strany národních socialistů.*“⁵ Již od letních měsíců roku 1945 jeho deníkové záznamy ilustrují diskuze s přáteli o stranic-tví a možném vstupu do politické strany. Charvátův vstup k národním socialistům se tak jeví spíše jako výsledek pečlivého zvažování než náhodný krok.

Charvátův deník ilustruje jeho živý zájem o politické dění, je plný komentářů, přeja-tých zpráv i kolujících pověstí o politických a společenských konfliktech. Celkově jsou vydané deníky velmi cenným pramenem nejen k autorově biografii a dějinám každodennosti, velmi cenné jsou i pro studium společenských nálad a dobové atmosféry.

Petr Cajthaml

4 CHARVÁT, J. *Můj labyrint světa*, s. 147.

5 BAHENSKÁ, Marie, BARVÍKOVÁ, Hana (eds.). *Deník profesora Josefa Charváta z roku 1945. Praha: Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i. – Nakladatelství Lidové noviny, 2014, s. 172.*

AUTOŘI PŘÍSPĚVKŮ

Mgr. Petr **Cajthaml**, Ústav dějin Univerzity Karlovy a archiv Univerzity Karlovy
e-mail: petr.cajthaml@ruk.cuni.cz

doc. PhDr. Martin **Franc**, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: franc@mua.cas.cz

RNDr. Jiří **Jindra**, CSc., Ústav pro soudobé dějiny Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: jindra@usd.cas.cz

Mgr. Adéla **Júnová Macková**, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR,
v. v. i.
e-mail: mackovija@volny.cz

PhDr. Hana **Kábová**, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: kabova@mua.cas.cz

PhDr. Helena **Kokešová**, Ph.D., Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: kokesova@mua.cas.cz

Masters Degree Charlotta **Kotíková**, nezávislá kurátorka, emeritní kurátorka,
Brooklyn Museum
e-mail: charlottakotik@gmail.com

Mgr. Miroslava **Květová**, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: kvetova@mua.cas.cz

dr.sc. Magdalena **Najbar-Agičić**, Department of Journalism, University North,
Koprivnica, Croatia
e-mail: mnajbar@unin.hr

PhDr. Tomáš W. **Pavlíček**, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: pavlicek@mua.cas.cz

Mgr. Petra **Tomsová**, Masarykův ústav a Archiv Akademie věd ČR, v. v. i.
e-mail: tomsova@mua.cas.cz

Mgr. Jiří **Šoukal**, Ústav hospodářských a sociálních dějin, FF UK
e-mail: soukalJiri@seznam.cz

OBSAH ČÍSLA

STUDIE

- Adéla Jůnová Macková, Centralizace vědy – státní společenskovední ústavy a vznik ČSAV. Osudy Slovanského a Orientálního ústavu v letech 1945–1953 . . . 167
- Jiří Šoukal, Vysoké školy proti centralizaci vědy? Vztah ČSAV a Přírodovědecké fakulty UK v Praze na pozadí chemického výzkumu v 50. a 60. letech 20. století. 193
- Magdalena Najbar-Agičić, Intellectual Elites, Scientific and Cultural Institutions in Socialist Croatia and Yugoslavia from 1945 to 1960 207

EDICE

- Helena Kokešová, Milý Bächře. Ke vztahu Pavla Bächera a Herberta Masaryka . . . 219

ARCHIVNÍ FONDY

- Fond Arne Laurina v archivním souboru Ústavu T. G. Masaryka (*Miroslava Květová*) 253
- Zdeněk Nejedlý: Propagační tisky a cestovní průvodce (*Petra Tomsová – Hana Kábová*) 263

KRONIKA

- Konference Mimouniverzitní vědecké instituce v letech 1890–2015 (*Jiří Šoukal*) 271
16. konference archivářů ČR: téma *Archivy, člověk a krajina* (*Hana Kábová*) 274
- Seminář Dvojí výročí Herberta Masaryka (1880–1915) (*Miroslava Květová*) 275
- Vzpomínka na Neznámého (*Charlotta Kotíková*) 277
- 600 let od smrti mistra Jana Husa (*Jiří Jindra*) 278

RECENZE

- „V Čechách akademikův jako svini.“ Helena Kokešová. *Eduard Albert (1841–1900). Český intelektuál ve Vídni* (*Martin Franc*) 279
- Milan Ducháček. Václav Chaloupecký. *Hledání československých dějin* (*Hana Kábová*) 283
- Lucie Storchová. *Koncepty a dějiny. Proměny pojmů v současné historické vědě* (*Tomáš W. Pavlíček*) 285
- Marie Bahenská – Hana Barvíková (eds.). *Deník profesora Josefa Charvátka z roku 1945* (*Petr Cajthaml*) 288